

ACTA NUMISMÀTICA 27

1997

ACTA NUMISMÀTICA ~ 27

DIRECTOR: *Leandre VILLARONGA*

CAP DE REDACCIÓ: *Miquel CRUSAFONT*

SECRETÀRIA DE REDACCIÓ: *Anna M. BALAGUER*

SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS NUMISMÀTICS
INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
BARCELONA, 1997

ACTA NUMISMÀTICA fou fundada l'any 1971 sota els auspicis de la Secció Numismàtica del Cercle Filatèlic i Numismàtic de Barcelona

COPYRIGHT: És propietat dels autors que han col·laborat a l'edició de l'obra. Tots els drets reservats. Aquesta publicació no pot ésser reproduïda ni en tot ni en part, ni registrada o tramesa per un sistema de recuperació d'informació en cap forma ni per cap mitjà, sigui mecànic, fotoquímic, electrònic, magnètic, electroòptic, per fotocòpia o qualsevol altra sense el permís previ per escrit de l'editor i dels autors.

DIPÒSIT LEGAL: B. 24127-1996

ISSN: 0211-8386

Compost per Fotocomposició gama, s.l.

Aristides Maillol, 3, 1r 1a, 08028 Barcelona

IMPRIMEIX: Limpergraf, SL

EDITA: Societat Catalana d'Estudis Numismàtics

Apartat de Correus 5596, 08080 Barcelona.

REDACCIÓ: Acta Numismàtica. Escola Pia, 85, 08201 Sabadell (Barcelona).

Tel. (93) 725 20 36

Sumari

Introducció per Manuel Riu	7
Memòria de les activitats de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics durant l'any 1996 (A.M.B.).	9
Varia	
BENAGES, Jaume. <i>Les monedes de Tarragona (addenda primera)</i>	13
Món antic	
VILLARONGA, L. <i>La modificació del cap del pegàs a les dracmes emporitanes</i>	27
VIDAL BARDÁN, J. M ^a . <i>Bronce inédito y otro raro de Tiberio de la ceca hispanolatina de Turiaso procedentes de Numancia. Campañas de excavaciones de 1906-1923</i>	37
Medieval	
MOLL, Bernat. <i>Revisió d'una vella troballa: el tresoret fatimita d'es Migjorn Gran (Menorca)</i>	43
PÉREZ SINDREU, F. de P. <i>Tesorillo de moneda islámica en Los Rosales-Tocina (Sevilla)</i>	53
DOMINGO SELLART, F. <i>Noves aportacions al Catàleg dels croats de Barcelona 1285-1706 (XI)</i>	67
CRUSAFONT I SABATER, M. <i>Segona addició de monedes catalanes locals</i> ...	71

Modern i contemporani

SANAHUJA ANGUERA, X. <i>La seca constitucional de Barcelona (1822-1823)</i>	111
BALAGUER, ANNA M. <i>La seca isabelina de Barcelona. L'inventari de l'any 1841</i>	121
BALSACH, Llorenç i CRUSAFONT I SABATER, M. <i>Pellofes no publicades de la col·lecció Balsach</i>	155
TURRÓ, Antoni. <i>Els vals monetaris dels serveis públics de Barcelona durant la guerra de 1936-1939</i>	177

Medallística

BALAGUER, Anna M. <i>La medallística montserratina dels segles XV, XVI i XVII. Catalogació i justificació cronològica</i>	185
---	-----

Troballes monetàries XIII (A. M. Balaguer)

AN-52. Troballes individuals diverses a Navarra	227
AN-53. Troballa de l'ermita del Perdón (Navarra)	229
AN-54. Troballa a Ibero (Navarra)	232

Recensions bibliogràfiques	235
---	-----

Introducció

Els amics de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, filial de l'Institut d'Estudis Catalans, em demanen unes línies de presentació per al número 27 d'*Acta Numismàtica* que ara teniu a les mans. Successor del doctor Miquel Tarradell en la tasca d'apadrinar la Societat des de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut, m'ha plagut de veure com aquesta filial es desenvolupava, primer sota l'experta direcció del senyor Leandre Villaronga i, darrerament, sota la del doctor Miquel Crusafont, ambdós de ben reconegut prestigi. Deixant ara de banda les activitats reflectides en la *Memòria* corresponent, voldria remarcar la puntualitat amb què es publica la revista, que acredita la capacitat de recerca dels membres de la Societat.

El contingut d'*Acta Numismàtica* és sempre suficientment variat per poder captar l'atenció dels lectors d'un ampli ventall d'interessos des del col·leccionisme als estudis d'economia. Si bé l'inventari i la descripció de monedes té un interès primordial per a l'arqueòleg, a qui ajuda a datar els diversos estrats, la recta valoració de la composició de les peces i llur àmbit de difusió són imprescindibles per a l'historiador de l'economia que tracta d'interpretar els esdeveniments del passat, remot o immediat, relacionats amb el món del diner.

Potser interessen avui més als numismàtics les peces amonedades que els problemes de metrologia, o bé que la medallística o la moneda obsidional. Ho veiem en les pàgines següents i en les dels números anteriors. En els estudis específics, com en tot també hi ha modes i línies de treball predominants. Més en l'exemple de la moneda, resta encara oberta la possibilitat de troballes ocasionals, els tresorets, o bé de peces desconegudes de noves i velles seques locals, especialment pel que fa a les Edats mitjana i moderna.

L'historiador no especialista potser demanaria encara que hom tractés de valorar degudament els sous i els preus dels mercats cercant equivalències fidedignes entre les peces en desús i la moneda actual. Ens trobem en vigílies de l'adopció de l'euro com a moneda única a l'occident europeu i aviat la pesseta deixarà d'ésser

un referent vàlid per a molts. En l'història sociopolítica i econòmica de la moneda s'obrirà així un nou capítol, tampoc menyspreable. I la bibliografia s'haurà d'enriquir amb noves pàgines. Mentre, però, crec que la lectura d'aquest volum, com la de tots els publicats fins ara per la Societat, proporcionarà hores felices i nous coneixements als que tinguin ocasió d'endinsar-s'hi.

Manuel Riu

Memòria de les activitats de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics durant l'any 1996

Al llarg d'aquest any 1996, en què s'escau el 25è aniversari d'*Acta Numismàtica*, s'han dut a terme un bon nombre d'activitats. En donarem compte tot seguit.

IX TROBADA D'ESTUDIS NUMISMÀTICS (4 DE MARÇ)

Des de la creació de les Trobades d'Estudis Numismàtics, l'any 1983, i fins a aquesta novena edició, la nostra Societat ha col·laborat pràcticament sempre amb l'Asociación Numismática Española en organització d'aquestes jomades.

Enguany el tema d'estudi proposat ha estat: *La moneda provincial romana a Hispania*. Les sessions de treball foren presidides pel Dr. Pere Pau Ripollés, reconegut especialista en aquest camp i que pronuncià una conferència. Entre els participants i assistents es comptaven diversos investigadors formats en l'escola numismàtica que el professor Ripollés ha anat impulsant des de la seva tasca docent a la Universitat de València. D'aquest grup es presentaren aportacions de: M. Gomis Justo, E. Collado, M. Gozalbes i M. M. Llorenç.

S'acceptaren també comunicacions de tema lliure. Tots els treballs presentats han estat publicats a *Gaceta Numismática*.

25è ANIVERSARI D'ACTA NUMISMÀTICA

El dia 20 de juny se celebrà l'acte d'aquesta commemoració durant el qual foren lliurades pel president, M. Crusafont i Sabater, les medalles atorgades a vint-i-

tres persones i a onze institucions en reconeixença de la seva assídua col·laboració a *Acta Numismàtica*.

L'encunyació de les medalles, realitzades especialment per a aquesta ocasió, fou encomanada a l'empresa Vallmitjana de Barcelona i la tirada fou de quarantatres exemplars de bronze i un d'argent.

Es reberen nombroses felicitacions i adhesions, com la de la Dra. C. Alfaro, conservadora en cap del monetari del Museo Arqueológico Nacional, la del Dr. E. Ripoll, president de la Reial Acadèmia de les Bones Lletres de Barcelona, o bé de l'Ajuntament de Perpinyà. També el Dr. A. M. Mundó, president de la Secció Històrico-Arqueològica de l'IEC, ens feia arribar la seva enhorabona des de Brussel·les, on assistia a una reunió.

Les principals entitats numismàtiques amb seu a Catalunya volgueren sumar-se a la celebració. Així, ens honorà amb la seva presència el Sr. Joan Vilaret, president de la Secció Numismàtica del Cercle Filatèlic i Numismàtic de Barcelona, entitat degana d'entre les de la nostra especialitat i fundadora de la publicació *Acta Numismàtica*. Comptàrem també amb l'assistència del president de l'Associació Numismàtica Sabadell, el Sr. M. García Benet, i amb la del vicepresident de l'Associación Numismática Española, Sr. J. Pellicer.

Cal fer menció de la satisfacció i l'agraïment amb què les institucions guardonades acolliren la medalla, molt especialment els directors dels museus i dels departaments numismàtics, com és ara el Fitzwilliam Museum de Cambridge, el British Museum de Londres, la Bibliothèque Nationale de París, la American Numismatic Society de Nova York, el Museo Casa de la Moneda i el Museo Arqueológico Nacional de Madrid, el Museu Puig de Perpinyà i el Museu Episcopal de Vic.

Les persones distingides amb una medalla expressaren igualment el seu goig i moltes tingueren ocasió de retrobar-se en aquesta commemoració que es clogué amb un sopar.

La publicació *Newsletter* de la Comissió Internacional de Numismàtica, en el seu número 29, es féu ressò també de la fita assolida per *Acta Numismàtica*.

PRESENTACIÓ D'ACTA NUMISMÀTICA

En el curs de l'acte de celebració del 25è aniversari de l'*Acta* es presentà el volum 25 de la publicació. L'obra consta d'onze articles que abracen des del món antic a l'edat contemporània, i de les habituals seccions de troballes monetàries i mencions bibliogràfiques.

D'aquest volum cal destacar l'aportació de C. Stannard sobre peces monetiformes de plom a Itàlia i a Hispània a l'edat antiga, tot oferint moltes dades sobre un tema poc estudiat fins ara.

Pel que fa a l'edat mitjana, cal remarcar la col·laboració catalano-francesa asso-

lida entre la SCEN, el Museu J. Puig de Perpinyà i el Centre Ernest Babelon d'Orleans, col·laboració que ha donat com a resultat el treball titulat *Identificació amb anàlisi per mètodes nuclears d'alguns florins de Perpinyà*.

PUBLICACIÓ D'UN LLIBRE DEDICAT AL FLORÍ

El mes de març, la SCEN adreçà al Consell Permanent de l'IEC la sol·licitud d'un ajut per poder publicar un nou títol dintre de la col·lecció de J. Botet i Sisó.

L'ajut fou concedit, i el mes de desembre veia la llum la monografia *El florí català: Catalunya, València, Mallorca*, obra de M. Crusafont i Sabater, i de R. Comas. Es tracta d'una visió completa i aclaridora d'aquesta divisa monetària que constituïa un verdader nexa en el sistema monetari múltiple dels països de la Corona Catalano-Aragonesa. El llibre no sols s'ocupa de la incidència del florí en la història monetària, sinó que justifica el significat, fins ara no dilucidat, de moltes de les marques. L'obra es conclou amb un catàleg exhaustiu dels tipus coneguts.

COMISSIÓ INTERNACIONAL DE NUMISMÀTICA

La reunió de la directiva de la CIN s'ha celebrat enguany durant el mes de maig a la ciutat d'Estocolm. El Dr. Leandre Villaronga hi ha assistit com a membre de l'esmentada junta, en la qual ocupa el càrrec de tresorer. Els temes tractats han girat, principalment, entorn del Congrés Internacional de Numismàtica que es preveu celebrar el mes de setembre de 1997 a la ciutat de Berlin.

ATENCIÓ A CONSULTES I PARTICIPACIÓ A CONGRESSOS

El mes d'octubre es rebé una consulta de l'Institut für Numismatik de Viena sobre la classificació i documentació de diverses medalles encunyades al segle XIX en l'àmbit peninsular. Facilitàrem, com se'ns demanava, la catalogació i la documentació d'ambdues medalles.

El mes de novembre, el Museu de Pontevedra ens consultava sobre la identificació d'una moneda medieval apareguda en el curs d'unes obres La consulta fou igualment atesa i adreçarem a l'esmentat museu el corresponent informe sobre la moneda en qüestió.

Durant l'any 1996, hom ha col·laborat desde la nostra Societat en la realització del video *La moneda mirall del temps*, produït per una iniciativa del Museu Numismàtic J. Puig de Perpinyà i realitzat per Felip Solé, amb guió de M. Crusafont i Sabater.

El mes de desembre veien la llum les actes del col·loqui celebrat a la Sorbona els dies 23-25 de novembre de 1995, amb el títol *Imaginaires et symboliques dans l'Espagne du franquisme*. No hi podia mancar una consideració sobre la representació de la càrrega ideològica en la simbologia i les temàtiques de les monedes, els bitllets i també de les medalles durant aquest període. Aquesta fou encomanada a A. M. Balaguer i a M. Crusafont, que hi participaren en nom de la nostra entitat.

ASSEMBLEA GENERAL ORDINÀRIA

El dia 20 de juny els membres de la SCEN es reunírem per celebrar l'Assemblea General Ordinària d'enguany, la qual transcorregué segons l'ordre del dia previst: lectura i aprovació de l'acta de la reunió anterior, presentació de comptes, renovació dels càrrecs de la junta directiva, admissió de nous socis, operativa de consultes tècniques i científiques, informació d'activitats i d'*Acta Numismàtica*, informació sobre encàrrecs i debats en el si de l'IEC, torn obert de paraules.

A. M. B.

Les monedes de Tarragona* (addenda primera)

JAUME BENAGES

Quan publicàrem el llibre *Les monedes de Tarragona*,¹ érem plenament conscients que el nostre treball no havia finalitzat. Les possibles aparicions posteriors de monedes de la nostra seca, ens obligaven d'alguna manera a prosseguir la tasca laboriosa i pacient d'enriquir el monetari de la nostra ciutat.

Així doncs, i mercès a l'ajut inestimable i generós dels nostres col·laboradors, hem pogut recollir suficients dades per poder ampliar de forma significativa el nostre corpus. D'aquesta manera podem publicar aquesta primera addenda que fa possible posar al dia el patrimoni numismàtic tarragoní.

L'ordre que seguiran les noves aportacions, tant aquesta com les posteriors que puguin arribar, serà el mateix que el que iniciàrem en el nostre llibre ja esmentat, és a dir, una cronologia de períodes d'encunyació i dintre d'aquests, seguint les diverses emissions monetàries (en les quals inclourem la nova moneda), en el mateix grup de numeració.

Tanmateix, cal remarcar que les publicacions de les nostres addendes, estaran fonamentades en dos aspectes essencials; en primer lloc, l'aspecte novel·lós o desconegut, i en segon lloc, l'acceptació d'aquelles monedes que, encara que hagin estat publicades, siguin de diferents encunys. Aquestes apreciacions ens permetran en un futur la possibilitat d'establir el nombre d'encunys de cada sèrie, per així poder-nos apropar al volum de l'emissió.

Una vegada establerta la línia de treball, cal creflexionar de forma genèrica sobre els períodes dels quals aportem novetats.

* Publicat també al *Bulletí Arqueològic* de la Societat Arqueològica Tarraconense corresponent a l'any 1995.

1. Jaume BENAGES, *Les monedes de Tarragona*. Tarragona, 1994.

En el període romà republicà de llegenda ibèrica, les nou monedes incorporades, tret de la número 17, que ens convida a la reflexió, i la número 43, que clarament es presenta en un mòdul diferent, tenen un matís general de varietats d'encuny.

En el conjunt de les monedes contramarcades d'aquest període esmentat, les tres que aportem són de caràcter novedós, puix fins i tot el ressegellament de palma era fins ara desconegut per nosaltres.

En endinsar-nos en el període purament romà, trobem que les monedes d'August i Tiberi són variants d'encuny i al mateix temps de llegenda. Aquestes dues condicions, si més no, les fan més interessants donat el difícil estat de conservació en què acostumen a trobar-se.

De Galba tenim un auri i dos denaris que són variants d'encuny; d'un dels denaris aportem la fotografia que hem aconseguit, encara que la descripció ja fou publicada en el nostre llibre.

Un punt i a part mereix el nostre comentari respecte a les monedes visigodes. Tarragona es bàsicament una ciutat d'arrels romanes, sens dubte, però aquest fet mai no pot fer-nos oblidar la important contribució d'altres èpoques posteriors en el nostre patrimoni. Això es confirma quan de l'oblit surten noves i interessants dades del període visigòtic. Avui podem aportar tres nous exemplars, un trient de Liuva II, d'extraordinària raresa, i dos de Suíntila, que ens mostren un tipus nou, als ja publicats.

Recentment, el doctor Miquel Crusafont i Sabater, en la seva obra *El sistema monetario visigodo: cobre y oro*,² ha donat a conèixer l'existència d'una sèrie monetària visigoda en coure. Aquest fet novedós i exemplar ens mostra encunyacions als tallers de Sevilla, Mèrida, Toledo i Còrdova, però tal com ell ens diu, la caracterització de tipus i tallers podria ampliar-se en el futur. Aquest fet podria fer-nos pensar que la nostra seca, prou important en encunyacions de trients d'or, també podria incloure's en el monetari de coure. Caldrà, doncs, restar amatents a aquesta possibilitat.

En l'apartat de pellofes, incloem un interessant exemplar de plom inèdit amb la TAU.

Per finalitzar, dins el període contemporani tenim unes novetats de tres i sis quarts de 1810-1811 amb marcat aspecte de variants d'encuny.

PERÍODE ROMÀ REPUBLICÀ AMB LLEGENDA IBÈRICA

Número 13. Dintre del període esmentat que recull les emissions amb Ke antiga (inici del segle II aC) es troben els denaris de KeSE amb diverses formes d'encuny. En el que presentem,³ es pot observar en el seu anvers el cap d'home amb un ador-

2. Miquel CRUSAFONT I SABATER, *El sistema monetario visigodo: cobre y oro*, Barcelona, Madrid, 1994.

3. Arxiu de l'autor.

nament que li travessa l'orella, i que pel seu art i bellesa podem situar-lo en un dels primers encunys de l'emissió.

Número 17. Un dubte ens planteja aquesta variant de semis.⁴ El seu lloc, evidentment, sembla ser el del nostre inventari 17, cosa que deduïm per la manca de símbol darrere el cap masculí de l'anvers. Tanmateix, no porta corona de lloer com el número 3, i pel que fa al revers, el cavall galopant només es troba en dues emissions, la 3 i la 17. Fins aquí tot bé, però la llegenda no es correspon amb el període d'emissions amb Ke antiga, sinó amb el de les de Ke moderna de finals del segle II a principis del segle I aC (vegeu l'emissió número 74 de palma de fulles obertes o la número 93 del sine epigràfic A). Existeix també la possibilitat de modificació de llegenda; però per què les tres lletres si solament treient l'apèndix de la Ke es passava d'un període a l'altre? Amb aquest interrogant, però donant a conèixer una nova variant evident d'encuny, deixarem aquesta recerca per més endavant.

Número 24. De l'emissió del caduceu, i en l'apartat dels semis, descrivirem dues variants a més de la principal: en la primera, una varietat de cap més petit en el anvers i en la segona, la llegenda es trobava sota la línia de l'exerg. Totes, però, tenien el globus característic entre les potes davantres del cavall. La que avui presentem⁵ té aquesta variant, és a dir, no porta el globus.

Número 33. Semis⁶ de les primeres emissions de Ke moderna de la sèrie de TIMÓ (I). Podem afegir en aquest cas una nova forma de timó a les ja publicades.

Número 43. Sembla ser que les emissions d'espiga foren pensades per als divisors. La manca fins avui de l'as o unitat així ens ho fa suposar. En canvi, coneixem el semis i dues variants de quadrants, el de revers de mig pegàs i el del gos. La peça que descrivim en el catàleg d'aquesta publicació correspon al tipus de semis, però el seu mòdul i pes són de quadrant.⁷ Aquest fet ens fa pensar que la necessitat de divisors en aquell moment havia conduït a aquesta encunyació excepcional.

Número 78. As⁸ del signe epigràfic TI. Evidentment es tracta d'un encuny diferent dels ja publicats. El signe ibèric és completament diferent i, al mateix temps, una bona guia per anar incorporant noves troballes.

Número 82. Semis⁹ de signe epigràfic TA, amb una variant de cap a l'anvers, i que podem situar entre el 82.1 y el 82.2 dels ja referenciats.

Número 88. As¹⁰ del sige KU d'un estil completament diferent quant a l'efígie de l'anvers i, per tant, un nou encuny de la sèrie.

Número 94. As¹¹ dels signes epigràfics TI.KI, d'un encuny diferent, molt més

4. Aureo, S.A., Barcelona, lot número 464, subhasta: 20-1-95.

5. Aureo, S.A., Barcelona, lot número 2395, subhasta: 19-12-95.

6. Arxiu de l'autor.

7. Arxiu de l'autor.

8. Arxiu de l'autor.

9. Arxiu de l'autor.

10. Aureo, S.A., Barcelona, lot número 220, subhasta: 15-12-94.

11. Aureo, S.A., Barcelona, lot número 221, subhasta: 15-12-94.

perceptible en el seu revers, on es pot apreciar que el cavall i el genet son d'una altra factura i molt especialment el tipus de llegenda.

Contramarques

Punxó circular

Inventari 69. As¹² del símbol timó amb contramarca de punxó circular.

Inventari 78-1. As¹³ del símbol epigràfic TI amb contramarca de punxó circular.

Palma

Inventari 74-1. As¹⁴ de símbol palma de fulles obertes amb una contramarca de palma de cap per avall, fins avui desconeguda. Hem de remarcar el fet curiós d'una contramarca coincident en el mateix símbol.

PERÍODE ROMÀ

August (27 aC-14 dC)

Número 2. As¹⁵ de la sèrie del cap d'August a l'anvers i el de Tiberi al revers. En aquesta ocasió, en la llegenda del revers observem un punt en comptes de la T a TI CAESAR.

Número 6. Semis¹⁶ de la sèrie de brau aturat amb revers de Gai i Luci dempeus amb escuts, amb una variant de llegenda al revers, on es troba l'acabament GEMI en comptes de GEM.

Tiberi (14-37 dC)

Número 12. As¹⁷ de la sèrie de Tiberi amb el revers d'August radiat, encunyat segurament després del 15 dC, amb la variant de llegenda del revers sense C.V.T.

Número 14. As¹⁸ de la sèrie anterior, amb una altra variant a l'acabament de la llegenda del revers amb CTT.

Galba (68-69 dC)

Número 10. Denari¹⁹ de la sèrie del revers de DIVA AUGUSTA on es pot veure, en aquest nou encuny, la direcció de la llegenda de l'anvers en un altre sentit, diferent del dels ja publicats.

12. Arxiu de l'autor.

13. Arxiu de l'autor.

14. Arxiu de l'American Numismatic Society, Nova York, Estats Units.

15. Aureo, S.A., Barcelona, lot número 2303, subhasta 16-4-96.

16. Arxiu de l'autor.

17. Cercle Filatèlic i Numismàtic. Intercanvi social, juny 1994. Lot número 101, Barcelona.

18. Arxiu de l'autor.

19. Giessener Munzhandlung Dieter Gorny G.m.b.H., Munic 18-11-94, lot número 553.

Número 26. Auri²⁰ de Galba de la sèrie del revers d'Hispania, amb la variant de cap a l'esquerra de l'emperador, respecte al que ja publicàrem (RIC 2.20).

Número 63. Denari²¹ de Galba que ja publicàrem amb la referència de RIC 2.62, però el document gràfic del qual desconeixem i que avui aportem.

PERÍODE VISIGOT

Liuva II (601-603)

Número 3. Trient²² d'extraordinària raresa amb una nova variant de tipus, puix la llegenda del revers comença amb TARR. A més, cal afegir que de la seca de Tarragona és el tercer exemplar que nosaltres coneixem d'aquest regnat.

Suíntila (621-631)

Número 16, Trient²³ de Suíntila força interessant. A més de la característica de peça inèdita, cal també tenir en compte un nou tipus dels quatre ja coneguts, ja que en aquest cas la llegenda del revers comença amb COIV i acaba en punt.

Número 17. Trient²⁴ de Suíntila. Aquest, com l'anterior, correspon al mateix grup, o sia, al tipus de llegenda de revers que comença amb COIV i acaba en punt, però, com es pot apreciar, amb llegendes diferents.

PELLOFES (S. XVI-XVII)

N.º 18. Pellofa²⁵ de la seu tarragonina encunyada en plom i primer exemplar que coneixem amb aquest material. Coneguda és l'existència des ploms eclesiàstics que, juntament amb les pellofes de llautó, exercien les mateixes funcions, és a dir, el pagament d'una part de les retribucions dels beneficiaris i canonges per l'assistència a les funcions religioses, però que acabaven circulant com a veritables monedes locals. En aquest cas, la constant aparició de la TAU, present en un 80 % de les conegudes, i l'encunyació incusa com totes elles, són factors de moment determinants per incloure una nova varietat al nostre pellofari.

20. F. Calico, Barcelona, lot número 128, subhasta: 14/15-6-93.

21. Giessener Munzhandlung Dieter Gorny B.m.b.H., Munic, 18-11-94, lot número 554.

22. Aureo, S.A., Barcelona, lot número 209, subhasta: 6-3-96.

23. Arxiu de l'autor.

24. Jesús Vico, S.A., Madrid, lot número 153, subhasta: 29-2-96.

25. Arxiu de l'autor.

PERÍODE CONTEMPORANI

Ferran VII (1808-1833)

Número 15. Sis quarts²⁶ de 1810. En aquest nou encuny es pot observar al revers l'escut de Catalunya, d'una gradària més pronunciada respecte a les ja publicades.

Número 15. Sis quarts²⁷ de 1810. Aquesta peça fou subhastada com a falsa d'època, puix que presenta una anomalia respecte a d'altres, i és que el gruix de la moneda disminueix ostensiblement en tot el perímetre que recull la llegenda. No obstant, nosaltres prenem aquest punt de vista amb certes reserves. De moment, però, recollim la variant.

Número 16. Sis quarts²⁸ de 1811, batuda a l'època de fundició.

Número 16. Sis quarts²⁹ de 1811. Nou encuny, clarament apreciable en la data, entre altres detalls.

Número 16. Sis quarts³⁰ de 1811. Com l'anterior, un altre encuny, també ràpidament perceptible en el VI. QUAR, que es pot veure una mica desviat.

Número 18. Tres quarts³¹ de 1811. Un dels detalls a observar en les monedes de tres quarts, per poder-ne establir diferenciacions d'encunys amb rapidesa, és el nombre de perles que envolten l'escut de Catalunya ovalat. En aquest cas, en comptabilitzem 36. Les publicades fins ara en tenen 38 (el número 18) i 35 (el 18 variant 1 del nostre inventari).

Número 18. Tres quarts³² de 1811. En aquest cas, el nombre de perles és de 35, però la diferència d'encuny és notable respecte al número 18 variant 1, ja que tant la corona de sobre l'escut de Catalunya com els III QUAR evidencien notables diferències.

CATÀLEG

ANVERS	REVERS	PES/mm/ENCUNY
PERÍODE ROMÀ REPUBLICÀ AMB LLEGENDA IBÈRICA		
13. Denari. AR. Cap d'home a dta. amb collar de punts al coll i adornament a l'orella. Gràfila de punts.	< > E	4,21/18,7/12
	Genet a dta. amb clàmide llarga, portant palma a la mà dreta i guiant un segon cavall; al desso-ta, llegenda sobre línia. Gràfila lineal.	

26. Arxiu de l'autor.

27. Aureo, S.A., Barcelona, lot número 1098, subhasta: 17/18-10-95.

28. Aureo, S.A., Barcelona, lot número 1101, subhasta: 17/18-10-95.

29. Aureo, S.A., Barcelona, lot número 1100, subhasta: 17/18-10-95.

30. Arxiu de l'autor.

31. Arxiu de l'autor.

32. Arxiu de l'autor.

13

17

24

33

43

78

82

88

94

69

78.1

74.1

ANVERS	REVERS	PES/mm/ENCUNY
17. Semis. AE. Cap d'home a dta. amb collar de punts al coll.	◀♠ Cavall galopant a dta.; al desso- ta, llegenda.	7,98/22,6/1
24. Semis. AE. Cap d'home a dta. amb mantell al coll; al darrere, caduceu. Gràfila de punts.	◀♠ Cavall piafant a dta. amb les reg- nes soltes. Al desso- ta, llegenda sobre línia (sense glòbul entre les potes davanteres).	7,24/22,6/3
33. Semis. AE. Cap d'home a dta., mantell al coll amb fíbula; al darre- re, timó. Gràfila de punts.	◀♠ Cavall piafant a dta. amb les reg- nes soltes. Entre les potes davan- teres, un glòbul. Al desso- ta, lle- genda sobre línia. Gràfila lineal.	4,74/19,2/3
43. Quadrant(?). AE. Cap d'home a dta.; mantell al coll amb fíbula, al darre- re espiga.	◀♠ Cavall piafant a dta. amb les reg- nes soltes. Entre les potes davan- teres, un glòbul.	2,06/13,7/8
78. As. AE. Cap d'home a dta.; mantell al coll amb fíbula, al darre- re signe ibèric TI.	◀♠ Genet a dta. amb palma a la mà; al desso- ta, llegenda sobre línia. Gràfila lineal.	10,14/24/3
82. Semis. AE. Cap d'home a dta.; mantell al coll amb fíbula; al darre- re, signe ibèric TA. Gràfila de punts.	◀♠ Cavall piafant a dta. amb les reg- nes soltes; al desso- ta, llegenda sobre línia. Gràfila lineal.	5,38/19,9/8
88. As. AE. Cap d'home a dta.; mantell al coll amb fíbula; al darre- ra, signe ibèric KU. Gràfila de punts.	◀♠ Genet a dta. amb palma a la mà; al desso- ta, llegenda sobre línia. Gràfila lineal	9,5/24,9/1
94. As. AE. Cap d'home a dta. amb mantell al coll; al darrera, signes ibèrics TI.KI. Gràfi- la de punts.	◀♠ Genet a dta. amb palma a la mà; al desso- ta, llegenda.	7,61/22,9/8

ANVERS REVERS PES/mm/ENCUNY

CONTRACOMARQUES
PUNXÓ CIRCULAR

As. AE. Inventari núm 69 <S>E 12,55/25,2/3
Cap d'home a dta.; mantell
al coll amb fíbula; al darre- Genet a dta. amb palma a la mà;
re, timó. Contramarca de al dessota, llegenda sobre línia.
punxó circular.

As. AE. Inventari núm 78.1 <S>E 11,53/25,9/3
Cap d'home a dta.; mantell
al coll amb fíbula; al darre- Genet a dta. amb palma a la mà;
re, signe epigràfic TI. Grà- al dessota, llegenda sobre línia.
fila de punts. Contramarca Gràfila lineal.
de punxó circular.

PALMA

As. AE. Inventari núm 74.1 <S>E 9,20/--
Cap d'home a dta. amb
mantell al coll; al darrera, Genet a dta. amb palma a la mà;
palma de fulles obertes. al dessota, llegenda sobre línia.
Contramarca de palma.

PERÍODE ROMÀ
AUGUST (27 a C-14 d C)

2. As. AE. 7,91/24,2/3
QIMP•CAES•AVG•TR•
POT•PON•MAX•P•P S•I CAESAR C•V•T•
Cap llorejat d'August a Cap de Tiberi a dta. Gràfila de
dta. Gràfila de guionets. guionets.

6. Semis AE. S CAES ARES GEMI 4,28/18,6/11
C•V•T• TAR
Braú aturat a dta. sobre lí- Gai i Luci de peu amb toga i es-
nia. Gràfila de punts. cut. Gràfila de punts.

TIBERI (14-37 d C)

12. As. AE. 11,59/25,3/9
QTI•CAESAR•DIVI• QDIVVS•AVGVSTVS•
AVG•F•AVGVSTVS• PATER•TAR
Cap de Tiberi llorejat a dta. Cap radiat d'August a dta.
Gràfila de punts. Gràfila de punts.

14. As. AE. 8,89/27,5/6
QTI•CAESAR•DIVI• QDIVVS AVGVSTVS
AVG•F•AVGVSTVS PATER CTT
Cap de Tiberi llorejat a dta. Cap radiat d'August a l'esq.
Gràfila de punts. Gràfila de punts.

ANVERS	REVERS	PES/mm/ENCUNY
GALBA (68-69 d C)		
10. Denari AR ↷ GALBA ↻ IMP Cap de Galba llorejat a la dta. Globus al final del bust.	↻ DIVA ↷ AVGVSTA Livia amb túnica de peu a l'esq.; a la mà dta. porta una pàtera i a l'esq., un ceptre llarg.	3,31/--
26. Auri AV ↷ GALBA ↻ IMP Cap de Galba llorejat a l'esq. Gràfila de punts.	↻ HISPANIA Hispania de peu, amb túnica i mirant a esq.; a la mà dta. porta espigues i roselles i a l'esq., cuirassa i dues llances verticals. Gràfila de punts.	--/--
63. Denari AR ↻ SER•GALBA•IMP• CAESAR•AVG•P•M•TR•P• Cap de Galba llorejat a dta. Globus al final del bust. Gràfila de punts.	→ SP-QR/→ OB/→ CS Corona de llorer fermada per la part superior amb dos estels i una perla. Gràfila de punts.	3,35/--
PERÍODE VISIGOT LIUVA II (601-603)		
3. Trient AV ✠ D•N:N:LIVVARE+ Bust frontal. Gràfila de petits triangles.	⌘ TARR•CO:AIV: Bust frontal. Gràfila de petits triangles.	1,45/--
SUÍNTILA (621-623) TIPUS V (llegenda del revers comença amb COIV i acaba amb punt)		
16. Trient AV ✠ SVINTHILARE ✠ Bust frontal. Gràfila de petits triangles.	✠ COIV:TO TARR• Bust frontal. Gràfila de petits triangles.	1,28/20/6
17. Trient AV ✠ SVINTHILAR: Bust frontal. Gràfila de petits triangles.	✠ COIVSTO TARR• Bust frontal. Gràfila de petits triangles.	1,43/20/6
PELLOFES (s. XVI-XVII)		
18. Pellofa. Incusa de plom. Tau dintre del cercle linial.		1,23/10,6/

2

6

12

14

10

26

63

3

16

17

18

15

ANVERS	REVERS	PES/mm/ENCUNY
PERÍODE CONTEMPORARI FERRAN VII (1808-1833)		
15-6 Quarts AE ☉ FERDIN·VII ☽ HISP·REX· ☪ ☆1810.☆ Armes reials coronades.	☉ PRINCIP ☽ CATHAL· → VI·/QUAR Escut de Catalunya de quatre barres en camp d'or i coronat. Al dessota i dintre d'aureola de flors, indicatiu de valor. (Escut de Catalunya més gran).	14,02/33/6
15-6 Quarts AE. Falsa d'època? ☉ FERDIN·VII ☽ HISP·REX· ☪ ☆1810.☆ Armes reials coronades.	☉ PRINCIP ☽ CATHAL· → VI·/QUAR· Escut de Catalunya de quatre barres en camp d'or i coronat. Al dessota i dintre d'aureola de flors, indicatiu de valor.	11,77/32,2/12
16-6 Quarts AE. Fosa ☉ FERDIN·VII ☽ HISP·REX· ☪ ☆1811.☆ Armes reials coronades.	☉ PRINCIP ☽ CATHAL· → VI·/QUAR Escut de Catalunya de quatre barres en camp d'or i coronat. Al dessota i dintre d'aureola de flors, indicatiu de valor.	13,07/32,7/12
16-6 Quarts AE. ☉ FERDIN·VII ☽ HISP·REX· ☪ ☆1811.☆ Armes reials coronades.	☉ PRINCIP ☽ CATHAL· → VI·/QUAR· Escut de Catalunya de quatre barres en camp d'or i coronat. Al dessota i dintre d'aureola de flors, indicatiu de valor.	13,20/32,9/12
16-6 Quarts AE. ☉ FERDIN·VII ☽ HISP·REX· ☪ ☆1811.☆ Armes reials coronades.	☉ PRINCIP ☽ CATHAL· → VI·/QUAR· Escut de Catalunya de quatre barres en camp d'or i coronat. Al dessota i dintre d'aureola de flors, indicatiu de valor un xic desviat.	13,31/32,9/12

15

16

16

16

18

18

ANVERS	REVERS	PES/mm/ENCUNY	
PERÍODE CONTEMPORARI FERRAN VII (1808-1833)			
18-3 Quarts AE.	⤵ FERDIN·VII ⤴ HISP·REX· ⤵ ★1811.★ Armes reials coronades.	⤵ PRINCIP ⤴ CATHAL· → III·/QUAR Escut de Catalunya ovalat de quatre barres en camp d'or, voltat de perles (36) i coronat. Al dessota, entre dos rams de flors, indicatiu de valor.	7,18/25,9/12
18-3 Quarts AE.	⤵ FERDIN·VII ⤴ HISP·REX· ⤵ ★1811.★ Armes reials coronades.	⤵ PRINCIP ⤴ CATHAL· → III·/QUAR· Escut de Catalunya ovalat de quatre barres en camp d'or, voltat de perles (35) i coronat. Al dessota, entre dos rams de flors, indicatiu de valor.	7,77/26/12

La modificació del cap del pegàs a les dracmes emporitanes

L. VILLARONGA

És un fet evident que en algunes de les emissions de les dracmes emporitanes el cap del pegàs es transforma en un petit homenet que s'agafa amb la mà la punta dels peus i va cobert amb un pètasus. Aquest fet, únic en la numismàtica del món antic, fou observat per primera vegada per Sestini¹ en descriure les monedes del museu Hederveriano. El fet s'escampà entre els investigadors i col·leccionistes i ha fet escriure moltes pàgines amb diferents parers; fou Cavedoni² qui desenvolupà la primera teoria, i considerà que era Chrysaor. Chrysaor és el germà de Pegàs, nascuts alhora del coll de la Medusa decapitada. Per justificar la seva opinió addueix que Chrysaor és el pare de Geron, que regnava a les illes Balears, properes a Empúries. Afegeix que junt amb els focuus pogué arribar a la fundació d'Empòrion, gent de la Cària, on hi havia la ciutat de Stratonice, la qual portava primitivament el nom de Crysaris i on es conserva la tradició del cavall alat, Pegàs, i del seu germà Chrysaor.

Heiss³ opina, contràriament, que la figureta correspon a Apol·lo, cobert amb el *pilleus* tan conegut a Massàlia.

Pujol i Camps,⁴ de qui transcrivim les següents idees, no acceptà tal interpretació, que considerà fora de lloc i molt rebuscada. El seu argument més important és potser el fet que la figureta no es presenta com un tipus a les dracmes, sinó que és una modificació que s'opera en un d'ells. És rellevant el paràgraf de Pujol i Camps⁵

1. SESTINI.
2. CAVEDONI.
3. HEISS.
4. PUJOL I CAMPS.
5. PUJOL I CAMPS, p. 189.

on diu que la modificació del cap del pegàs deu obeir a una necessitat de les monedes, i que els obridors dels encunys tingueren el bon gust d'idear una figura tant capritxosa com nova.

Sobre aquesta necessitat que aquí apunta hi tornarem, puix que és l'origen de la nostra teoria, que desenvoluparem més endavant.

Pujol i Camps⁶ té la idea que són la representació d'unes divinitats que protegeixen la navegació, el comerç i, en conseqüència, les mateixes monedes: es refereix als Cabirs, els fills de Leda, el culte dels quals prové de tradicions molt antigues. A continuació diu que es podria acceptar la seva posició en el cap del pegàs suposant que fos Càstor l'anomenat Cabir però li falta l'estrella que sempre l'acompanya.

Trobem semblants els arguments proposats en pro del Chrysaor i del Cabir. Són especulacions mitològiques possibles, però de cap manera determinants.

Head⁷ interpreta la figureta com un geni alat. Eros, reconegut per les ales, les orelles del pegàs.

Ni Vives⁸ ni Amorós⁹ s'entretenen a discutir si Cabir o Chrysaor. Es limiten a descriure les monedes amb aquesta particularitat com a representació de Chrysaor.

Guadan¹⁰ considera l'homenet com una representació del Cabir, seguint les idees de Pujol i Camps a l'obra de Delgado, tot i que no hi fa referència. Estima que la modificació del cap del pegàs pogué obeir a una de les tres explicacions següents:

1. Simples estilitzacions del cap del pegàs.
2. El veritable Cabir Dioscur.
3. Deformacions del pegàs cabir, que en alguns casos fa difícil de determinar si el cap del pegàs és el normal o el modificat.

Els casos 1 i 3 es poden reduir a un de sol. De modificacions progressives de la modificació del cap solament, en coneixem una d'una moneda,¹¹ i amb una sola no és possible establir una evolució. Pel que fa al que diu de la dificultat de distingir si el cap és normal o no, és més deguda a l'estat de conservació de la moneda o al de la foto estudiada, ja que si la moneda està ben visible no hi ha mai dubte en distingir el tipus del cap del pegàs.

Resta el cas 2, quan es tracta d'una modificació evident; Guadan n'ha fet un estudi erudit de tots els antecedents.¹² Afegeix que no hi ha una sola classe de Cabir, sinó cinc de ben definides, i infinites variants d'elles.

6. PUJOL I CAMPS, p. 190.

7. HEAD.

8. VIVES.

9. AMORÓS.

10. GUADAN.

11. Vegeu la il·lustració 2, tipus púnic amb el cap estrafet.

12. GUADAN, pp. 279-280.

- Cabir 1. El presenten les dracmes del tipus «rínxol».
- Cabir 2. El presenten les dracmes del tipus de «Serinyà».
- Cabir 3. Diu que és barreja dels dos anteriors.
- Cabir 4. Correspon a les dracmes de Guadan, classe IX, i Amorós III.
- Cabir 5. És una variant de l'anterior, portant el Cabir un pètasus d'ales grans.

Nosaltres acceptem que la transformació del cap del pegàs és ben evident. La cama del homenet no és més que la deformació de la part més ampla del cap i el llavi inferior del cavall, i que el braç de l'homenet és la deformació del front i els naris del cavall. El cap és conseqüència del floc de crins i les ales són les orelles del cavall.

Prescindim de la interpretació mitològica de la figura, puix que no ens convenç cap de les teories exposades i no és necessària per a l'estudi numismàtic.

Per a nosaltres, tornant a la idea de Pujol i Camps sobre que el canvi del cap del pegàs fou produït per una necessitat de la seca, la necessitat de la seca fou per establir una diferenciació de les emissions, i l'únic que pogué motivar-la fou el fet que els romans se servissin de la seca emporitana per encunyar moneda per a les seves necessitats.¹³ I el fet provocà la creació d'un tipus heràldic veritablement diferenciador, segons paraules d'Amorós.

EVOLUCIÓ DELS TIPUS DE PEGÀS A LES EMISSIONS EMPORITANES

Per veure les successives representacions del cap del pegàs que poden donar l'evolució de la figureta en què es transforma donem els reversos de les emissions de dracmes emporitanes, classificades pels seus anversos.

Primer, amb el cap del pegàs normal tenim les emissions tipus «Púnic», tipus «Sícul», tipus «de cap petit», tipus de «Serinyà» i tipus de «Rínxol». Les dues darreres emissions presenten monedes amb el revers de cap normal i altres amb el cap modificat, són les que fan l'enllaç entre els dos tipus de cap del pegàs.

Segueixen solament amb el cap del pegàs modificat les emissions del tipus de «Llaç», tipus «Amorós III», tipus «Amorós III amb dofí», tipus «Iberitzant», tipus de «Puig Castellar» i monedes amb inscripcions ibèriques.

Vénen després les emissions amb el pes reduït, totes amb el cap modificat. Són els tipus «Amorós V», tipus «Amorós VI», tipus «Amorós VII», i tipus «Amorós VIII». S'acaben les emissions de dracmes i les segueixen les monedes de bronze amb la inscripció ibèrica UNTIKESKEN.

13. VILLARONGA.

EMISSIONS AMB EL PEGÀS NORMAL

1. Tipus «púnic»

Pegàs de l'emissió del tipus «púnic» caracteritzat per presentar en el pentinat espigues que defineixen el cap com de Persèfole. El pegàs és còpia del de les emissions siracusanes, que copien les de Corint.
G.: VI-II-I i II; Amorós; figura 13-1.

2. Tipus «púnic» cap estrafet

Pegàs amb el cap defectuós, és l'única moneda que coneixem. Féu pensar que podria ser un pas intermig de les modificacions del cap del pegàs, però no en coneixem cap més, d'aquestes característiques, que marqui l'evolució.

3. Tipus «sícul»

Amb l'emissió del tipus «sícul», sense espigues en el pentinat, el cap femení esdevé el de l'Aretusa siracusana voltada per tres dofins. El pegàs, com el del millor estil sicilià.
G.: VI-V; Amorós A.

4. Tipus de «cap petit»

El cap femení és petit dintre d'un bon estil sicilià, evolució de l'anterior. El pegàs continua essent de bona qualitat. A la inscripció, la N invertida.
G.: VI-II-III a V; Amorós C.

5. Tipus «Serinyà»

Aquest revers correspon a l'emissió que anomenem del tipus de «Serinyà», ja que les primeres dracmes conegudes precedeixen d'aquest tresor. Tenen un cap gran de bon estil, com també l'és el del pegàs.
G.: VI-I; Amorós B.

6. Tipus «rínxol»

El cap femení es caracteritza per presentar un rínxol que surt enfora per sobre del front. El pegàs comença a perdre el classicisme anterior.
G.: VI-VI; Amorós Da.

EMISSIONS AMB EL CAP DEL PEGÀS MODIFICAT**7. Tipus «Serinyà» modificat**

Amb anversos del tipus de «Serinyà» hi ha reversos amb el pegàs de cap normal i d'altres amb el cap modificat enllaçats per algun encuny d'anvers. La modificació del cap tingué lloc dintre d'aquesta emissió.
G.: VIII-I; Amorós I A, B.

8. Tipus «Rínxol» modificat

El mateix succeït a l'emissió anterior ho trobem en aquesta. El cap del pegàs es modifica, amb el mateix anvers hi ha reversos de pegàs normal i d'altres modificats.
G.: VIII-II; Amorós I C.

9. Tipus «Llaç»

Les dracmes que segueixen són les que darrere el coll de l'Aretusa porten un llaç. És una emissió no gaire abundant. La qualitat del pegàs ha disminuït. Sempre presenten el cap modificat.
G.: IX-I; Amorós II.

10. Tipus «Amorós III»

És el grup de dracmes més nombrós que ens ha arribat, totes són de ple domini romà. Guadan les considera ibero-hel·lenes. La figura del cap del pegàs pren una forma molt definida.
G.: IX-II a IV; Amorós III.

11. Tipus «Amorós III amb dofí»

Són les monedes amb anversos iguals al grup anterior, però amb un dofí sota el pegàs. És l'emissió en què la figura del cap del pegàs, traçada amb tota cura, pren més realisme.
G.: X; Amorós III amb dofí.

12. Tipus «Iberitzant»

És un grup en què els anversos perden el bon estil, diríem iberitzant-se, puix que estan traçats toscament. El pegàs pren formes allargades i la figura és estilitzada.
G.: IX-V.

13. Tipus de «Puig Castellar»

Les primeres d'aquestes drames aparegueren en la troballa de Puig Castellar. Tenen el cap gran i allargat, són de fort gust ibèric. En les monedes que presenten el símbol dofí, la figureta està traçada amb més realisme.

G.: IX-XII.

14. Amb inscripcions ibèriques

Les dracmes emporitanes són imitades pels ibers, que hi posen inscripcions ibèriques. Els estils són variadíssims, com ho són el nombre d'emissions. La figureta pren innumbrables varietats, des de les més realistes a les més esquemàtiques.

G.: XIII.

EMISSIONS DE PES REDUÏT**15. Tipus «Amorós V»**

Amb aquesta emissió comencen les darreres emissions emporitanes de pes reduït. Tenen un estil peculiar, lluny del classicisme anterior. El pegàs comença a perdre realisme.

G.: VIII-III. Amorós V.

16. Tipus «Amorós VI»

Emissions que perden la qualitat anterior, encara que l'artista sabé donar-li un sentit agradable. El cap del pegàs estilitzat amb poc realisme.

G.: VIII-IV; Amorós VI.

17. Tipus «Amorós VII»

Són les emissions més romanitzades. El cap del pegàs presenta molt poc realisme. Emissió sense símbol i d'altres amb símbols diversos en el revers.

G.: VIII-V; Amorós VII.

18. Tipus «Amorós VIII»

La darrera emissió de dracmes emporitanes, és molt curta i en l'anvers es presenta l'efígie de Diana. Pegàs molt estilitzat.

G.: VIII-VI; Amorós VIII.

CONSEQÜÈNCIES

Ens hem limitat d'una manera objectiva a exposar els fets, fent el repertori dels diferents reversos de pegàs segons les emissions que ens assenyalen els anversos.

Hem observat un pegàs clàssic en les primeres emissions, en les quals el cap no ha estat modificat. Després segueixen les emissions amb el cap més o menys estilitzat, sense que es pugui establir un ordre. L'únic que és evident és que la figura de l'homenet pren un realisme molt gran en l'emissió del tipus d'Amorós III quan porta el símbol dofí. Hem de remarcar que la mateixa emissió d'Amorós III sense el símbol dofí amb encunys d'anvers similars presenta el cap amb molt menys realisme.

Fet, en aquest estudi, el repàs dels antecedents relacionats amb la modificació del cap del pegàs de les dracmes emporitanes, veiem que fou interpretada per la majoria d'autors com a Chrysaor o Cabir. La nostra posició és la de no veure gaire clares cap de les dues teories.

Per a nosaltres és un fet numismàtic produït per unes necessitats de caràcter tècnic, per diferenciar les noves emissions de les anteriors, succeït a l'arribada dels romans a Empòrion l'any 218 aC, en el moment en què s'encunyaren les dracmes dels tipus de «Serinyà» i de «rínxol».

La seca de plata emporitana en mans dels romans¹⁴ encunyarà per a ells nova moneda per finançar les necessitats militars de l'exèrcit romà en la seva conquesta de la península.

BIBLIOGRAFIA

- AMORÓS, J., *Les dracmes emporitanes*, Barcelona, 1933.
- CAVEDONI, C., «Singularità del Pegaso delle antiche monete di Emporia della Spagna». *Bulletino dell'Istituto archeologico* [Roma] (1841).
- GUADAN, A. M. DE, *Las monedas de plata de Emporion y Rhode*, Barcelona, 1968-1970.
- HEAD, B. V., *Historia Nummorum*, Oxford, 1887.
- HEISS, A., *Description générale des monnaies antiques de l'Espagne*, París, 1870.
- PUJOL I CAMPS, C., «Les monedes d'Empòrion», a les pàgines 114 a 234 del llibre de DELGADO, A., *Nuevo método de clasificación de las medallas autónomas de España*, vol. iii, Sevilla, 1876.
- SESTINI, ., *Descrizione delle medagli ispan appartenenti alla Lusitania, alla Betica e alla Tarraconese che si conservano del Museo Hederveriano*, Florència, 1818.
- VILLARONGA, E., «Uso de la ceca de Emporion por los romanos, para cubrir sus necesidades financieras en la Península Ibérica durante la segunda guerra púnica». *Studi per Laura Breglia, parte I. Bollettino di Numismatica* [Roma], suplemento al núm. 4 (1987), pp. 209-214.
- VIVES ESCUDERO, A., *La moneda hispánica*, Madrid, 1926.

14. VILLARONGA.

Bronce inédito y otro raro de Tiberio de la ceca hispanolatina de Turiaso procedentes de Numancia. Campañas de excavaciones de 1906-1923

J. M.ª VIDAL BARDÁN

La ciudad de Numancia se halla situada en el denominado cerro de La Muela, cerro que se alza al sur del pueblo de Garray, próximo a las confluencias de los ríos Tera, Duero y Merdancho. Los historiadores y autores clásicos se ocuparon de Numancia con profusión de citas, y aluden a la epopeya numantina.

La ciudad de Numancia comenzó a ser excavada muy tardíamente, pues las primeras excavaciones las realizó Loperráez en 1780.¹

A principios del siglo XIX, se continuaron las excavaciones a cargo de Juan Bautista Erro,² en agosto de 1803.

De las anteriores noticias, especialmente de las de Loperráez, se hicieron eco Ceán Bermúdez³ y Miguel Cortés y López.⁴

En el año 1853, Eduardo Saavedra⁵ realizó nuevas excavaciones en el yacimiento que fueron interrumpidas pocos días después, y en ellas aparecieron algunos cimientos de piedra. Igualmente realizó diversas operaciones topográficas.

Más adelante se practicaron en el yacimiento nuevas excavaciones oficiales subvencionadas por una comisión de la Real Academia de la Historia, presidida

1. J. LOPERRÁEZ, *Descripción histórica del obispado de Osma*, t. II, Madrid, 1788, p. 249-289.

2. J. B. ERRO, *Alfabeto de la lengua primitiva de España*, Madrid, 1806, p. 171-173.

3. CEÁN BERMÚDEZ, *Sumario de las antigüedades romanas que hay en España*, Madrid, 1832, p. 170-171.

4. M. CORTÉS Y LÓPEZ, *Diccionario geográfico-histórico de la España antigua*, tomo III, Madrid, 1832, p. 228-232.

5. E. SAAVEDRA, «Descripción de la Vía Romana entre Uxama y Augustóbriga» (memoria premiada en el concurso de 1861 por la Academia de la Historia). *Memorias de la Real Academia de la Historia*, [Madrid], tomo IX (1879), p. 30-38.

por Eduardo Saavedra, entre los años 1861 y 1867,⁶ demostrando con estas excavaciones la identificación y localización de la ciudad de Numancia.

Numancia también ha sido objeto de interés de los investigadores extranjeros, como A. Schulten,⁷ quien realizó excavaciones en la ciudad en 1905, en colaboración con los señores Könen y Lamerer, operando con el método de la estratigrafía, en un pequeño sector de la ciudad, junto a la muralla, donde obtuvieron importantes resultados. Con este método pudo diferenciar tres niveles distintos de construcción a los que identificó como ibéricos, romanos e iberorromanos.

Este mismo investigador, y entre los años 1906 y 1912, excavó los distintos campamentos romanos que rodearon y asediaron la ciudad de Numancia.

Los materiales numismáticos recuperados de las excavaciones practicadas en los campamentos romanos fueron publicadas en primer lugar por Haeblerlin,⁸ de forma muy esquemática, y posteriormente Romagosa⁹ y Domínguez Arranz¹⁰ actualizaron y añadieron nuevos datos sobre su estudio. Más adelante, Hildebrand¹¹ analiza y estudia en profundidad las monedas ibéricas y romanas halladas en los diferentes campamentos romanos.

Entre los años 1906 y 1923¹² se practicaron en el yacimiento nuevas excavaciones localizadas al sur del cerro y subvencionadas y dirigidas por una comisión de la Real Academia de la Historia, dirigidas en primer lugar por E. Saavedra, y después por J. R. Mélida, y de la que formaban parte los señores Aníbal Álvarez, Ramírez, Granados, Gómez de Santa Cruz, B. Taracena y González Simancas.

6. E. SAAVEDRA, «Excavaciones hechas en el cerro de Garray, donde se cree que estuvo situada Numancia». *Boletín de la Real Academia de la Historia* [Madrid], tomo 1 (1877), p. 55-58, FERNÁNDEZ GUERRA y E. SAAVEDRA, «Nuevo informe a la Academia de la Historia de las excavaciones oficiales efectuadas desde 1862 a 1866». *Archivo de la Real Academia de la Historia*. Legajo de Numancia, núm. 28.

7. A. SCHULTEN, *Mis excavaciones en Numancia, 1905-1912*, Barcelona, 1914; A. SCHULTEN, *Numantia. Die Ergebnisse der Ausgrabungen 1905-1912*, Munich, 1912, 4 vol.; A. SCHULTEN, *Historia de Numancia*, Barcelona, Ed. Bama, 1945.

8. E. J. HAEBERLIN, «Die Münzen aus der Stadt Numantia den Lagern des Scipio und den bei Renieblas», en A. SCHULTEN, *Numantia*, vol. IV, Munich, 1912, p. 238-271.

9. J. ROMAGOSA, «Las monedas de los Campamentos numantinos», *Acta Numismática*, II (1972), p. 87-96.

10. A. DOMÍNGUEZ ARRANZ, *Las cecas ibéricas del Valle del Ebro*, Zaragoza, 1979.

11. H. J. HILDEBRANDT, «Die Römerlager von Numantia. Datierung an hand der Münzfunde», *Madridrer Mitteilungen*, 20 (1979), p. 238-271; H. J. HILDEBRANDT, «Contribución al estudio de la cronología de los hallazgos de monedas ibéricas de bronce», *Acta Numismática*, IX (1981), p. 58-65.

12. VV. AA., *Excavaciones de Numancia* (memoria presentada al Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes por la Comisión Ejecutiva, Madrid, 1912; J. R. MÉLIDA, «Las excavaciones de Numancia», *Arquitectura y construcción* [Madrid] (1906); J. R. MÉLIDA, «Excavaciones de Numancia», *R.A.B. y M.* Madrid 1908; J. R. MÉLIDA, «Excavaciones de Numancia, Campaña de 1915», *MJSEA* número 1 (1916) [Madrid]; J. R. MÉLIDA, «Excavaciones de Numancia. Campaña de 1916 y 1917», *MJSEA* [Madrid] número 19 (1918); J. R. MÉLIDA, «Excavaciones de Numancia. Memoria acerca de las practicadas en 1919-1920», *MJSEA* [Madrid] número 31 (1920); J. R. MÉLIDA, «Excavaciones de Numancia. Memoria acerca de las practicadas en 1920-1921», *MJSEA* [Madrid] número 36 (1921); J. R. MÉLIDA, «Excavaciones de Numancia. Memoria acerca de las practicadas en 1921-1922», *MJSEA* [Madrid] número 49 (1922); J. R. MÉLIDA, M. ANÍBAL ÁLVAREZ, GÓMEZ DE SANTA CRUZ, B. TARACENA, «Ruinas de Numancia. Campañas de 1923-1924. Memoria descriptiva redactada conforme al plano que acompaña a las mismas», *MJSEA* [Madrid] número 61 (1924); B. TARACENA, *Carta Arqueológica de España*. Soria, Madrid, Instituto Diego Velázquez, CSIC, 1941.

De los miembros de esta comisión, algunos como M. González Simancas¹³ tuvieron un papel destacado. Estas excavaciones pusieron al descubierto una ciudad con cimientos de barro, con muros de adobe. Al mismo tiempo, un trazado de calles paralelas y cortadas transversalmente por dos grandes vías que mostraban una dispersión extraña y más que sorprendente para una ciudad celtibérica.

A los trabajos de esta comisión se deben fundamentalmente los materiales que en la actualidad y se han descubierto, y que se hallan en el Museo Numantino de Soria. De estas campañas de excavaciones proceden estas dos monedas inéditas de Turiaso que presentamos en este trabajo y que fueron descritas en mi tesis doctoral.¹⁴

Con posterioridad se realizaron en el yacimiento unos sondeos en el año 1940, dirigidos por B. Taracena,¹⁵ en el lugar donde se edificó la Casa de la Comisión.

Años más tarde, y entre los meses de septiembre a noviembre de 1963, F. Watterberg¹⁶ realizó nuevos cortes estratigráficos de acuerdo con el plan de trabajo sobre Numancia de la Dirección General de Bellas Artes.

Las siguientes excavaciones llevadas a cabo en Numancia fueron dirigidas por Juan Zozaya¹⁷ entre los años 1970 y 1971, las cuales se ocuparon de la colonización medieval del yacimiento.

Las últimas excavaciones llevadas a cabo en Numancia son dirigidas por A. Jimeno,¹⁸ con las cuales se localizó la necrópolis de la ciudad en la ladera sur del cerro de Numancia.

Es importante señalar que estas dos monedas inéditas del emperador Tiberio acuñadas en la ceca hispanolatina de Turiaso, procedentes de las campañas de ex-

13. M. GONZÁLEZ SIMANCAS, «Las fortificaciones de Numancia. Excavaciones practicadas para su estudio», *MJSEA* [Madrid] número 74 (1926).

14. J. M. VIDAL BARDÁN, «Hallazgos numismáticos de la meseta oriental (ciclo colonial), tesis doctoral. Volumen I, p. 138, números 185-186, Madrid, Universidad Complutense (inédita), 1992.

15. B. TARACENA, «Cabezas-trofeo en la España Céltica», *AEA* [Madrid], número 51, p. 157-171 (1943).

16. F. WATTEMBERG, «Los problemas de la cultura celtibérica, en *Primer Symposium de Prehistoria de la Península Ibérica*, Pamplona, 1960, p. 151-177; F. WATTEMBERG, «Las cerámicas indígenas de Numancia», *BPH* [Madrid], vol. IV (1963); F. WATTEMBERG, «Informe sobre los trabajos realizados en las excavaciones de Numancia», *NAH* [Madrid], vol. VII (1965), p. 132-142; A. BELTRÁN MARTÍNEZ, «Un corte estratigráfico en Numancia», *CNA* [Sevilla, Málaga], VII, p. 451-453; Zaragoza, 1964; A. BELTRÁN MARTÍNEZ, «Las investigaciones arqueológicas en Numancia», en *Numancia: Crónica del Coloquio Conmemorativo del XXI Centenario de la Epopeya Numantina*, Zaragoza, 1972, p. 37-43; VV. AA. *Numancia: crónica del Coloquio Conmemorativo del XXI Centenario de la Epopeya Numantina*, Zaragoza, 1972.

17. J. ZOZAYA, «Acerca del posible poblamiento medieval de Numancia», *Celtiberia* núm. 40, serie 1970, p. 211-222.

18. A. JIMENO, J. J. FERNÁNDEZ, M. L. REVILLA, *Numancia. Guía del yacimiento*, Soria, Asociación de Amigos del Museo Numantino, 1970; A. JIMENO, «La città di Numancia», en *Catálogo de la Exposición «I Celti» de Venecia*, Fiat; Bompiano; Milán, 1991; A. JIMENO, «El poblamiento de la Edad del hierro en el Alto Duero y la necrópolis de Numancia», *Complutense* [Madrid]m núm. 4 (1993), p. 148-155; A. JIMENO, Ana M.ª MARTÍN BRAVO, «Estratigrafía y numismática: Numancia y los campamentos», en *La Moneda Hispánica. Ciudad y territorio. Anegs del Archivo Español de Arqueología* [Madrid] (1993), p. 179-190, A. JIMENO, «Numancia». *Leyenda y Arqueología de las Ciudades Prerromanas de la Península Ibérica. Ciclo de Conferencias, Madrid, 25 y 26 de noviembre de 1933*, vol. II, p. 119-134; A. JIMENO, «Numancia: Relación necrópolis-poblado», *Archivo Español de Arqueología* [Madrid], núm. 69 (1996), p. 57-76.

cavaciones de 1906-1923, no aparecen en ninguna de las memorias de excavaciones de Numancia. Dichas memorias apenas si dan referencias concretas, tanto sobre objetos arqueológicos como sobre monedas encontradas en el yacimiento.

Descripción de las piezas:

Número 1. Semis de Tiberio de Turiaso.

Anverso: TI CAESAR AUG F. IMP PONT

Cabeza laureada de Tiberio, mirando a la derecha.

Reverso: **M**

TVR IA Dentro de láurea. Alrededor, línea circular continua.

Peso: 6,20 gr.

Módulo: 22,0 mm.

Posición de cuños: 9 horas.

Conservación: mala.

Ref. bibliográfica: A. Delgado, lámina CLXXXIII, número 38; A. Heiss, Lámina XXIII, número 30.¹⁹

Número de inventario de Numancia: 11409. Museo Numantino, Soria.

Número 2: Cuadrante de Tiberio de Turiaso.

Anverso: TI CAESAR AUG...

Cabeza de Tiberio mirando a la derecha.

Reverso: **M**

TVR IAS Leyenda dentro de línea circular continua.

Peso: 2,30 gr.

Módulo: 20,0 mm.

Posición de cuños: 12 horas.

Conservación: mala.

Número de inventario de Numancia: 11408. Museo Numantino. Soria.

19. A. HEISS, *Description générale des monnaies antiques de l'Espagne*, París, 1870; A. DELGADO, *Nuevo método de clasificación de las medallas autónomas de España*, vol. I-III, Sevilla, 1871-1878. A. VIVES ESCUDERO, *La moneda hispánica*, lám. CLVII, núm. 3. A. BURNETT, M. AMANDRY, PP. RIPOLLÉS ALEGRE, *Roman Provincial Coinage*, núm. 421.

La segunda de estas monedas falta en el repertorio de Ripollès,²⁰ obra magistral de reciente aparición.

Un análisis más en profundidad sobre la composición del numerario hallado en Numancia comprendido entre el año 27 aC y el 41 dC,²¹ nos indica el predominio del valle del Ebro y la meseta norte, sobre otras regiones geográficas, dada su proximidad territorial.

En este predominio de las cecas hispanolatinas del valle del Ebro, destacan las cecas de Turiaso, Bílbilis, Calagurris y Caesaraugusta, como consecuencia de las buenas relaciones económicas que tenía Numancia en este período histórico con el valle del Ebro.

27 aC-41 dC	Total
Celsa	8
Bílbilis	18
Turiaso	26
Osca	3
Calagurris	16
Caesaraugusta	16
Ercavica	2
Graccurris	2
Cascantum	7
Clunia	4

20. A. BURNETT, M. ARMANDRY, P. P. RIPOLLÉS, *Roman Provincial Coinage*, vol. 1, París, Londres, 1992.

21. J. M.^o VIDAL BARDÁN, *op. cit.*, núm. 14, p. 131-144.

Revisió d'una vella troballa: el tresoret fatimita d'es Migjorn Gran (Menorca)

BERNAT MOLL

INTRODUCCIÓ

La presència de moneda fatimita, en particular la plata encunyada, a les seques de Ifriqiya, és habitual en els conjunts monetaris o tresorets de moneda califal, en especial en els datats a finals del califat i a les primeres taifes.

Dins d'un mateix conjunt, les dates de les monedes fatimites i de les andalusines són força coincidents, cosa que indicaria una relació constant entre ambdós mons (C. Martínez Salvador, 1990, p. 140-141).

El motiu principal d'aquest transvasament de moneda, fins i tot en circumstàncies d'un clar enfrontament entre omeies i fatimites, seria la demanda constant de plata per part d'al-Àndalus, atès que el seu sistema monetari es basava en la plata, mentre que el fatimita es basava en l'or i s'encunyava la plata en petites quantitats com a moneda fraccionària. El numerari fatimita desapareix d'al-Àndalus arran del transllat fatimita a Egipte i el rebutjament dels Zirís de Ifriqiya de la seva sobirania; a partir del 441/1049, les seques occidentals (al Manşūriya, al Maḥḍīya i Şiqillīya) cessen la seva activitat (C. Martínez Salvador, 1990, p. 139).

La proporció de moneda fatimita en els conjunts monetaris andalusins és variable, però sempre és minoritària. En el conjunt d'Almoradí, la proporció de moneda d'aquesta procedència és del 15,85 %, essent aquest el major percentatge de totes les troballes de moneda de plata (C. Domènech Belda, 1991, p. 69 i 94).

En els conjunts de moneda d'or, les proporcions poden ésser més altes, però tampoc superen el 50 % (C. Martínez Salvador, 1990, p. 136).

Així doncs, un conjunt monetari format exclusivament per moneda fatimita se-

ria un cas excepcional, sense paral·lels coneguts fins ara. Amb tota probabilitat aquest és el cas de la troballa realitzada a es Migjorn Gran,¹ població de Menorca, entorn de l'any 1866, troballa que donà a conèixer Rafael Oleo i Quadrado en la seva obra *Historia de la Isla de Menorca* (t. II, Ciutadella, 1876). Per redactar l'apartat que ell anomena «Antigüedades», Óleo utilitzà, en algun cas reproduint-les literalment, les notes i observacions de dos aficionats a la arqueologia i col·leccionistes d'antiguitats amb els quals tenia gran amistat: Josep Pons i Soler i Gaspar Jordi Saura i Carreres; per una estranya casualitat, aquests dos personatges, que eren cunyats, tingueren a les seves mans els dos conjunts monetaris islàmics més importants trobats mai a Menorca, puix que Pons i Soler fou el propietari i gairebé l'autor material de la troballa de Binissaid (1875). La nota de Gaspar J. Saura diu el següent:

Hace unos diez años que un amigo me facilitó unas trescientas monedas encontradas en las inmediaciones del pueblo de San Cristóbal (distrito de Mercadal). Si dichoso me creí con tal adquisición más embarazado me encontré cuando vi que eran árabes, cuyos caracteres no comprendí y sólo hallé una de Aragón muy gastada que tal vez fuera de Carlos I: es del tamaño de media peseta antigua, a corta diferencia, de plata. Las árabes son de distinto tamaño, también de plata la mayor parte, variando su peso entre media peseta y medio real o menos todavía. Las demás son formadas de liga de dicho metal y cobre muy usada por los árabes en sus monedas. Casi todas son circulares, o tienden a serlo y las otras formas polígonos irregulares. Todas las que me han sido descifradas son de los emires de Egipto, y de los siglos IX, X y XI, como se ve en las descripciones siguientes [...].

(R. Óleo i Quadrado, 1876, II, p. 434).

Com hem vist, Saura no sabia àrab, de manera que, per tal de saber a qui corresponien les monedes, n'envià alguns exemplars a persones de fora de l'illa (Juan de Tro i Hortolano, de Madrid, i Mr. Puiggarí, oficial francès, amb qui contactà amb l'ajuda de Francesc Martorell i Penya, de Barcelona).

Saura dona la traducció de sis monedes feta pels personatges que hem citat; sembla evident que degué formar dos lots iguals d'acord amb l'aspecte extern de les monedes, perquè els resultats obtinguts són coincidents i ens permeten identificar amb certes garanties les peces en qüestió (Óleo i Quadrado, *op. cit.*, p. 434-435). La descripció de les monedes, sobre la qual tornarem en el seu moment, fou recollida a «Hallazgos monetarios» com [...] un tesoro de monedas de plata fatimíes -unas trescientas- de los siglos IX a XI; algunas del califa Almoiz, del año de la Hégira 635 (975 de JC) [*sic*] (F. Mateu Llopis, 1955, p. 135-136). M. Barceló cita una moneda d'aquest conjunt com pertanyent a al Mansur Abu Tahir Isma'il (334-

1. El nom oficial d'aquesta població era, des de la seva fundació, Sant Cristòfol, però popularment sempre s'ha conegut com es Migjorn Gran, atesa la seva situació geogràfica dins Menorca; en l'actualitat el nom popular és també l'oficial.

341/945-952), assenyalant que el tresoret fou amagat almenys després del regnat de Al Hakim (386-411/996-1020) (M. Barceló, 1984, p. 38 i nota 28).

El dubte sobre si la totalitat o almenys la major part del conjunt estava format per moneda fatimita crec que el podem donar per resolt en sentit afirmatiu, així com la sort que correu, en haver tingut coneixement de l'existència de dues breus notes escrites per A. Campaner adreçades a Gaspar J. Saura, procedents sens dubte del seu arxiu.² La primera d'elles està datada a Palma de Mallorca el 4 de juny de 1878:

Sr. Dn. Gaspar Saura
Ciudadela

Muy Sr. mío y amigo de mi mayor distinción: a mi vuelta de París he tenido la honra de ser visitado por su Sr. hermano de V. Dn. Marcos, quien me ha entregado su muy grata del 25 de abril y el paquete de monedas halladas en esa isla hace algunos años para su examen y clasificación.

Desde luego puedo asegurar a V. que todas o su gran mayoría son fatimitas de los emires de Egipto de fines del siglo IV y principios del V de la Égira. Regularmente de sólo dos o tres príncipes.³

Procuraré analizarlas en los términos que V. desea, pero tardaré aún algunos días, pues tengo actualmente algunos quehaceres que requieren toda mi atención y me impiden dedicar a este asunto el tiempo indispensable.

Desde luego agradezco muchísimo el ofrecimiento que me hace de que escoja entre estas piezas las que puedan convenirme, y le aseguro que no abusaré de su generoso ofrecimiento.

La moneda de plata cristiana que viene con las árabes es un real mallorquín de Carlos I, evidentemente mezclado con aquéllas después de su hallazgo.

Agradeceré muchísimo la comunicación de esa inscripción arábiga que yo a mi vez remitiré a Madrid, si viene, para su interpretación.

Hoy tengo el gusto de contestar a una carta de su Sr. cuñado que también llegó a Palma durante mi permanencia en Francia.⁴

Sin más por hoy, celebra esta ocasión para repetirse de V. affmo. amigo.

2. El meu agraïment a Manuel León Mercadal per haver-me donat a conèixer aquests documents.

3. El subratllat és nostre.

4. Campaner es refereix a Pons i Soler; amb tota probabilitat en aquest viatge posà a les seves mans el tresoret de Binissaid.

La segona nota està datada a Palma de Mallorca el 2 de juny de 1879:

Sr. D. Gaspar J. Saura
Ciudadela

Muy estimado Sr. mío:

Yo he sido el perezoso en dar a V. las gracias más expresivas por las *moneditas*⁵ que permitió que tomara del hallazgo de Fatimitas que se sirvió confiarme pr. su clasificación.

Recíbalas pues ahora y además la expresión sincera de mis deseos de complacerle o serle útil en algo.

Efectivamente he sido electo Juez de Vich adonde pienso marchar el 17 del corriente mes de junio. Es posible que no hubiese aceptado este destino a no hallarme en el escalafón bastante alto y llevando bastantes años de servicio.

Allí y aquí puede disponer de la [ilegible] de su affmo. amigo.

La segona nota és evident que contesta a alguna altra de Saura, on probablement expressava el seu agraïment a Campaner per haver-li classificat les monedes; malauradament no s'ha localitzat la carta que indubtablement degué remetre Campaner amb el resultat de les seves investigacions, com tampoc apareixen les monedes que aquest va retornar a Saura, malgrat les indagacions que hem fet amb els seus hereus.

Campaner mai no publicà res sobre aquestes monedes; cal suposar que ajornaria qualsevol estudi en profunditat a fi de concentrar-se en l'estudi del conjunt de Binissaid i en la publicació de la seva *Numismàtica Balear*, apareguda precisament el 1879. No obstant, les observacions que fa sobre la composició del conjunt, força coherents amb les dades que apareixen a Óleo i Quadrado, creiem que són d'un gran valor per venir precisament d'un bon coneixedor de la numismàtica islàmica.

Únicament hem de lamentar que les peces que Campaner incorporà a la seva col·lecció seguiren el destí d'aquesta; a l'igual que bona part del tresoret de Binissaid, probablement avui es troben a la col·lecció de l'American Numismatic Society.

Tot i que amb les dades de què disposem és certament arriscat treure conclusions, som de l'opinió que hom pot aprofitar les informacions contingudes a l'obra d'Óleo i Quadrado, de manera que podem tenir una idea del que devia ésser el tresoret.

5. El subratllat és nostre.

EL LLOC DE LA TROBALLA

La informació referent a això és poc aclaridora: «[...] en las inmediaciones del pueblo de San Cristóbal [...]». Aquesta població es fundà al segle XVIII en terrenys de la propietat anomenada Binicodrell, originalment una finca de gran extensió que abraçava una part important de l'actual terme municipal d'es Migjorn Gran. En les immediates rodalies del casc urbà hom ha identificat diferents assentaments amb una presència important de ceràmica musulmana: el topònim tal volta es podria identificar amb els Banū Gatīl/Qatīl assentats a Dènia (Benicadell) (M. Barceló, 1984, p. 133-134).

LA COMPOSICIÓ DEL TRESORET

Com hem assenyalat abans, disposem de les descripcions de sis monedes, probablement representatives del conjunt:

a) Les descripcions de J. Tro y Hortolano (Óleo i Quadrado, *op. cit.*, p. 434-435):

Núm. 1: «En una de las orlas dice: “El Iman Abdallah Vanalih el Mansur Abu Aly”. En el centro: “[...] príncipe de los creyentes”. En la otra orla: “No hay más deidad que Dios único”. En el centro: “Mahoma es el profeta de Dios”, “Aly el amigo de Dios”».

Núm. 2: «”No hay más deidad que Dios, Mahoma es el enviado de Dios y Aly el amigo de Dios”. En otro círculo: “El Iman el Moez Billah, príncipe de los creyentes”. Tiene recortado el borde esta moneda y le faltan otros dos letreros circulares.»

Núm. 3: «En uno de los centros: “El Moez Ledin Allah príncipe de los creyentes”. En la circunferencia mayor del mismo lado: “Invita el Iman Moez al culto del único del Eterno”. En el otro centro: “No hay más deidad que Dios, Mahoma es el único enviado de Dios y Aly el amigo de Dios”. Dentro del otro círculo mayor de este lado está muy borrado».

b) Les descripcions de Puiggarí (Óleo i Quadrado, *op. cit.*, p. 435-436):

Núm. 1: «Anverso: “Mahoma es el enviado de Dios; Aly es el amigo de Dios”. Primer círculo: “No hay más Dios que Alhá, no hay otro asociado”. 2.º círculo: “Mahoma es el apóstol de Dios, que le ha enviado con la dirección y la ley de la verdad, para enseñar a sobre toda ley, a pesar de los asociantes”. Reverso: “El Hakem-be-amr Illah, comandante de los creyentes”. Primer círculo: “El Iman servi-

dor de Dios y su amigo El Mansour Abou Aly”. 2.º círculo: “En el nombre de Dios ha sido acuñada en [...]”».

Núm. 2: «Anverso, círculo interior: “No hay más Dios que Alhá. Mahoma es el enviado de Dios. Aly es el mejor de los elegidos de Dios”. Círculo exterior: como la del núm. 1. “Mahoma es el apóstol, etc.”. Reverso, círculo interior: “El Iman el Azyz-b-Yllah, jefe de los creyentes, servidor de Dios y su amigo”. Círculo exterior: indicación del lugar y de la data gastado. Sobre una de las piezas se distinguen las palabras: “En nombre de Dios ha sido acuñada [...] tres cientos [...]”».

Núm. 3: «Anverso, primer círculo: “No hay más Dios que Alhá. Mahoma es el enviado de Dios”. 2.º círculo: “Aly es el más excelente de los mandatarios y el mejor Vizir de los enviados”. 3.º círculo: como la del núm. 1. “Mahoma es el apóstol, etc.”. Reverso, primer círculo: “El Moez-le-dyn Illah, jefe de los creyentes”. 2.º círculo: “El Iman Moez invita al culto del Dios eterno”. 3.º círculo: “En el nombre de Dios ha sido acuñado este dirhem”. (falta lo demás)».

Al Mu'izz lidīn Allāh (Abū Tamīm Mu'ad) (341-365/952-975)

Puiggarí núm. 3:

IA

1a orla (interior) missió profètica.

2a orla:

علي افضل الوصيين و وزير خير المرسلين

3a orla: missió profètica.

IIA

1a orla (interior):

المعز لدين الله امير المؤمنين

2a orla:

دعا الامام معد حيد الاله الصمد

3a orla:

بسم الله ضرب هذا الدرهم ...

Referències: BM, 49; Lavoix, 129-131; Miles, 74-75.

Tro y Hortolano núm. 3:

IA

1a orla (interior) missió profètica i

و علي و لي الله

2a orla: molt esborrada.

IIA

1a orla: com l'anterior.

2a orla: com l'anterior.

Referències: no les hem trobades; sembla que hi manca la tercera orla. Les referències que hem trobat corresponen a peces encunyades a les seques d'al Mansūriyya i d'al Mahdiyya.

Al 'Azīz bi Allāh (Abū Manṣū Nizar) (365-386/975-996)

Puiggarí núm. 2:

IA

1a orla (interior): missió profètica i

علي خير صفوة الله

2a orla: missió profètica.

IIA

1a orla:

الامام العزيز بالله امير المومنين عبد الله و وليه

2a orla: gastada.

Referències: BM, 72; Miles, 116 a 120. Corresponen a peces encunyades a Al Manṣūriyya.

Tro y Hortolano núm. 2:

IA

1a orla: missió profètica i

و علي ولي الله

IIA

1a orla:

الامام العزيز بالله امير المومنين

Observacions: Tro y Hortolano descriu aquesta moneda com pertanyent a «el Moez Billah», cosa que constitueix un error clar, explicable per la similitud de les grafies àrabs dels noms Mu' izz i 'Azīz.

Moneda força retallada, com observa Tro y Hortolano, quan diu que hi manquen dues llegendes circulars.

Referències: ?

Al Ḥākim bi Amr Allāh (Abū 'Alī al Mansūr) (386-411/996-1020)

Puiggarí núm. 1:

IA:

محمد رسول الله
علي ولي الله

1a orla (interior): professió de fe musulmana.

2a orla: missió profètica.

IIA:

الحاكم بامر الله
امير المؤمنين

1a orla:

الامام عبد الله ووليه المنصور ابو علي

2a orla:

بسم الله ضرب هذا...

Referències: BM, 105; Lavoix, 211 a 214; es desconeix la seca.

Tro y Hortolano núm. 1:

IA i 1a orla com l'anterior; mancat, però, la 2a orla.

IIA i 1a orla com l'anterior; hi manca la primera línia de la llegenda de IIA, així com la 2a orla.

Com es pot observar, hi ha dues monedes de cada califa, cosa que ens reafirma en la nostra hipòtesi que es tracta d'una mostra representativa de la composició del tresoret.

Els inconvenients habituals que es presenten en l'estudi d'aquestes monedes, derivats del retall de les llegendes exteriors que dificulten o impedeixen determinar la seca i la data, també hi són presents en el nostre cas i no és possible disposar de cap informació segura referent a això.

Val la pena remarcar la cronologia relativament curta del conjunt, en tractar-se de peces encunyades per tres califes que regnaren successivament.

Pel que fa a la metrologia, Saura indica la heterogeneïtat del conjunt, fent referència a les diferents formes, i quant al pes, assenyala que es trobava entre «media peseta» i «medio real o menos todavía»; en aquell moment, mitja pesseta pesava 2,5 g, i el mig real 0,625 g. Aquests pesos corresponen amb notable aproximació

a la metrologia del dirham fatimita, amb un pes teòric de 2.8-3 g (J. Pellicer i Bru, 1988, p. 114) i real de 2,60 g, i es coneixen fraccions de 1/2, 1/4, 1/8 i 1/16; a les troballes andaluses abunden els mitjos i els quarts de dirham (1,40 i 0,75 g respectivament) (C. Martínez Salvador, 1990, p. 135).

CONCLUSIONS

Amb totes les reserves que es deriven de coneixement força parcial que tenim del conjunt, podem considerar que estava constituït per encunyacions dels califes Al Mu'izz, Al 'Aziz i Al Hākim, com es dedueix de les descripcions citades, a més del comentari de Campaner de que corresponien a «dos o tres príncipes». La cronologia de les peces s'extén, per tant, entre els anys 341-411/952-1020 i es degué formar en temps d'Al Hākim (386-411/996-1020); no és possible una major precisió cronològica, atesa la manca de dates a les monedes. El mateix podem dir de les seques, que no obstant molt probablement serien les de Ifriqiya. Pel que fa a la metrologia, sembla evident que majoritàriament es tractava de fraccions de dirham (Campaner parla de «moneditas»).

Una revisió de les troballes de moneda fatimita a al-Àndalus mostra que és freqüent la presència de fraccions de dirham dels tres califes citats (J. Pellicer, 1988, p. 114), fins i tot dins d'un mateix conjunt (C. Domènech Belda, 1991, p. 70-74).

En conseqüència, el conjunt d'es Migjorn Gran seria en aquests aspectes semblant als de la península; com ja hem assenyalat, la seva singularitat és la presència exclusiva o almenys majoritària de moneda fatimita. Com a la resta d'al-Àndalus, a les Balears circulava aquest numerari: a Menorca tenim documentada la troballa d'un mig dirham d'Al Zāhir (411-427/1020-1035) (B. Moll, 1994, p. 28 i 47), mentre que d'Eivissa coneixem dues fraccions de dirham d'Al 'Aziz i d'Al Zāhir (F. Retamero, 1995, p. 41).

Al tresoret de Binissaid hi havia una significativa presència de moneda califal coetània: encunyacions d'Hisām II (380 a 401), Sulayman (404), així com d'Alī b. Hammūd (408) (A. Campaner, 1879, p. 255), cosa que sembla indicar que no hi havia inconvenients a l'arribada de moneda califal a l'illa. Curiosament, no consta que al conjunt de Binissaid hi hagués moneda fatimita, però, atès el coneixement incomplet que tenim de la troballa, no podem estar segurs d'aquest extrem.

En conclusió, és raonable suposar que el tresoret fatimit fou reunit al nord d'Àfrica, puix que d'altra manera no s'explica l'absència de numerari omeia, i d'algun manera arribà a Menorca. És possible que les Illes Orientals actuessin com a escala en el flux de numerari fatimita que tindria com a destí la península; quant a això és significatiu el mapa de les troballes de moneda fatimita, situades en gran part en una línia imaginària que uniria Còrdoba i Dènia (C. Domènech Belda, 1991, p. 89), com també ho és la troballa de Lorca, formada per fraccions de dir-

ham d'Al Ḥākīm i Al Zahir, i, majoritàriament, dirham de la taifa d'Almeria (Banu Sumadih) (A. Bofarull i Comenge, 1985, p. 183-189), dades que potser ens assenyalen les principals vies d'entrada d'aquestes monedes a al-Àndalus.

BIBLIOGRAFIA

- BARCELÓ PERELLÓ, M. (1984): «Alguns problemes d'història agrària mallorquina suggerits pel text d'Al Zhuri», *Sobre Mayurqa*, p. 35-53.
- BOFARULL I COMENGE, A. (1985): «Una troballa de monedes àrabs a Lorca». *Acta Numismàtica*, 15, p. 183-189.
- DOMÈNECH BELDA, C. (1991): «El hallazgo de dirhames califales de Almoradí (Alacant)». *Estudis Numismàtics Valencians*, núm. 6.
- LANE POOLE, S. (1879): *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum*, t. iv (BM a les referències).
- LAVOIX, H. (1887-1891): *Catalogue des monnaies musulmanes de la Bibliothèque Nationale*.
- MARTÍNEZ SALVADOR, C. (1990): «Moneda fatimí en hallazgos peninsulares», *Gaceta Numismàtica*, 97-98, p. 135-141.
- MATEU Y LLOPIS, F. (1955), «Hallazgos monetarios. xii. *Numario Hispánico*, núm. 777.
- MILES, G. C. (1951): «Fatimid Coins». *ANS Numismatic Notes and Monographs*, núm. 121.
- MOLL MERCADAL, B. (1994), «Contribució a l'estudi de la circulació monetària a la Menorca musulmana». *Meloussa*, 3, p. 25-68. També a *Acta Numismàtica*, 26, 1996, p. 81-138.
- ÓLEO I QUADRADO, R. (1876), *Historia de la isla de Menorca*, t. II.
- PELLICER I BRU, J. (1988), *Al Andalus. Las fuentes y la numismática*.
- RETAMERO, F. (1995): «Moneda i monedes àrabs a l'illa d'Eivissa». *Treballs del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera*, núm. 34.

Tesorillo de moneda islámica en Los Rosales – Tocina (Sevilla)

F. DE P. PÉREZ SINDREU

Consideramos que es siempre de interés dar a conocer los hallazgos de monedas, por pequeños que éstos sean, ya que del examen y estudio de ellos pueden sacarse datos históricos muy valiosos. En el presente caso, que se trata de unos trozos de plata (recortes de dirham ?), podemos suponer que fueron utilizados para pagos realizados al peso del metal.

Sobre el origen de los tesoros podemos plantear tres hipótesis: primera, el del que esconde por ahorro y muere sin haberlo podido gastar, segunda, el del que lo esconde precipitadamente y luego no recuerda dónde, y una tercera, como más probable: el del que lo esconde porque le sobra y porque pretende que Dios lo haga aparecer a quien lo necesite. Esta última hipótesis está basada en una práctica piadosa que se sigue usando, por lo menos en zonas rurales del Próximo Oriente, según testimonio de un amigo jordano cuyo padre encontró oro en las paredes de su propia casa, con una inscripción en ese sentido, que había sido escondido por un bisabuelo suyo que fuera gobernador de Damasco bajo la dominación turca.

CIRCUNSTANCIAS Y LUGAR DEL HALLAZGO

Este tesoro proviene de la barriada de Los Rosales, situada a 2,2 km de Tocina, dentro del partido judicial de Lora del Río, en la provincia de Sevilla. No nos ha sido posible saber el lugar exacto del hallazgo, ni sus circunstancias, aunque por el tamaño de los trozos cabe pensar que se encontrasen dentro de algún recipiente o alguna vasija.

En cuanto a la fecha de su aparición, hemos sabido que fue sobre el año 1984,

aunque estos trozos pasaron a mis manos a finales del 1996, y creemos que formaban parte de un hallazgo más crecido, del que nada hemos podido averiguar.

Tocina es una población cuyo origen hay que buscarlo en los turdetanos que la denominaron Tucilla, y tuvo una cierta importancia bajo la dominación romana, como lo atestiguan los numerosos vestigios de construcciones subterráneas, fortificaciones y lápidas de aquella época en las que se registran inscripciones alusivas a los *Tuccillianorum* o *Tuccttanorum*. En el período árabe se llamó Taxana.

COMPOSICIÓN DEL TESORILLO

El conjunto que presentamos está formado por 85 trozos de plata, fragmentos de dirham, 22 de ellos, del núm. 1 al 22, fatimíes, y el resto califales, del núm. 23 al 85.

Pesos y módulos de las fracciones

Nº Peso g	Ø mm						
1 - 0,09	5,1	23 - 0,28	9,8	44 - 1,13	15,5	65 - 1,53	16,7
2 - 0,09	6,7	24 - 0,17	7,6	45 - 1,13	16,5	66 - 1,22	21,2
3 - 0,10	6,4	25 - 0,22	11,1	46 - 1,03	19,5	67 - 1,82	19,0
4 - 0,12	6,9	26 - 0,34	13,7	47 - 0,96	17,8	68 - 0,93	17,4
5 - 0,12	7,4	27 - 0,36	11,2	48 - 0,81	15,9	69 - 1,31	18,3
6 - 0,14	7,8	28 - 0,46	13,6	49 - 0,80	16,4	70 - 1,07	19,8
7 - 0,14	7,8	29 - 0,48	10,9	50 - 0,74	15,8	71 - 1,08	21,9
8 - 0,15	6,7	30 - 0,49	11,3	51 - 0,72	17,5	72 - 1,07	14,7
9 - 0,15	9,3	31 - 0,50	16,4	52 - 0,50	14,3	73 - 1,11	16,9
10 - 0,16	7,6	32 - 0,52	16,3	53 - 0,43	12,6	74 - 1,11	16,1
11 - 0,16	7,7	33 - 0,54	12,1	54 - 1,07	19,0	75 - 1,12	20,1
12 - 0,16	8,4	34 - 0,57	15,5	55 - 0,99	15,5	76 - 1,23	18,8
13 - 0,17	8,3	35 - 0,73	16,9	56 - 0,99	17,7	77 - 1,25	16,9
14 - 0,21	9,6	36 - 0,75	15,8	57 - 0,99	20,4	78 - 1,43	19,9
15 - 0,21	10,2	37 - 0,66	15,5	58 - 0,96	18,7	79 - 1,32	19,8
16 - 0,22	10,1	38 - 0,77	15,4	59 - 0,96	20,1	80 - 1,33	19,6
17 - 0,21	10,9	39 - 0,79	18,9	60 - 1,22	22,8	81 - 1,42	22,3
18 - 0,29	7,9	40 - 0,79	14,5	61 - 0,85	17,6	82 - 1,48	21,6
19 - 0,23	9,4	41 - 0,81	16,8	62 - 1,23	20,9	83 - 1,56	20,5
20 - 0,22	11,1	42 - 0,81	14,9	63 - 1,12	20,8	84 - 1,61	23,5
21 - 0,22	9,4	43 - 0,86	18,9	64 - 1,22	18,3	85 - 2,05	18,9
22 - 0,60	12,4						

Fatimíes

Es por completo imposible efectuar un estudio en profundidad de estas piezas por el tamaño tan minúsculo que presentan la mayor parte de los fragmentos. Su ta-

maño oscila de 5,1 mm la núm. 1, a 12,4 mm la núm. 22. En cuanto al peso, de 0,09 g la núm. 1 a 0,60 g la núm. 22.

La presencia constante en los hallazgos califales de numerario extranjero, puede deberse, como muy bien dijo, quien fuera gran amigo nuestro, Juan Ignacio Saenz-Díez, a que fuera traído como botín por las tropas cordobesas en alguna de las innumerables batallas con los aliados de los fatimíes libradas en el Magreb. No parece plausible, añade Juan Ignacio, alguna otra explicación porque no es fácil suponer que los califas cordobeses permitieran su entrada ni siquiera por comercio, ya que en ellas campeaba el nombre del único califa rival en occidente: el fatimí.

Califales

Comenzamos en la núm. 23: es un fragmento que, por el adorno floral que presenta, corresponde al núm. 250 (o) de Miles, del 357 H. Es la única pieza que Miles señala con el mencionado adorno dentro de los dirhames, pues en oro, dinar, también señala con el mismo adorno la 252 (a), del 359 H. Ambas, por tanto, correspondientes a Al-Ḥakam II, y la ceca Madīnat al-Zahrā.

Núm. 24 y 25: frustras.

Núm. 26: es visible, tan sólo, la parte correspondiente a la centena de la fecha, «cien».

Núm. 27 y 28: es imposible determinar algo.

Núm. 29: vemos, con claridad, el comienzo de la palabra «Al-Andalus».

Núm. 30 y 31: frustras.

Núm. 32: se observa parte de la fecha.

Núm. 33 y 34: frustras.

Núm. 35: comienzo de la leyenda de la orla en I.A., «En el nombre de Dios...».

Núm. 36: «Madīnat al-Zahrā» en I.A. En II.A., final del nombre (puesto en dos partes) «‘Abd al-Raḥmān».

Núm. 37: ceca no visible. Parece adivinarse algo de la fecha, «noventa».

Núm. 38: ceca y fecha no visibles.

Núm. 39: es posible, en I.A., «diez y doscientos».

Núm. 40: visible «dos» de la fecha. En cuanto a la ceca, «Al-Andalus».

Núm.41: en I.A., creo leer «año tres y ochenta». En I.A., «‘Abd al-Malik».

Núm.42: visible la parte superior de la I.A., «En el nombre de Dios...»

Núm.43: al parecer, de «Madīnat al-Zahrā».

Núm.44: frustra.

Núm.45: «Al-Andalus». En II.A, las «alif» de la leyenda central unidas en una barra.

Núm.46: «Al-Andalus. Xohaid» en I.A., «Āmir» en II.A.

Núm.47: frustra.

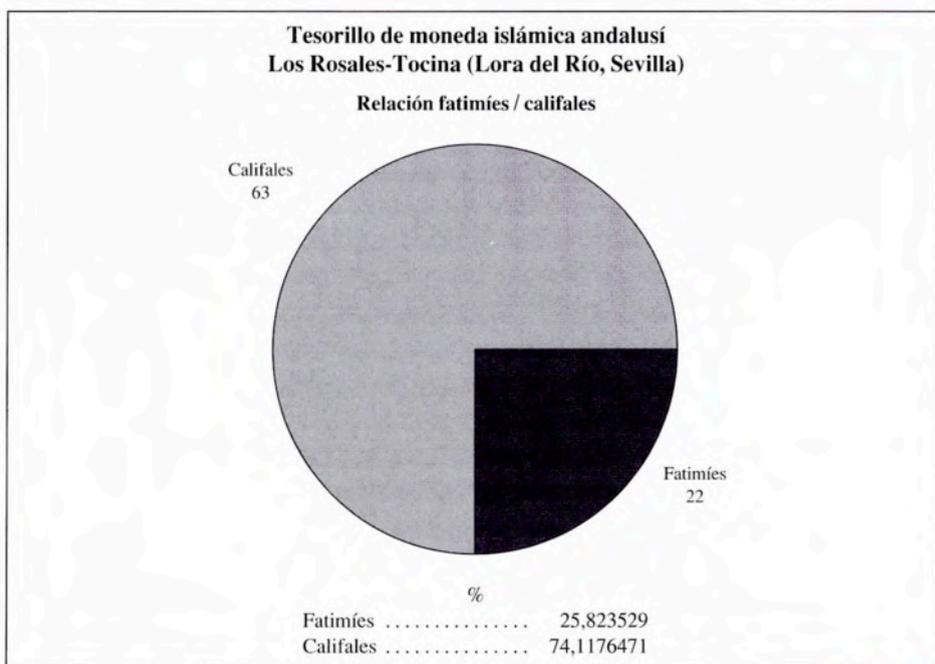
Núm.48: «Al-Andalus». En I.A, debajo de la profesión de fe, «Xohaid». Año «cinco».

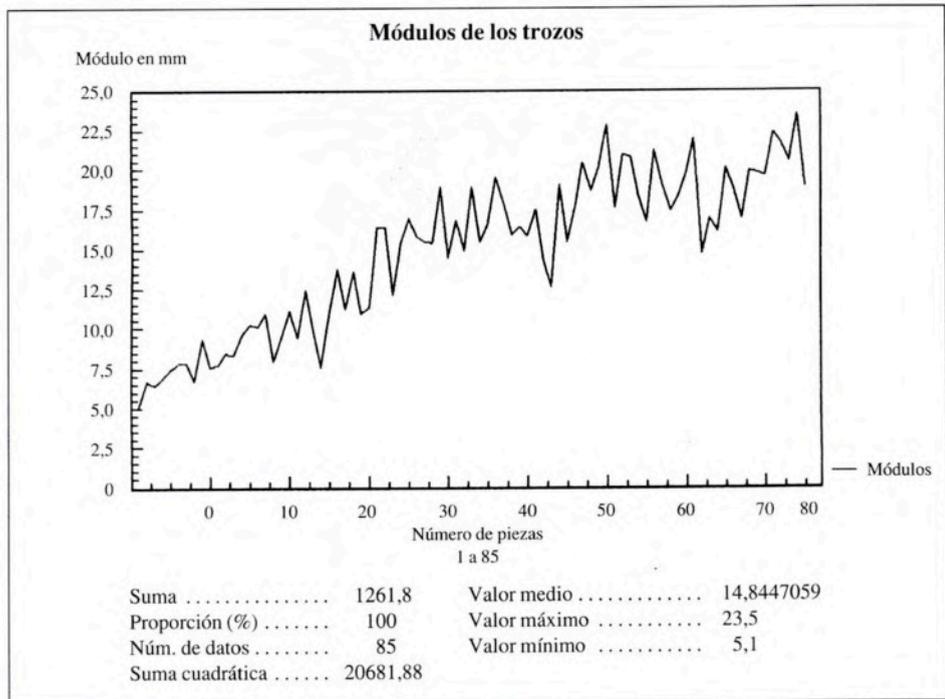
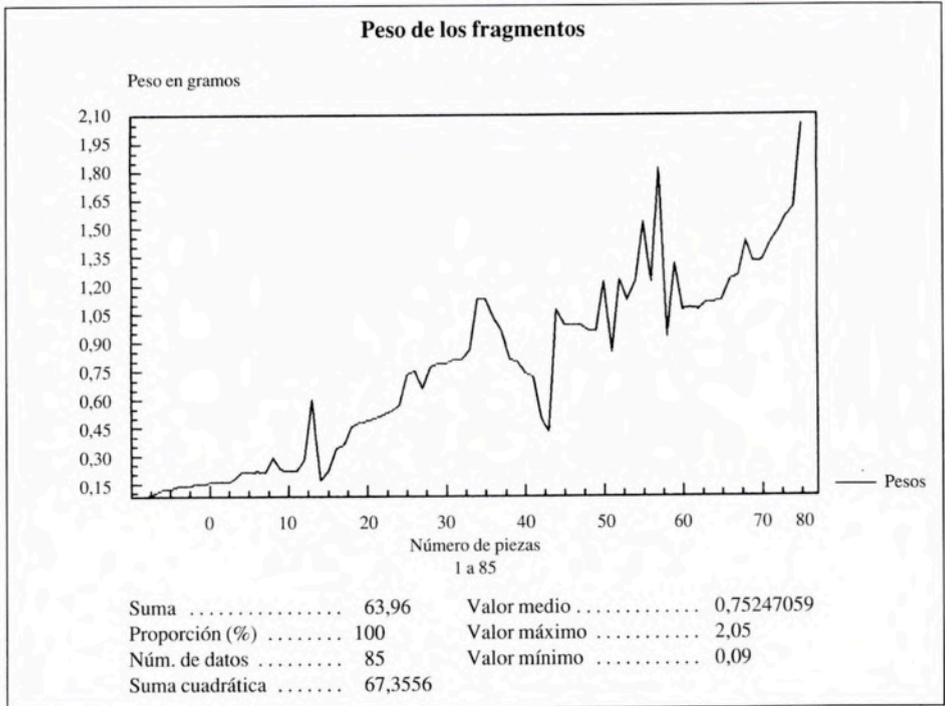
- Núm.49: en I.A., debajo de la profesión de fe, «'Abd al-Malik».
- Núm.50: frustra.
- Núm. 51: En I.A., «Madīnat-al-Zahrā». En el lugar de la fecha parece visible «año cinco...»
- Núm. 52: frustra.
- Núm. 53: parece verse, en las unidades de la fecha, «cuatro».
- Núm. 54: en I.A., «Al-Andalus».
- Núm. 55: parece ser de «Madīnat al-Zahrā».
- Núm. 56: imposible de clasificar.
- Núm. 57: una perforación. Imposible de clasificar.
- Núm. 58: en la parte I.A., puede verse la parte final de la fecha, «cien».
- Núm. 59: En I.A., «Madīnat al-Zahrā». De la fecha visible «cuatro».
- Núm. 60: En I.A., ceca «Madīnat al-Zahrā. Amir», debajo de la profesión de fe. En el lugar correspondiente a la fecha parece verse «año cinco...»
- Núm. 61: visible en I.A. «Año uno» y. En II.A., encima, «Abd».
- Núm. 62: Tiene señal de haber tenido un trozo para completar el peso. «Âmir» en I.A. Ceca «al-Andalus».
- Núm. 63: En I.A.,«al-Andalus». En la fecha, «año tres y cuarenta... Muhāammad».
- Núm. 64: En I.A., «al-Andalus». Debajo de la profesión de fe «'Abd al-Malik».
- Núm. 65: En I.A. «Madinat al-Zahra». De la fecha, «Año tres».
- Núm. 66: posiblemente 363 H. «Mohāammad» en la parte inferior de I.A. .(Miles. 256 u.)
- Núm. 67: entra dentro de lo posible, aunque no se observa la fecha, que sea por sus características del periodo 336 H. al 338 H.
- Núm. 68: en I.A., «al-Andalus». Debajo de la profesión de fe «Mohāammad».
- Núm. 69: en I.A., «al-Andalus». En II.A., «Âmir».
- Núm. 70: una perforación. Frustra.
- Núm. 71: visible, aunque no muy bien en la I.A., parte de las centenas, quizás «doscientos».
- Núm. 72: en I.A. «Madīnat al-Zahrā»
- Núm. 73 y 74: frustras.
- Núm. 75: visible, en I.A., la parte superior «En el nombre de Dios».
- Núm. 76: en I.A., «al-Andalus».
- Núm. 77: frustra.
- Núm. 78: en I.A., «al-Andalus». Debajo «'Abd al-Malik».
- Núm. 79: en I.A., «al-Andalus».
- Núm. 80: en I.A., «al-Andalus». Debajo de la profesión de fe, «Chahwar».
- Núm. 81: en I.A., «Madīnat al-Zahrā».
- Núm. 82: Dos perforaciones. En I.A. «al-Andalus».
- Núm. 83: En I.A., puede leerse «dirham Madīnat al-Zahrā». Debajo, «Âmir».
- Núm. 84: En I.A., «al-Andalus».

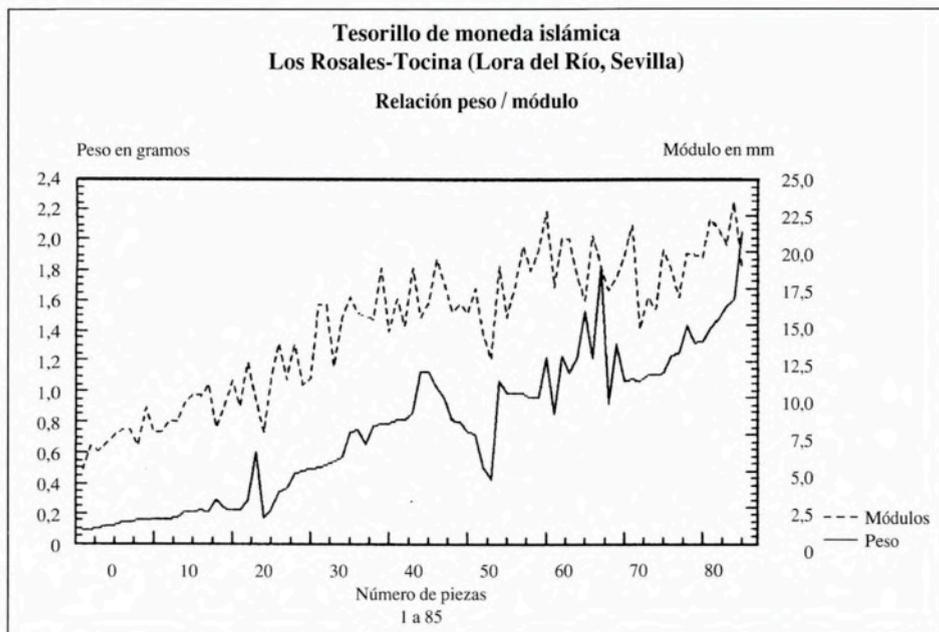
Núm. 85: En I.A., «al-Andalus». Debajo de la profesión de fe, «*Muḥammad*».

Los fragmentos presentan una forma bastante irregular, aunque existe una cierta uniformidad en los números 26, 28, 31, 35, 37, 38, 40, 43, 46, 47, 50, 51, 52 y 56. Igualmente hay coincidencia en los trozos 32, 34, 36, 39, 42, 53, 55, 58, 59, 61, 68 y 72. Otra semejanza encontramos en los 29 y 33, como también en los números 57, 62 y 63, y en 71 y 81. Otra similitud encontramos en los 49, 73 y 74.

El análisis y estudio de monedas fragmentadas o cortadas ha estado, durante mucho tiempo, postergado, y creemos sería muy interesante incrementar este tipo de estudio, ya que nos daría ocasión de entender o valorar, en toda su extensión, la función que estas monedas cortadas tuvieron en el conjunto del comercio o la economía de al-Andalus durante el medievo.

BIBLIOGRAFÍA

- CODERA Y ZADÍN, F. *Numismática árabe-española*. Madrid, 1879.
- CONDE, JOSEF ANTONIO. *Memoria sobre la moneda árabe*. Madrid, 1817.
- LAVOIX, HENRY. *Catalogue des Monnaies musulmanes*. París, 1887.
- MILES, G. C. *The Coinage of the Umayyads of Spain*. Nueva York, 1950.
- PÉREZ SINDREU, FRANCISCO DE PAULA. *La moneda hispano-árabe como expresión del islamismo peninsular*. Sevilla, 1986. (Tesis de licenciatura inédita). (Hoy hubiésemos puesto: *La moneda andalusí como...*).
- PRIETO Y VIVES, ANTONIO. «*Los reyes de taifas*». Madrid, 1926.
- RADA Y DELGADO, JUAN DE DIOS DE LA. *Catálogo de monedas árabe-españolas del Museo Arqueológico Nacional*. Madrid, 1892.
- RIVERO Y SAINZ DE BARANDA, CASTO Mº DEL. *La moneda árabe-española. Compendio de Numismática musulmana*. Madrid, 1933.
- VIVES, ANTONIO. *Monedas de las dinastías árabe-españolas*. Madrid, 1893.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

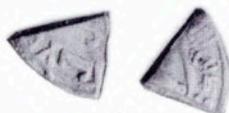
26

27

28

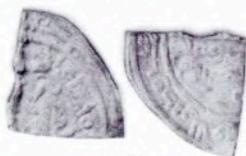
29

30

31

32

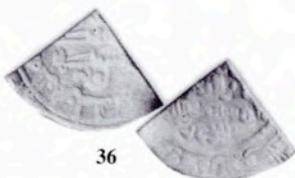
33

34

35

36

37

38

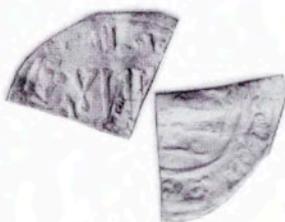
39

40

41

42

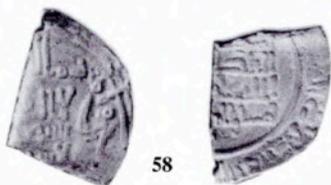
43

56

57

58

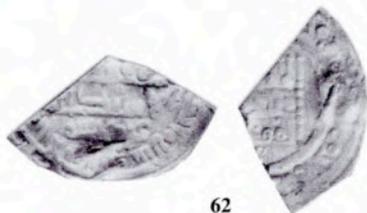
59

60

61

62

63

64

65

66

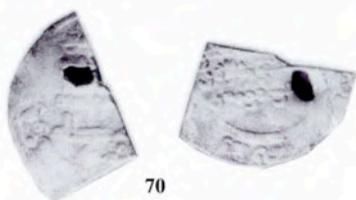
67

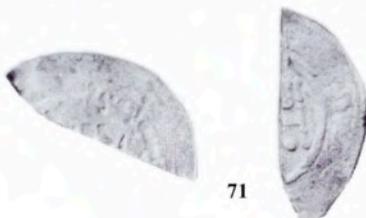
68

69

70

71

72

73

74

75

76

77

78

79

80

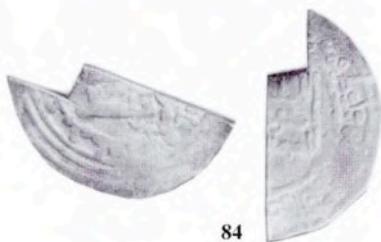
81

82

83

84

85

Nota. Todos los fragmentos están representados a 2 x 1.

Noves aportacions al *catàleg dels croats de Barcelona 1285-1706*

F. DOMINGO SELLART

XI

Una vegada més, aprofitem la publicació d'*Acta Numismàtica* per donar a conèixer croats, divisors de croat i pesals d'aquestes monedes, que presenten variants fins ara no catalogades. En aquesta ocasió, tenim el goig de poder presentar les fotografies de quatre pesals de mig croat. Aquests pesals ens eren fins ara totalment desconeguts. A l'hora de calalagar-los, seguirem els criteris fins ara emprats. Les fotografies dels croats i divisors són de grandària real. No succeeix el mateix amb les dels pesals, que estan ampliades el doble (l'àrea).

Núm. 337B Anv.: +PETRUS ꝛ DEI ꝛ GRACIA ꝛ REX

Rev.: CI ꝛ UI-TASB-ARCK-NONA

Croat de Pere III el Cerimoniós, tipus IX-b, que com el núm. 337A publicat a *Acta Numismàtica*, XIX, presenta dues creuetes separant CI i UI, i es diferencia d'aquest per portar creuetes que separen GRACIA de REX. És de revers tipus A, pesa 3,17 g i el considerem molt rar: RR.

Núm. 592A Anv.: +ALFONS9:DI:GR'A:REX:ARAG

Rev.: COMS-BARK-NONE-ROCIL

Mig croat del Rosselló d'Alfons IV el Magnànim, que, a més de no portar separació entre D i I, presenta un error a la llegenda del revers: NONE per NONA. És de revers tipus A i pesa 1,42 g. Com tots els mitjos croats d'aquest tipus és molt rar: RR.

Núm. 834A Anv.: FERDINANDUS. D.G.REX:
Rev.: CIUI-TASB-ARDA-NONA 1545

Croat a nom de Ferran el Catòlic, tipus X, que presenta com a variant dels pocs exemplars coneguts d'aquest tipus, la presència d'un punt a sota i dos punts a la dreta de la X de REX. De revers tipus A, pesa 2,37 g i, com els altres exemplars d'aquest tipus, és molt rar: RR.

Núm. 983A Anv.: PHILIPPVS [...] ISPANIA
Rev.: [...] RCI-NO:CI-VITAS-.1.5.9.9

Mig croat de Felip II, de l'any 1599, que es diferencia de l'únic publicat d'aquesta data per Badia, en l'acabament de la llegenda de l'anvers en HISPANIA, a més d'en petites diferències en la puntuació. És de revers tipus A. Pesa 1,52 g i el considerem de gran raresa: RR.

Núm. 1122A Anv.: *CARLO.º. II.G.HISP.REX
Rev.: BAR-CINO-CIVI-1674

Croat de Carles II, que presenta l'error a la llegenda de l'anvers d'anteposar la *D* invertida al numeral del rei «II». De revers tipus B, pesa 2,56 g i el considerem rar: R.

D-a Anv.: Bust del rei Martí, tipus II.
Rev.: Creu cantonada com la dels croats. Al centre, escudet català en contramarca rodona. Pesa 2,98 g.

Pesal de croat, amb bust del rei Martí, que es diferencia dels ja catalogats per la contramarca. Pesa 2,98 g.

G-b Anv.: Bust del rei Alfons IV el Magnànim, tipus II.
Rev.: Creu cantonada com els croats. Al centre, B en contramarca rodona. Davant i darrere la B inclinada, un punt.

Pesal de croat, amb bust del rei Alfons IV, que es diferencia del G-a pels punts que estan als cantons de la B del centre de la creu. Pesa 3,0 g.

I-a Anv.: Bust del rei Alfons IV, tipus II.
Rev.: Creu cantonada com els croats. Al centre, poc visible, un escudet català en contramarca.

337B

592A

834A

983A

1122A

D-a

G-b

I-a

(1)

(2)

(3)

(4)

Pesal de croat, variant de bust del ja publicat, que el presenta del tipus V. Pes: 3,11 g.

Descriurem ara els pesals de mig croat que coneixem. Per tal de diferenciar-los dels croats, i dels pesals de croat, els numerarem amb un número entre parèntesi.

(1) Anv.: Bust del rei Martí, tipus II.

Rev.: Creu cantonada com els croats. Al centre, en contramarca rodona, B inclinada amb un punt davant i darrere. Pesa 1,61 g.

(2) Anv.: Bust del rei Martí, tipus II.

Rev.: Creu cantonada com els croats. Al centre, escudet català en contramarca quadrada.. Pesa 1,5 g.

(3) Anv.: Bust d'Alfons el Magnànim, tipus V.

Rev.: Creu cantonada com els croats. En el centre, un punt o anella. Pesa 1,52 g.

Aquest pesal de mig croat s'encunyà amb els encunys del pesal de croat en un cospell de mides reduïdes apropiades per a la fi a què es destinava. No podem descartar, però, que es tracti en realitat d'un pesal de croat retallat per convertir-lo en un pesal de mig croat.

(4) Anv.: Bust del rei Ferran el Catòlic.

Rev.: Creu cantonada com els croats. Al centre, una B en contramarca quadrada. Pesa 1,58 g.

A la fi, donem les gràcies als col·leccionistes que molt amablement ens han autoritzat i facilitat l'estudi de les peces que presentem. Els animem a continuar fent-ho.

BIBLIOGRAFIA

BADIA I TORRES, A. *Catàleg del croats de Barcelona 1285-1706*. Publicat amb el patrocini de la Secció Numismàtica de CFN de Barcelona, 1969.

Segona addició de monedes catalanes locals

M. CRUSAFONT I SABATER

Arran de la descoberta de la veritable moneda local de Gratallops i d'algunes altres novetats, havíem preparat una segona addició d'aquesta sèrie per ésser publicada a *Acta Numismàtica* 26. L'excés de material i, d'altra banda, la decisió de no carregar els costos d'*Acta* amb edicions voluminoses varen fer ajornar la seva publicació. Creiem que això no serà un inconvenient, ans al contrari, perquè en l'any d'espera, el nombre de novetats s'ha acrescut de forma molt notable, de manera que l'antic escrit ha hagut d'ésser completament reestructurat. En el text actual mantindrem l'ordre alfabètic dels pobles per anar al·ludint a les noves descobertes, de manera que hi haurà una notable diferència entre els pesos específics de cada apartat, perquè en alguns casos hi aportarem tipus totalment nous, mentre que en d'altres només assenyalarem novetats ja publicades en altres llocs, però referits a monedes locals, o indicarem senzillament la presència de nous exemplars. Malgrat tot, hem cregut que l'ordenació alfabètica era preferible de cara a facilitar la consulta i a poder establir comparacions amb la nostra primera catalogació.¹

En un altre aspecte, ens congratulem d'haver pogut trencar la solitud de què ens queixàvem en l'anterior addició.² Nous investigadors s'han interessat pel numerari local, com ho podrem constatar al llarg d'aquestes pàgines i ens cal assenyalar especialment les noves descobertes documentals de J. M. Llobet i Portella, i les recents investigacions de Xavier Sanahuja que han confirmat l'emissió de monedes locals a Alcover i han aportat un taller fins ara totalment desconegut: Riudoms. Tal

1. Ens referim a M. CRUSAFONT I SABATER, *La moneda catalana local*, Barcelona, 1990. Anirem citant aquesta obra i el seu catàleg al llarg del treball sense tornar-ne a citar la referència.

2. Ja vàrem publicar una primera ampliació del nostre llibre citat, v. M. CRUSAFONT I SABATER, «Acreixements a la moneda catalana local», *Acta Numismàtica* [Barcelona] 24 (1994), p. 141-174. Vegeu p. 174. També ens referirem sovint a aquest treball.

com havíem indicat en l'anterior treball, sembla clar que podrem anar incrementant el nombre de tipus dels tallers coneguts, però resulta, en canvi, cada cop més difícil augmentar la nòmina de les poblacions emissores.³

En la llista de novetats afegirem també nous exemplars en l'apartat, ja prou voluminos, de les peces incertes. Són un repte per als numismàtics i un estímul per seguir treballant en aquest apartat.

AITONA

Les peces úniques sempre creen una certa incomoditat, sobretot quan ens movem en l'àmbit de la moneda local, tan poc explícita, tan pobre d'elements i tan avara de llegendes. Certament, una peça única podria haver-se esmunyit en el circulant català i pertànyer a un context completament allunyat. És per això que ens plau assenyalar l'aparició d'un segon exemplar de la incusa quadrada que porta una torre entre unes rengleres verticals de pans i que nosaltres vàrem suposar que podria ésser d'Aitona. Cal advertir novament que no hi ha elements determinants per a l'atribució llevat de la doble sèrie de pans que sembla al·ludir a l'heràldica dels Montcada, senyors d'Aitona, lloc emissor de moneda, segons és documentat. El nou exemplar, que reproduïm a la làmina amb el núm. 1, és de diferent encuny que l'altre fins ara conegut. Això confirma que va haver-hi una emissió d'una certa entitat. Al marge d'això, manté la mateixa descripció que vàrem fer al nostre catàleg on li donàvem el núm. 1013⁴ Les diferències més evidents les trobem a la torre, que ara és més ampla i te els merlets més separats. També les finestres són diferents: en l'altre exemplar eren estretes i semblaven dobles, mentre que ara són amples i semblen senzilles. Fins i tot sembla que en el primer exemplar hi ha doble renglera de finestres, mentre que ara només n'hi ha una. El nou exemplar mesura 13,5 × 13 mm i el seu pes és de 0,4 g. Làmina núm. 1.

AGRAMUNT

Entre la munió de peces més o menys monetiformes darrerament examinades ens ha cridat l'atenció un exemplar gruixut, de plom, que reproduïm a la làmina amb el núm. 2. El gruix del cospell es troba entre els dos i tres mil·límetres i sembla que

3. Vegeu J. Ma. LLOBET I PORTELLA, «Documents per a la història de la moneda municipal de Cervera (1462-1626)», *Acta Numismàtica* [Barcelona] 24 (1994), p. 111-140; íd., «Un nou document relacionat amb els ploms de verema de Cervera (1381)» i «Documents per a la història de la moneda municipal de Cervera (1462-1626) (Addenda)», *Acta Numismàtica* [Barcelona] 26 (1996), p. 161-164 i 165-170; X. SANAHUJA, «Alcover i Riudoms, dues seques locals al Camp de Tarragona», *Gaceta Numismàtica* [Barcelona] 119 (1995), p. 39-46; íd., «Els senyals del camp de Tarragona del segle XV», *Gaceta Numismàtica* [Barcelona] 126 (1997), p. 37-48.

4. Ens referim, com hem assenyalat, al catàleg del nostre *La moneda...*

la peça és trencada al cantó esquerre. Al camp veiem un puig cimat de llir acantonat d'uns elements vegetals espinosos, tot plegat voltat d'una orla de punts. Més enllà de l'orla s'hi observa l'enfonsament que ha provocat el límit del punxó. Al revers només s'aprecia una part d'una orla de punts i també el límit de l'impacte del punxó. El diàmetre del punxó seria d'uns 15 mm i el fragment de plom pesa 7 grams, de manera que sencer devia haver pesat prop dels 10 grams.

La peça s'allunya per pes, gruix i factura dels ploms monetiformes. En canvi, l'estampa de l'anvers s'apropa molt a un dels senyals d'Agramunt darrerament rebrotats. Ens referim al que porta al costat del puig un card elemental.⁵ En aquest cas, però, no hi ha ni el card ni la llegenda i, en canvi, s'hi han afegit els ornaments vegetals.

És possible que aquesta peça sigui una prova d'encuny d'un nou tipus incús, fins ara desconegut. Ens ho fa pensar el gruix i pes excessiu de la peça, força més alt que el dels senyals de plom fins ara coneguts. No es pot descartar, tanmateix, que sigui una peça agramuntina de plom. La disjuntiva només la pot resoldre l'aparició d'incuses d'aquest encuny o la d'altres ploms semblants.

Certament, tampoc l'atribució a Agramunt es pot assegurar, per bé que sembla que la peça va ser trobada a la zona.

ALCOVER

Hi havia indicis que Alcover hagués pogut batre moneda local. En concret, un text del segle XVII on s'afirmava que el capítol episcopal de Tarragona havia concedit llicència monetària a la vila d'Alcover. Amb això no hi havia, però, total seguretat, i el mateix Botet es preguntava si no s'hauria d'interpretar com un permís per batre pellofes.⁶ Com hem dit al principi, ara Xavier Sanahuja ha pogut certificar amb documents municipals d'Alcover que aquesta població va batre moneda al primer quart del segle XVII.⁷ Resta identificar aquesta moneda, ja que fins ara no hi ha cap peça que s'hi pugui atribuir.

L'ALGUER

Tal com havíem assenyalat, ja fa uns anys que el nostre amic Enrico Piras de Sàsser ens va fer conèixer un nou tipus monetari d'aquesta població sarda. Es tracta de l'òbol corresponent al diner ja conegut a nom de Carles I. La tipologia i les llegendes són semblants a la dels diners, i se'n separa només pel mòdul i el

5. Es tracta del núm. 1 de la nostra primera addició, citada. Vegeu p. 142.

6. Manuscrit inèdit de Botet i Sisó citat per nosaltres a *La moneda...*, p. 89.

7. «Alcover i Riudoms...», abans mencionat.

pes. Encara no podem donar les fotografies d'aquest nou tipus, pendent d'aparèixer publicat a la sèrie dels *Quaderni* de l'Associació Numismàtica d'aquella ciutat.⁸

ANGLESOLA

Ens han assegurat persones d'aquesta població que no ha aparegut cap incusa de les que atribuïm a Anglesola en les terres properes. Això ens ha dut a examinar altres possibilitats. Certament, les faixes ondulades tant poden al·ludir a Anglesola com als Anglesola, però tenim a favor de la població la menció que encunyà moneda que va trobar Llobet i Portella.⁹

Altres poblacions possibles podrien ésser Guissona, que també té aquesta heràldica, però ni tenim notícies documentals d'emissions ni constància de troballes en la seva rodalia.

També podrien ésser de Bellpuig, ja que els Anglesola van tenir-hi el domini fins al 1381. El fet és, però, que tampoc s'han trobat llautons amb bandes horitzontals ondulades a Bellpuig mateix. Sembla que on han sorgit més peces és a Agramunt.

L'absència de troballes a Anglesola no és, però un argument prou determinant, sobretot per a unes peces que disposen avui d'una escassa evidència. D'altra banda, l'aparició a Agramunt pot explicar-se per l'atracció que degué exercir el seu mercat. En conseqüència, pensem que, amb les dades actualment disponibles, l'atribució a Anglesola segueix essent la més sostenible.

ARBECA

La numismàtica arbequina s'ha enriquit amb els dos exemplars que descrivim a continuació:

– Incusa de llautó:

a/+ : DE: AR...

Triple card. Orla de punts.

Pes: 0,38 g Ø: 20 mm Crus-1030 Làm. núm. 3

– Senyal de plom:

8. Segons ens indica Piras, la notícia ha d'aparèixer al núm. 9 de la sèrie *Quaderni di numismatica dell'Associazione Numismatica Sarda*, i es troba en curs d'impressió.

9. J. M. LLOBET I PORTELLA, «Les monedes i pel·lofes de Tàrraga», *Acta Numismatica* [Barcelona] v (1975), p. 75-76 per la menció d'Anglesola.

a/ (llegenda no visible)	Cap d'ocell mirant a l'esquerra,	Orla de punts.
	amb un punt a sota.	
r/ C	Triple card.	Orla de punts.
Pes: 2,7 g Ø: 18 mm	Inèdita en aquest metall.	Làm. núm. 4.

La primera peça correspon al tipus descrit per primera vegada per nosaltres i Joan Montañès¹⁰ sobre la base d'un exemplar encara més malmès i retallat que el que ara presentem, ja que només permetia la lectura .. AR ... de la llegenda +:DE:AR:BE:CA: que trobem als senyals d'aram batuts en dues cares. L'interès de la nova peça és que desfà el caràcter d'únic del primer exemplar descrit, i això ens ajuda a poder creure en una emissió uniface d'un cert volum.

La segona té encara més interès, perquè mai no havíem vist el tipus regular d'Arbeca amb llegedes +:DE:AR:BE:CA: a anvers i revers batut en plom. Recordem que al nostre catèleg incloïem un senyal de plom d'Arbeca, però aquell no duia pas el card al revers sinó la T corresponent als tipus més toscos, anepigràfics. El tipus ara descrit és, doncs, diferent del senyal de plom Crus-1027, mentre que els seus tipus coincideixen amb els del senyal d'aram Crus-1028. La diferència més notable entre els senyals de plom i els d'aram és el seu mòdul notablement més reduït, cosa que origina una absència gairebé total de les llegendes. En el tipus Crus-1027 no es veia cap lletra i en el tipus actual, només la c de la llegenda del revers. Aquesta única lletra ens serveix, però, per certificar-nos que els senyals de plom es varen batre aprofitant els mateixos encunys que havien estat emprats per fabricar els d'aram i no pas amb d'altres de simplificats, més reduïts i anepigràfics.

Els nous exemplars els reproduïm a la làmina amb els núm. 3 i 4. Amb el núm. 5 hi reproduïm un altre exemplar del tipus Crus-1025, ja conegut de Botet, amb cap d'ocell anepigràfic a l'anvers i revers llis. Aquesta darrera peça és d'aram, pesa 5,4 g i té un diàmetre de 25 mm. Es tracta del tercer exemplar que coneixem d'aquest tipus, comptant el de Botet, i que, segons sembla, degué ésser destruït.¹¹ L'existència d'almenys tres exemplars ens permet assegurar que aquestes peces de revers llis no són el resultat d'un llimat de peces encunyades a dues cares, sinó que ja varen ser emeses a una sola cara en el primer moment.

L'aflorament d'aquestes peces pot ajudar a perfilar la cronologia dels senyals arbequins. Amb la cautela que exigeix la pobresa de les fonts documentals podem assajar la següent hipòtesi: els senyals arbequins varen poder iniciar-se al segle XV, potser durat la guerra contra Joan II i en consonància cronològica amb els senyals més toscos de Tarragona. És també probable que les emissions comencessin amb els tipus d'un sol encuny, atès que no és possible suposar la pèrdua de tots els en-

10. M. CRUSAFONT I SABATER i Joan MONTAÑÉS, «Moneda inèdita d'Arbeca», *Gaceta Numismática* [Barcelona] 73 (1984), p. 61-64.

11. Botet diu que la peça va desaparèixer en la crema de l'església de Sant Andreu de Palomar. J. BOTET I SISÓ, *Les monedes catalanes*, vol. II, Barcelona, 1909, p. 362.

cunys del revers si almenys un d'ells, el de la T, va perviure fins que va enllaçar amb els tipus més cuidats amb llegenda +:DE:AR:BE:CA:. No hi ha, doncs, possibilitat de considerar una primera emissió amb dos encunys i una segona amb un sol encuny per pèrdua o ruptura d'un dels encunys. En conseqüència, és millor pensar en una emissió primera amb el cap d'ocell a l'anvers i amb revers llis, seguida d'altres emissions amb el card o la T al revers. Tot aquest grup de factures tosques correspondria al segle XV i evidenciaria la manca d'argenters suficientment hàbils a la població.

Ja varem assenyalar que, un cop acabada la contesa, Joan de Cardona i de Prades, capità de Joan II a Tarragona durant el període bèl·lic i responsable de les emissions de senyals en aquella població, va acudir a la seca de Girona, on va poder fer «certs batiments de monedes e coses» autoritzats pel mateix sobirà. És possible que, en aquesta ocasió, Joan de Cardona aconseguís uns encunys més acurats per seguir emetent els senyals que solia batre a Arbeca. Ens referim als que porten llegendes i tenen estampes molt superiors als descrits més amunt. Aquests encunys es poden relacionar amb els de Tarragona i amb llegendes +:DE:TA:RA:GO:NA:, fins al punt que semblen sortits de la mateixa mà. No tenim dades de la cronologia exacta dels senyals tarragonins, però sembla probable que els senyals més cuidats siguien els emesos el 1484.¹²

Tant si Cardona va fer fer els encunys a Girona com si no, els senyals cuidats i amb llegendes +:DE:AR:BE:CA: deuriem emetre's durant el segle XV i bona part del XVI, ja que tenim la notícia d'Enric Cock, del 1585, que parla de les peces amb aquesta llegenda. En definitiva, doncs, podem suposar l'existència d'unes emissions tosques i anepigràfiques del segle XV i unes altres de cuidades i amb llegenda que es varen iniciar a finals del segle XV i que seguirien emetent-se a inicis del XVI, essent en circulació encara el 1585.

L'any 1595, el duc Dídac va donar llicència de batre nous senyals, atès que ja s'havien exhaurit els que havien emès «els seus avantpassats». La menció fa pensar en emissions allunyades i, per tant, el circulant del 1585 que va veure Cock no devia ésser de recent encunyació.

Sembla probable que s'iniciessin ara emissions més irregulars, aprofitant els encunys vells i aparellant-los capriciosament, i emetent plom, o incuses de llautó en funció de les disponibilitats de metall. Això explicaria els tipus de plom de mòdul reduït i les incuses de llautó fetes amb només un dels encunys del tipus cuidat. És també probable que la llicència del 1595 no sigui pas l'única i que es fessin altres emissions. Si atenem al que es diu en aquesta llicència coneguda, el volum d'emissió és molt reduït: 100 lliures. Això explicaria la raresa dels tipus de plom i de les incuses de llautó.

12. Vegeu M. CRUSAFONT, «Tarragona medieval i moderna» dins J. BENAGES, *Les monedes de Tarragona*, Tarragona, 1994, p. 48-54 i 83-84.

BALAGUER

Fins fa uns deu anys no es coneixia cap senyal de Balaguer amb les armes més modernes de la població, és a dir, amb l'escut en cairó quaterrejat d'escacs i armes catalanes. L'any 1988, Gabriel Villaronga donava a conèixer el primer tipus d'aquesta sèrie,¹³ un senyal d'aram amb explícita llegenda BALAGAR(I). Dos anys més tard, ja podíem afegir dos altres tipus de la sèrie, en concret dues peces de plom amb les mateixes armes, però de tipus ben diferent a l'altra cara.¹⁴ Encara va aparèixer un quart tipus, també de plom, en redactar la primera addenda, i ara hi podem afegir el cinquè, que respon a la descripció següent:

- Senyal de plom:
 - a/ Sembla anepígraf. Armes de Balaguer coronades.
 - r/ Rastres de llegenda (?) Creu equilatral dins cercle interior.
 - Pes: –g Ø: 14 mm. Inèdita. Làm. núm. 6.

En comentar els tres primers senyals d'aquesta sèrie en el nostre estudi sobre la moneda local, indicàvem que probablement havien d'ésser de l'inici del segle XVI.¹⁵ Ens ho feia pensar el caràcter encara goticitzant de les lletres i el bust que trobàvem en un dels tipus, molt apropiat al d'alguns croats de Ferran II. Aquestes consideracions no són, però, aplicables als dos tipus darrerament descrits que, tant per la factura com per l'absència de lletres, semblen talment una continuació en vies de degeneració tipològica del tipus d'aram i dels primers de plom. Res no s'oposa, doncs, al fet que aquests senyals de plom s'hagin anat produint al llarg del segle XVI, o fins i tot més enllà. La gran varietat de tipus suggereix que probablement els responsables municipals anaven variant deliberadament de tipus a cada emissió a fi de dificultar l'actuació dels falsadors.

No disposem del pes de la peça, la qual només hem pogut estudiar a partir d'una fotografia que ens ha tramès un amable comunicant.

BELLPUIG

En l'anterior addició varem descriure dos senyals de Bellpuig batuts sobre diners de Vic de la Guerra dels Segadors, fet evidenciador de la cronologia tardana i posterior al conflicte del senyal Crus-1392. Ara podem presentar el tipus següent:

13. G. VILLARONGA, «Senyal inèdit de Balaguer», *Cercle* [Barcelona] 2 (1988), p. 61-62.
 14. Tipus 1054 i 1055 al nostre llibre citat.
 15. Ídem, p. 97.

– Senyal d'aram:

a/ Triple muntanya amb creu en el puig central, entre les lletres *B-L*, i tot voltat d'orla de punts.

r/ Triple card. S'aprecien restes de les legendes de la peça que va ser aprofitada com a cospell: *VIL...PV...*

Pes: 1,3 g Ø: 16 mm Inèdit Làm. núm. 7.

Es tracta, sens dubte, d'un exemplar del senyal Crus-1392 encunyat sobre un sisè de la Guerra dels Segadors del mateix Bellpuig. És un cas semblant al dels senyals abans comentats i té la mateixa significació des del punt de vista cronològic: evidència que els senyals Crus-1392 són posteriors al període bèl·lic. Hi ha, però, una altra consideració interessant en aquest cas. Si hom va aprofitar un sisè per batre un senyal, vol dir que es batia una peça que valia un ardit, o dos diners, sobre una altra que facialment en valia sis. Ja sabem, però, que els sisens de la guerra es varen acabar avaluant després del conflicte a només un diner i mig, i és per això que encara resultava més rendible reencunyar-los com a ardots.

També han aparegut altres tipus nous, molt interessants perquè resolen més d'una incògnita pendent. Són els següents:

– Senyal d'aram:

a/ Anepígraf. Espècie de triple brot espinós o card [?] amb un roc a l'esquerra (i potser també a la dreta) que es bifurca a la base. Dins la bifurcació, un puig cimant de creu.

r/ Llis.

Exemplar 1. Pes: 2,3 g Ø: 21 mm Inèdit Làm. núm. 8

Exemplar 2. Pes: 2,2 g Ø: 21 mm Inèdit Làm. núm. 9

Exemplar 3. Pes: 1,17 g Ø: 19 mm Inèdit Làm. núm. 10

A la làmina, i amb el núm. 11, reproduïm novament el senyal incert Crus-2314 per poder comparar-lo amb el tipus anterior i amb els dos inèdits que descrivim a continuació:

– Senyal d'aram:

a/ Tipus del senyal Crus-2314, és a dir, ram vegetal sobre base en forma d'una *A* entre rocs heràldics i amb puig cimant de creu dins la base. Tot, però, de dibuix encara més tosc que el model.

r/ Triple card, de bon art, és a dir, el tipus de l'anvers del senyal de Bellpuig Crus-1386.

Pes: 1,1 g Ø: 19 mm Inèdit Làm. núm. 12.

1

2

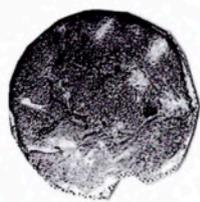
3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

– Senyal d'aram:

a/ Igual que l'anterior.

r/ +BELPVG. Triple muntanya cimada de creu de punts, és a dir, el tipus de l'anvers del senyal Crus-1389 i de les incuses Crus-1390 i 1391.

Pes: 1,4 g Ø:19 mm Inèdit Làm. núm. 13

Com podem comprovar examinant la làmina, els dos darrers senyals tenen a l'anvers un tipus molt semblant a l'incert Crus-2314, i el senyal descrit més amunt en tres exemplars també s'hi apropa molt, i la diferència més important és que el triple traç vegetal s'apropa més al triple card dels Cardona, malgrat que l'art de tots els tipus és molt inferior que en els senyals de Bellpuig tipus Crus-1389 o 1386.

Tenim la satisfacció de poder presentar també, finalment, la fotografia del nostre Crus-1388, que reproduïa un dibuix de Salat:¹⁶

– Senyal d'aram:

a/ Anepígraf. Triple card tosc, com el de l'a/ del Crus-1387.

r/ Anepígraf. Triple card de bon art com el de l'A/ del Crus-1386.

Pes: 0,83 g Ø: 19 mm Crus-1388 Làm. núm. 14.

L'aparició d'aquest exemplar confirma la nostra hipòtesi que el tipus Crus-1387 era un fals que imitava els tipus de Bellpuig i que el Crus-1388, tret de Salat, volia representar aquest fals autènticat amb l'encunyació, decidida l'any 1571 pels responsables municipals de Bellpuig, del motlle autèntic a l'altra cara de la moneda.

A la vista dels exemplars anteriors cal, però, admetre que, a més del tipus del triple card sol, Bellpuig va batre també altres senyals on es combinava l'heràldica dels Cardona amb la dels Requesens (els rocs) i amb la presència d'un petit puig cimad de creu al·ludint a l'heràldica de la població.

Resta encara un altre tipus fins ara desconegut:

a/ Anepígraf. Espècie de triple card d'extrem trifurcats, molt semblant al dels tipus abans descrits, 8, 9 i 10 de la làmina, però de mòdul més reduït. Presenta, però, arrel trifurcada sense el puig cimad de creu a la base. Als costats hi ha uns elements que potser volen indicar els rocs heràldics, però no es pot assegurar a l'únic exemplar fins ara conegut.

r/ Llis.

Pes: 1,21 g Ø: 13 mm Inèdit Làmina núm. 15.

16. J. SALAT, *Tratado de las monedas labradas en el Principado de Cataluña*, Barcelona, 1818. Làm. iv, núm. 10.

L'abundància de nous tipus exigeix un replantejament de l'ordenació de la sèrie, per bé que variarà poc la línia interpretativa que ja vàrem plantejar.

Queda clar que els tipus amb B-L en camp rodó són els emesos després de la Guerra dels Segadors, cosa que ja havíem suposat per comparació amb els segells del municipi. L'aparició d'aquests senyals B-L batuts sobre diners de Vic i ara sobre sisens del període bèl·lic permet afirmar-ho sense cap ombra de dubte pel que fa al tipus B-L en un cercle rodó de punts, Crus-1392. Pel que fa al tipus amb B-L dins d'un cairó, Crus-1393 i 1394, no hi ha seguretat pel fet d'haver-ne aparegut una peça amb la contramarca rodona de la triple muntanyeta. Recordem que aquesta contramarca no ha aparegut, de moment, sobre el tipus B-L i cercle rodó i sí, en canvi, sobre el senyal amb +BELPVG, Crus-1391.

El fet de trobar dos tipus amb una mateixa contramarca i un, de segur, tardà i en principi sense ella, porta a suposar que l'aplicació de la contramarca es va produir entre les dues emissions amb B-L. Això justificaria que el tipus amb el cairó sigui anterior al rodó. De tota manera, cal esperar per si surt algun B-L rodó amb contramarca o bé algun B-L en cairó batut sobre peces de la Guerra dels Segadors.

En conclusió, sembla que podem mantenir el tipus +BELPVG com el corresponent a l'emissió que s'inicia el 1577 amb l'anomenat «mollo nou», és a dir, nou encuny, i que segueix batent en les emissions del 1581, 1582 i 1583. El tipus Crus-1395, de mòdul molt inferior, podria correspondre a l'emissió complementària de diners que consta l'any 1582.

La part final de la sèrie de Bellpuig restaria, doncs, ordenada de la forma següent:

1581: Emissió d'ardits amb el tipus +BELPVG, Crus-1389 i 1390.

1582: Emissió d'ardits com els anteriors i diners Crus-1395.

1583: Emissió d'ardits com els anteriors.

1584-1660: En data desconeguda, dins d'aquest període, s'emetrien els senyals B-L en cairó, probablement fora del període 1640-1652 (Guerra dels Segadors), en què Bellpuig va emetre sisens d'aram. Es batrien els Crus-1393 i 1394.

1584-1660: Posteriorment a l'emissió anterior, hom contramarcaria els ardits anteriors dues vegades amb un punxó petit que conté el triple mont dins un cercle de punts. Aquest contramarcant afectaria essencialment les dues darreres emissions. Aplicat sobre els senyals Crus-1390 (+BELPVG) donaria lloc al Crus-1391, i aplicat sobre el Crus-1393 donaria lloc al tipus 21 descrit per nosaltres a la primera addenda.¹⁷

1661: Emissió d'ardits amb el tipus B-L voltat d'orla circular de punts, Crus-1392, aprofitant en alguns casos com a cospells diners de Vic o sisens de la Guerra

17. «Acreixements...», ja mencionat.

dels Segadors, donant lloc a les varietats ja comentades. La seva estampa és molt semblant al segell Sagarra-961 i documentat el 1646.¹⁸

La part inicial de la sèrie resulta força més complexa de reordenar. Tenim per a ella tres tipus bàsics:

1. Senyals amb triple card, Crus-1386.
2. Senyals amb triple card, rocs i puig cimat de creu, Crus-2314, amb les varietats descrites de card espinós, card simplificat i card probablement simplificat i mala factura. Els primers serien els 8, 9 i 10 de la làmina, els segons, l'ex-íncert Crus-2314, i els tercers correspondrien a l'anvers dels tipus 12 i 13 de la làmina.
3. Senyal amb triple muntanya i +BELPVG, Crus-1389 i 1390.

Cal considerar també el fals Crus-1387 i el possible mig ardit o diner amb card espinós, làmina núm. 15. A més, hi ha les diferents combinacions d'encuny.

Quina cronologia relativa hem de donar als tres tipus abans esmentats? Si els situem en el mateix ordre en què els hem disposat, tenim un avantatge: passem d'un tipus completament senyorial, on campeja exclusivament l'heràldica dels Cardona, a un segon tipus, on tímidament aflora el puig cimat de creu al-lusiu a la població, i finalment arribem al tipus +BELPVG, on l'heràldica i el nom de la població resulten clarament preeminents. Aquesta seqüència concorda completament amb el procés de municipalització dels numeraris locals que vàrem plantejar i que es compleix de forma general a Catalunya. També concorda amb el fet que l'any 1563 encara es parli de demanar permís al senyor per fer moneda, mentre que en les emissions posteriors els acords d'encunyació emanen exclusivament de les decisions del consell municipal. Ja vàrem, també, argumentar que, tant pel tipus de lletra com per l'estampa, el tipus amb +BELPVG encaixa perfectament amb la data de creació d'un encuny nou el 1577. És també pràcticament idèntic que el segell Sagarra-960, documentat el 1590.¹⁹

L'existència de dos tipus anteriors al 1577 obliga a suposar que les emissions monetàries a Bellpuig es varen iniciar força abans del 1563, primera data en la documentació estudiada per Llobet. Efectivament, en aquesta sèrie documental només s'al·ludeix a un encuny vell i a un altre de nou, mentre que ara tenim tres tipus. De tota manera, com que quan es parla de la «marca vella» encara no hi ha l'encuny nou fabricat el 1577, ja que la menció apareix el 1571, potser cal interpretar que hi va haver una marca vella, anterior al 1571, una marca actual, vigent i en ús el 1571, i un motlle nou, emprat des del 1577. En qualsevol cas cal, però, anar enrere, perquè si hi havia una «marca vella» no vigent ja el 1571, és segur que el seu ús es devia

18. F. DE SAGARRA, *Sigil·lografia catalana*, Barcelona, 1922. Tots els comentaris referents a sigil·lografia al·ludeixen a aquesta obra.

19. Ídem.

produir abans de l'anterior emissió documentada, que és del 1563. Cal també fer atenció al fet que en l'emissió del 1563 es parla de batre diners, mentre que el 1577 es diu que hi ha en circulació molts ardots falsos. Sembla, doncs, que el 1563 es batrien diners i abans d'aquella data, ardots. Nosaltres havíem suposat que en aquest cas *diners* tenia un sentit genèric, però probablement no va ser així, ja que, com anirem veient, sembla que l'emissió d'ardits a Bellpuig devia començar molt abans del 1563, segurament en ple segle XV, com en tantes altres poblacions catalanes.

Perquè es bateren a Bellpuig senyals amb dues heràldiques diferents?

Els Cardona de Bellpuig eren una branca secundària dels Cardona que s'havia iniciat en la població del mateix lloc i amb el títol de vescomtes. La branca l'encetà Hug de Cardona, fill del vescomte Hug II, que va obtenir la baronia de Bellpuig que havia aportat al patrimoni familiar la seva àvia Beatriu d'Anglesola.²⁰ És per això que els barons de Bellpuig s'anomenaven de Cardona-Anglesola.

Els Cardona, barons de Bellpuig, enllaçaren successivament amb Francesca de Pinós, Caterina de Centelles i Castellana de Requesens, sense que els consorts aportessin nous títols. L'any 1506 la situació va canviar en casar-se el quart baró de Bellpuig, de nom Ramon (1511-1522), amb Elisabet de Requesens, comtessa de Palamós. Aquest títol havia estat atorgat l'any 1486 a Galceran de Requesens i, en morir l'any 1505, va passar a la seva filla Elisabet. La preeminència del títol nobiliari de la consort va fer que des de llavors els Cardona de Bellpuig es denominessin Cardona d'Anglesola i de Requesens.

Amb el fill de Ramon, de nom Ferran (1522-1571), la situació va tornar a variar, en obtenir, d'una banda, altres títols superiors i de l'altra, títols pel seu patrimoni amb Beatriu Fernández de Córdoba, hereva dels títols i les grans propietats a Andalusia que havien estat del famós Gonzalo Fernández de Córdoba, denominat «El Gran Capitán». De resultes d'aquest enllaç, els Cardona es titularien ara Cardona-Fernández de Córdoba i d'Anglesola i Requesens, de manera que el nom de Requesens va passar a una situació secundària.

Sembla clar que si els senyals de Bellpuig reflectien l'heràldica senyorial en els seus inicis, els tipus amb card sol haurien d'ésser els més primitius, com a mínim anteriors a l'enllaç del 1506 entre el baró Ramon i la comtessa Elisabet de Requesens. En canvi, els senyals amb el card dels Cardona i els rocs heràldics dels Requesens serien els adients per al període 1506-1597, tenint present que en aquesta darrera data el nom Requesens va passar a una posició secundària.

El canvi de tipus no té perquè haver-se produït el 1506 mateix, però sembla clar que ha d'ésser posterior a aquesta data i anterior al 1563, any en què ja devia ésser vigent l'encuny card-rocs-puig, i per això l'any 1571 parlarien de la «marca vella», que seria la del card sol.

Hom podria suposar alguna connivència entre les peces de Bellpuig i les de Pala-

20. Dades d'Armand de Fluvià a *Gran enciclopedia catalana*.

mós, tenint en compte que des del 1506 els Cardona d'aquesta branca tenien ambdós dominis i es coneixen documents d'emissions a Palamós. Es podria pensar, per exemple, en peces de Palamós reaprofitades a Bellpuig o viceversa. Podem abandonar aquesta hipòtesi per raons prou sòlides: les notícies documentals sobre emissions locals a Palamós són dels anys 1483-1486 i, per tant, anteriors a la creació del comtat de Palamós a favor de Galzeran de Requesens. Pel que fa a la notícia indirecta d'una possible emissió el 1604, resulta massa tardana si tenim present que des del 1577 tenim un «mollo nou» que podem identificar bé amb el tipus amb +BELPVG.

Cal situar-nos, doncs, exclusivament a Bellpuig i assajar ara d'explicar les complicades combinacions d'encunys que han anat apareixent, així com els altres tipus complementaris.

En un principi, al segle xv i, en tot cas, abans del 1506, els barons de Bellpuig eren, en primer lloc, Cardona. Els senyals es devien anar produint amb un sol encuny, serien els senyals d'una sola cara amb el card sol, Crus-1386, un tipus abans atribuït a Cardona. Aquestes emissions devien ésser molt abundants, pel que veurem després.

Més endavant, en algun moment posterior al 1506 i que probablement no va ser gaire anterior al 1563, es va passar al tipus card-rocs-puig, amb una fabricació força descurada, i se'n varen produir diferents varietats que correspondrien als tres subtipus que abans hem descrit. En batre's diners (i no ardots), el 1563 es devia emetre el tipus de petit mòdul que hem descrit i que reproduïm a la làmina amb el núm. 15.

En advertir l'any 1571 els consellers les abundants falsificacions, es varen avenir a autenticar els falsos amb la «marca vella», advertint que només ho farien una vegada i que, en endavant, la gent hauria de vetllar per la bonesa de les peces, car les hauria de prendre «a son risc».

Podem interpretar la notícia anterior en el sentit que s'havien batut els falsos Crus-1387 i que els autenticaren batent a l'altra cara d'aquestes peces la marca vella, és a dir, la del card sol, i així es va obtenir el tipus abans descrit (lâm. núm. 14), que correspon al Crus-1388, obtingut de Salat. Sembla clar que el falsificador, ben poc hàbil per cert, pretenia copiar el tipus card-roc, i que els anells que acantonen el ram, tosca aproximació al card, deuen voler imitar els rocs.

A més de marcar els ardots falsos, els consellers de Bellpuig varen acordar també remarcar per l'altra cara tots els vells ardots circulants. Això ho varen acordar el 1577, quan ja tenien el «mollo nou», que és el de la triple muntanya i +BELPVG. Aquesta decisió explica l'aparició de senyals que combinen aquest nou encuny amb els dos tipus del card i del card-rocs-puig. Existeixen, però, molts més senyals amb la combinació +BELPVG/card, Crus-1389, que no pas amb +BELPVG/card-rocs-puig. Això es podria explicar suposant, com ho hem fet abans, que les emissions amb card sol haguessin estat molt més abundants que les de card-rocs-puig, probable conseqüència d'una durada i un volum superior de les seves emissions.

L'aparició de la combinació card sol amb card-rocs-puig, segons el tipus ara descrit (làmina núm. 12), fa pensar que, a més de la falsificació abans esmentada, potser també se'n varen fer d'altres, de manera que el tipus híbrid que comentem podria ésser un fals del tipus card-rocs-puig, autenticat també amb la marca vella del card sol. En aquest cas també seria un ardit autenticat el tipus que combina la varietat més tosca del card-rocs-puig amb el motlle nou, +BELPVG. Ens referim al tipus 13 de la làmina. Aquesta autenticació hauria d'ésser posterior, ja que en aquest cas ja es treballa amb el nou encuny, obert el 1577. De fet, malgrat l'afirmació dels consellers que no tornarien a autenticar ardots falsos, sembla que ho varen tornar a fer el 1575 i el 1576, davant l'amenaça que els de Tàrraga «abatessin» tots els ardots de Bellpuig, és a dir, que els neguessin el curs. El mes de juny del 1577, i quan ja tenen el nou encuny, es parla d'una altra falsificació que va aparèixer a Anglesola, i el 1578, davant les peticions dels de Tàrraga, els consellers es van mostrar disposats a remarcar amb el nou encuny els ardots bons, però ja no els falsos. Malgrat les seves afirmacions, és possible que la nova falsificació fos també autenticada, sigui amb el motlle del card, sigui amb el nou, +BELPVG, la qual cosa donaria com a resultat els tipus de les làmines 12 i 13.

Hom podria pensar, com a alternativa, si totes tres varietats del tipus card-rocs-puig són autèntiques. Aquesta hipòtesi és defensable, però llavors no tenim explicació per al tipus que combina la varietat tosca amb el card sol (làmina núm. 12).

Un cop autenticats els falsos i avalats els bons, sempre amb l'aplicació d'encunys bons, sembla que en les emissions que es varen produir a partir del 1577 es va emprar el motlle nou, ja que en les tres emissions documentades del 1581, 1582 i 1583 es parla d'«ardits nous». És possible, però, que es batessin indistintament o segons el gruix del metall disponible amb l'encuny nou únicament, i s'obtenia el tipus Crus-1390, o bé aplicant a l'altra cara el card, de manera que s'emetria llavors el tipus Crus-1389. Ens ho fa pensar l'existència del que semblen diners amb els dos encunys, Crus-1395, i la persistència d'aquest costum en el tipus següent, amb B-L, arribant al tipus Crus-1393 i 1394.

Si els consellers varen considerar preferible complementar l'encuny nou amb el del card sol després del 1577, tindriem una altra explicació de la superior abundància del senyal +BELPVG/card, Crus-1389

Cal advertir, finalment, que si acceptem com a bons els tipus card-rocs-puig de les varietats espinosa i simplificada, i falsos els de factura tosca, ens manca la combinació de les dues primeres varietats i +BELPVG. Aquesta combinació s'hauria d'haver produït el 1571, quan, un cop obtingut l'encuny nou, varen determinar d'avaluar amb una remarca a l'altra banda tot el numerari circulant. Aquest fet no constitueix en si mateix un argument negatiu per a la nostra hipòtesi a la vista de l'extrema raresa de la major part d'aquest tipus. Pensem que el Crus-1388, que Salva veure a inicis del passat segle, ha tardat gairebé dos segles a reaparèixer.

Caldria reiniciar la recerca documental per poder assajar de donar més validesa

a les hipòtesis plantejades. L'increment espectacular dels tipus supera ara la informació que ens aporta la documentació fins ara coneguda.

Com a recapitulació, podríem fer per als senyals de Bellpuig l'ordenació general següent:

Primer tipus: seria el del card sol i revers llis, Crus-1386. Generalment apareix encunyat a una cara, amb el revers llis, però també n'hi ha d'incusos. Aquestes emissions devien iniciar-se al segle XV i es devien emetre fins a l'inici del segle següent.

Segon tipus: seria el del card acantonat de rocs i amb el puig cimat de creu, Crus-2314. El canvi d'heràldica seria conseqüència de la nova situació sorgida de l'enllaç amb els Requesens el 1506, però probablement el canvi de tipus no es va fer immediatament, sinó més tard. D'aquests tipus amb card-rocs-puig se'n coneixen tres varietats diferents, totes d'art molt inferior al del tipus primer. La varietat més tosca podria ésser falsa. L'emissió d'aquests ardots i del diner corresponent s'aniria produïnt fins al canvi d'encuny del 1577.

Falsificacions: ens són documentades entre el 1563 i el 1577. Ho és, sens dubte, el Crus-1387 i molt probablement també ho és la varietat més tosca del tipus anterior.

Autenticacions: els consellers de Bellpuig autenticaren peces falses aplicant encunys bons a l'altra cara i també varen avalar de nou els tipus bons amb la mateixa operació. Inicialment, això es va fer amb l'encuny del tipus primer, i així es varen crear diferents híbrids. Sembla, però, que també s'autenticaren peces el 1577 amb el tipus tercer.

Tercer tipus: correspon a l'anomenat motlle nou, amb +BELPVG, Crus-1390. Es va emprar el 1577 per avalar els tipus anteriors bons (i, eventualment, alguns de falsos) i en les emissions del 1581, 1582 i 1583. Sembla que es varen encunyar incuses (Crus-1390), o bé senyals a dues cares (Crus-1389), segons la disponibilitat de metall. A més dels ardots, en l'emissió del 1582 es varen fer també diners, que correspondrien al tipus Crus-1395.

Quart tipus: tipus B-L dins un cairó encunyat a dues cares (Crus-1393), amb revers de triple card o incús (Crus-1394). Ha d'ésser ja del segle XVII, segons sembla, pel parentiu amb el segell Sagarra-961, del 1646. Resultat difícil de situar-ne exactament la cronologia. Tenint present l'ample espai cronològic entre la fabricació de l'encuny del 1577 i l'inici de la Guerra dels Segadors (1642) i el molt més petit període entre la fi de la Guerra i l'única notícia de la darrera emissió (1661), semblaria més probable que aquest tipus fos de la preguerra o de la guerra. Si acceptem que durant la guerra l'emissió es va centrar exclusivament en els sisens d'aram (cosa, però, no pas segura), l'espai més gran és per a la preguerra. I si atenem el parentiu amb el segell, més aviat anem a cronologies tardanes. És, per tant, difícil d'arribar a una certesa sense noves dades documentals. De tota manera, hi ha encara un altre factor, les contramarques.

Senyals contramarcats: existeix una contramarca constituïda per la triple muntanya pròpia de Bellpuig, voltada per un cercle de punts. Fins ara l'hem trobada

marcada sobre els tipus tercer i quart, la qual cosa ens assegura que els dos tipus varen ésser successius i, probablement, no gaire allunyats. Efectivament, si en marcar el tipus quart el tercer correspongués a una emissió molt allunyada, difícilment n'haurien sobreviscut exemplars per poder-los contramarcar. L'extinció d'un numerari pot situar-se en un període aproximat d'uns cinquanta anys. D'acord amb aquesta dada, més aviat hauríem de situar la contramarca abans o durant la Guerra dels Segadors. La contramarca, que sol ésser marcada dues vegades a cada peça, aplicada sobre el tipus Crus-1390 dóna el Crus-1391, i aplicada sobre el tipus Crus-1393 dóna el tipus 21 de l'anterior ampliació.

Cinquè tipus: correspon al B-L dins un cercle rodó de punts, encunyat a dues cares i amb el triple card al revers (Crus-1392). No sembla haver-hi dubte sobre la seva identificació amb l'emissió del 1661 i, en qualsevol cas, el seu batiment sobre diners de Vic a nom de Lluís i sobre sisens retallats de Bellpuig els fan posteriors a la guerra.

BLANES

Ens cal fer una precisió referent a la pellofa atribuïda a aquesta població, Crus-1410, datada el 1569. La creu que apareix a la part baixa de la peça correspon a l'heràldica de la població.²¹ Darrerament ha aparegut un senyal de caràcter civil, de plom, que porta aquest escut sobre les lletres BLA en una de les cares i una cabra (dels Cabrera, senyors de la vila), a l'altra cara. Pesa 1,75 grams.

BOSA

Avancem la notícia que han aparegut a Sardenya diners de Bosa batuts sobre diners de Menorca.²² Com que sabem positivament que els diners menorquins es varen batre d'aram pur, tenim ara evidència que la moneda de Bosa era de tipus completament fiduciari i, en conseqüència, de caràcter local. En parlar d'aquestes peces, vàrem escriure: «La llegenda CIVI BOSE sembla indicar una moneda de caràcter ciutadà, per bé que Sollai pensa més aviat en una encunyació d'emergència de caràcter reial, hipòtesi que s'ajudaria de la llei de la moneda, que és d'un diner i mig segons aquest autor». Sollai no justificava la font de la seva afirmació sobre la llei, però segurament ho deduïa d'algunes informacions referents a la cotització de la moneda en el mercat monetari sard. Unes anàlisis haurien revelat la manca de contingut d'argent.

21. V. COMA SOLEY, *Santa Maria de Blanes*, Barcelona, 1941. Làmina enfront de la p. 120 que ens passà per alt en redactar el nostre llibre.

22. Han d'aparèixer també publicats a *Quaderni...* 9, mencionats a la nota 8. Tanmateix, hom pot veure'n un exemplar de E. PIRAS, *Le monete della Sardegna*, Sàsser, 1996, p. 146, amb referències a la nota anterior.

CERVERA

La nova recopilació documental feta per J. M. Llobet i Portella, amb l'afegit de molts nous documents i la transcripció completa d'altres abans només anunciats o resumits, ens permet d'albirar un panorama molt més complet de les fabricacions de numerari local.²³

És molt probable, d'una banda, que ja abans de la guerra civil catalana del segle XV s'haguessin batut senyals locals. Efectivament, malgrat que la primera notícia sobre ploms o senyals sigui del 1467, hi ha informacions en aquests acords que ens porten a fabricacions anteriors. Recordem que l'any 1465 els paers varen obtenir llicència de Pere de Portugal per batre moneda i que la varen canalitzar vers la fabricació de sisens d'argent, és a dir, de terços de croat. La moneda va tenir dificultats per ser acceptada, sobretot després que Cervera caigués en mans de Joan II. Malgrat que el nou sobirà els revalidés la llicència monetària i malgrat l'acord de finals del mateix 1465 d'assajar la fabricació de rals i mitjos rals, no sembla que tot això tirés endavant, ja que l'any 1466 veiem que s'ha acordat triar els sisens bons i falsos, i a mitjan 1467 es parla ja de fer senyals. El que podríem anomenar cicle de la plata o cicle dels sisens restaria circumscrit, doncs, als anys 1465-1466.

Pel que fa als senyals, tenim, com hem dit, un primer acord de fer senyals del valor d'un diner l'any 1467 i l'aseveració, l'any 1468, que ja resten en circulació molt pocs de ploms doblers. Malgrat que es fessin altres fabricacions després de la primera menció del juny de l'any 1467 i encara que un acord del mes de febrer del 1468 hagués mencionat la necessitat de mudar encunyys per combatre la falsificació, en cap moment no es parla de l'existència o de la fabricació de dos valors ni de l'encunyació de doblers.

D'altra banda, Llobet ha afegit també un document del 1462 amb l'acord que «Sobre lo batre moneda, que pus se'n pot fer o batre, que'n facen». Aquesta deliberació del consell cerverí és anterior a la concessió de Pere de Portugal. Per tant, o bé hi ha una altra concessió d'Enric de Castella o els paers es refereixen a la fabricació de numerari local i en uns termes que no tanquen pas la possibilitat d'emissions anteriors.

Com que és molt difícil que les emissions de doblers s'haguessin exhaurit en un any (del 1467 al 1468), el més lògic és pensar que varen ésser emesos en virtut de l'acord del 1462, o bé potser abans i tot. En qualsevol cas, hem d'afegir el dobler a la sèrie de valors emesos per Cervera, que fins ara eren diners i malles. A més, però, no es pot descartar que també fes quarts de diners o pugeses. Es parla de les pugeses en dues ocasions. L'any 1479 els paers diuen que «per la vila van moltes pugeses, e moltes de falses» i que els forasters no les volen pendre, per la qual cosa es proposen de batre ploms que les substitueixin. L'any 1495 diuen que «les puge-

23. Articles ja mencionats a la nota 3.

ses velles, que són de la vila» les donaran per fondre una campana. Certament, aquestes pugeses podrien ésser foranes, per exemple de Lleida, però sorprèn que no les assajessin de canviar a la ciutat emissora abans de perdre-les. D'altra banda, sembla que hi ha una certa cura en denominar les monedes pels seus orígens: l'any 1480, en un inventari de monedes es parla de rals d'argent, patacs, ardots i «malla de Cervera». Més lògic hauria estat encara qualificar les pugeses pel seu origen si no haguessin estat fetes a Cervera mateix. En canvi, té poc valor que diguin que les pugeses «són de la vila», perquè pot voler dir que són *propietat* de la vila, més que no pas *emeses* per la vila. Si Cervera havia fet pugeses, probablement ho va fer abans de la guerra del segle xv, perquè en endavant es parla de doblers, diners i malles com a valors a fabricar.

Tenim, doncs, tres valors segurs i un de possible (la pugesa), i un seguit d'acords de fabricació ara molt més nombrós i gairebé mai explicatiu de detalls que permetin endevinar els tipus emprats en cada ocasió. Només sabem que els anys 1468 i 1469 varen mudar els tipus a causa de les falsificacions, i que l'any 1479 Franci Torroja presenta nota de tres parells d'encunys diferents, explicant que la vila l'havia anat obligant a canviar els encunys, segurament per les mateixes raons que el 1468. També hi ha una curiosa anotació de l'any 1468: «que quitassen los doblens e que ffessen dinals, per ço com són molt pus dificultosos de fer que no los doblens [...]». L'any 1484 els paers voldrien canviar el sistema de fabricació i, en lloc de ploms, que «se'n perden molts», que poguessin fer senyals d'aram amb el senyal de la vila, com ho fan a Tarragona, Tàrraga i altres llocs. Malgrat que finalment l'arrendador Torroja va seguir fent ploms, sembla que la vila havia obtingut quelcom, ja que el seu enviat al rei Joan Aymerich tornà amb alguna concessió que els va permetre controlar millor l'astut argenter. És, per tant, possible que obtinguessin llicència de fer senyals d'aram, per bé que la seva insistència en la mateixa petició l'any 1626 demostra que, en tot cas, va ser una autorització limitada en el temps. En la petició del 1626 es fa esment, per única vegada, dels tipus que pensen gravar als menuts: «les armes de la vila a la una part y a l'altra la effigie de sa magestat». Malauradament, ens consta que el resultat va ser negatiu, ja que el rei no va autoritzar l'emissió. No tenim, d'altra banda, cap tipus monetari que s'adapti a aquesta descripció. Així doncs, malgrat que l'enviat dels paers es proposa d'insistir en la petició, no tenim avui cap indici que se'n sortís.

Els acords de fabricació són dels anys 1462, 1467 (diners), 1467, 1467 (respectivament 100 sous, 40 lliures i 30 lliures en els tres acords d'aquest any), 1468 (diners), 1470 (doblers i diners), 1475, 1479 (malles i diners) i probablement 1577, 1582 i 1577 (diners). Els encunys varen ser canviats el 1468, el 1469 i tres vegades entre el 1470 i el 1478, i segurament abans de les fabricacions del 1577, 1582 i 1598, si és que realment es varen fer, ja que només ens consta que els paers varen demanar autorització. Combinant aquestes informacions arribaríem a l'esquema següent:

Abans del 1468:	doblers 1	
	1467: diners 1	
	1468: diners 2	
	1469: diners 3	
Des de	1470: diners 3	} 3 parells de Torroja
	doblers 2	
	diners 4	
	1479: diners 4 (?)	
	malles 1	
	1577 a 1598: diners 5 (?)	

Hi hauria, doncs, almenys dos tipus de doblers, segurament fins a cinc de diners i un de malles.

Passar d'aquesta llista a la identificació dels tipus resulta molt arriscat, tant per l'escassa evidència com per la inseguretats que ens donen els senyals fins ara coneguts, ben pobres d'informació. Sembla clar que Torroja va actuar amb parells d'encunyats i, per tant, va emetre peces a dues cares. Segurament serien de plom, com els ploms de veremes que també va encunyar. Un dels tipus devia ésser el que combina el cérvol i les armes catalanes, Crus-2518, que donarem en fotografia a l'anterior addenda. Els tipus Crus-2512 i 2513, amb les mateixes estampes i mòduls diferents i també de plom, podrien ésser una de les parelles de dos valors, segurament el de diners i malles del 1479. Ens ho fa pensar la menció del 1468 que els diners eren més difícils de fabricar que no pas els doblers. Eren, doncs, els diners encunyats a dues cares i els doblers, incuses de llautó? Això justificaria el comentari anterior. Els doblers podrien ésser, llavors, les incuses descrites per Rafael Comas²⁴ i potser la nostra Crus-1480. Podem afegir ara el tipus següent:

– Senyal d'aram:

a/ Anepígraf. Armes catalanes de tres pals en cercle lineal.

r/ Anepígraf. Creu equilaternal patada i cercle lineal.

Pes: 1,3 g Ø: 17,7 mm Lãm. núm. 16 Inèdita

L'anvers de la peça té un extraordinari parentiu amb la incusa descrita per Comas, però no arriba a ésser del mateix encuny. Podria ésser un senyal cerverí d'aram emès potser en virtut de l'autorització obtinguda per Aymerich el 1486 i batut en alguna de les fabricacions entre el 1577 i el 1598, quan sembla que Torroja ja no

24. R. COMAS, «Algunes novetats de la moneda cerverina», *Acta Numismàtica* [Barcelona] 19 (1989), p. 147-156.

intervenia en les fabricacions després del frau del 1494, en què va fer molts més ploms dels que li havia estat autoritzat.

La sèrie documental és ara molt més rica, però la manca d'elements que permetin datar les peces i l'escassetat de tipus no permeten encara fer una interpretació global amb garanties de certesa. Restin, doncs, les anteriors propostes com a primeres hipòtesis a confirmar.

EIVISSA

La dificultat endèmica que obstaculitzava una ordenació i interpretació del numerari eivissenc de l'edat moderna era la manca d'exemplars. Aquest fet i l'abundància de les falsificacions va afavorir que es produïssin nombrosos errors d'atribució i que s'esmunyissin peces falses com la Campaner-9 (lãm. iv), les Botet-29, 31 i 32 i la nostra Crus-2474.²⁵

Fa un parell d'anys va aparèixer un nombrosíssim lot de peces eivissenques en el mercat numismàtic. Això ens va decidir a assajar un aprofundiment de la qüestió. A més d'un examen minuciós de la nova evidència, vàrem fer un buidat exhaustiu de la *Historia de Ibiza* de Macabich²⁶ i ho vàrem complementar amb algunes consultes documentals als fons de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, emprats per Botet però no pas en la seva totalitat.²⁷

El resultat d'aquest estudi va ésser publicat per nosaltres a *Gaceta Numismática* i va consistir en una ordenació, la identificació de nous tipus, el destriament de peces bones i falses, i una cronologia completament renovada de les emissions, que s'allargaven gairebé un segle i mig més del que fins ara s'havia suposat.²⁸ En revisar el nostre text, ja en proves, ens vàrem adonar que havíem seguit massa al peu de la lletra les atribucions de Campaner i que amb els nous materials es podia plantejar una altra hipòtesi d'ordenació. Això ho vàrem fer constar en una breu addenda.²⁹

Resumirem tot seguit les consecucions d'aquell treball, donant per bona la segona forma d'ordenació.

Des de Carles I, en què començà a córrer moneda eivissenca, fins a l'inici del segle XVII va funcionar amb regularitat un mercat monetari tancat que permetia sostenir un canvi estable entre el doblor eivissenc i el ral de plata de curs general. En tot el període, el canvi va ésser de 17 doblers per un ral. L'illa era deficitària de tota mena de productes i només tenia una indústria que li podia equilibrar els pagaments exte-

25. A. CAMPANER, *Numismática balear*, Palma de Mallorca, 1879.

26. ISIDORO MACABICH, *Historia de Ibiza*, Palma de Mallorca, 1966-1967, 4 vol.

27. Arxiu de la Corona d'Aragó, plec 1610 citat per Botet, actualment lligall 1045.

28. M. CRUSAFONT, «Las monedas de Ibiza desde Carlos I al 1887», *Gaceta Numismática* [Barcelona] 121 (1996), p. 11-36.

29. Íd., p. 36.

riors: la producció de sal. Aquesta era administrada pel municipi, el qual canviava sal per productes envers l'exterior i els venia a l'interior a canvi de sal. El gran flux econòmic passava, doncs, per la sal, i la moneda local només era emprada per a les petites transaccions dins l'illa, de manera que o no entrava en comparació amb el numerari de valor intrínsec o, si hi entrava, ho feia en volums tan poc importants que hom acceptava sense dissentiment la paritat fixa del ral per 17 doblers.

Aquest mecanisme es va desgavellar a partir del 1630, aproximadament, per un conjunt de causes: excessius impostos sobre la sal que la feien difícilment exportable, pirateria externa o bé oficial i obertura al mercat extern pels interessos de grups dominants que controlaven el municipi i es lucraven amb l'especulació. Això va fer que el dobler eivissenc s'hagués de canviar cada cop més directament amb el ral de plata de curs general. El caràcter fiduciari de la moneda eivissenca, que era de coure pur, la feia poc apta per mantenir una paritat estable en condicions de mercat obert. És per això que es va produir una veritable inflació i el dobler eivissenc va començar a perdre cotització davant la moneda forta. Vegem-ne l'evolució:

Any	Doblers per ral de plata
Fins el 1630	17
1655	75
1690	Entre 90 i 180
1696	225
1698	300

La documentació ens mostra les grans dificultats que això va produir als eivissencs i les àmplies discussions per assajar de resoldre el problema. Hom podia actuar difícilment, però, sobre l'arrel del conflicte: fiscalitat abusiva, inseguretat, especulació. La caiguda del dobler obligava a emprar moltes més peces i, per manca d'aquestes, el municipi feia córrer pòlices, una espècie de paper moneda que en res no afavoria la cotització. Les autoritats de l'illa només varen arribar a actuar contra aquest darrer problema fent emissions més àmplies i incrementant els facials de les monedes. Així, dels doblers o peces de dos diners es va passar a monedes de quatre diners, a sous o peces de dotze diners, i finalment a les cinquenes o peces de cinc sous o seixanta diners. La condemna definitiva a la misèria dels illencs, la va segellar Felip V, el 1710, confiscant les salines. Varen assajar desesperadament de recuperar-les, però només varen poder obtenir que el rei s'avingués a pagar «por vía de limosna» 2.690 pesos l'any, mentre que els ingressos de la sal s'estimaven en més del doble. Per acabar-ho d'adobar, la «limosna» es pagava rarament «por falta de caudales», de manera que l'any 1814 la monarquia devia ja als illencs 200.000 rals de billó.³⁰ Si tenim present que habitualment s'havien de defensar amb els seus migrats recursos de les invasions pirates, hom s'admira que Eivissa no aca-

30. Íd., v. p. 23, nota 37.

bés completament despoblada i, per tant, de l'extraordinari tremp de la seva gent.

Pel que fa a les espècies monetàries, l'etapa de crisi resulta ben difícil de reconstruir. Amb Carles I tenim dos tipus monetaris de bon art, mòduls i pesos força diferents i efígies que miren, en un dels tipus, a la dreta, i en altres, a l'esquerra. No es pot descartar que les peces petites siguin diners i les altres, doblers, però cal advertir que fins ara mai no hem trobat menció de diners a la documentació eivissenca. Sempre es parla exclusivament dels doblers fins que a finals del segle XVII es produeixen els increments de facial abans esmentats.

Després dels dos tipus de Carles I creiem que cal situar el dobler de bon art i testa real sense coronar, que manté la línia d'encunys amb bona factura del regnat anterior. Ja veurem com el tipus barbat i coronat que Campaner situava en aquest regnat encaixa millor amb tipus tardans i inequívocs de Felip IV. El dobler sense corona seria, doncs, de Felip I (II). Cal advertir que a Eivissa varen emprar la numeració castellana per als sobirans de nom Felip i així, quan afloren ordinals amb Felip III (IV), sempre apareix en la forma PHI.IIIII.

Podria correspondre a Felip II (III) un dobler sense ordinal, efígie a esquerra coronada i art bastant bo, però no disposem fins ara de notícies d'emissions en aquest regnat.

Cal atribuir tres tipus a Felip III (IV). El primer seria el que Campaner donava a Felip I (II), amb efígie barbada i corona amb un arc, sobretot perquè la seva estampa es pràcticament idèntica que la d'un altre dobler que porta la llegenda PHI.IIIII i que era inèdit fins a la nostra anterior publicació. Aquesta segona varietat de dobler no fa cap al·lusió a Eivissa, ja que al revers consta la divisa +DOMINVS MI ADIVT, però és indubtablement eivissenca per la concentració de troballes a l'illa, el parentiu de factura i el fet d'haver-ne aparegut una varietat amb la xifra 6 afegida davant de l'efígie a fi d'aprofitar l'encuny per batre sous. Tindriem, doncs, per a Felip III (IV):

1. Dobler d'efígie barbada i sense ordinal, d'art rudimentari.
2. Dobler d'efígie semblant i +DOMINVS MI ADIVT al revers.
3. Dobler d'encuny bo (va ésser importat de Gènova) i bust amb corona radiada, pràcticament inèdit, un tipus que fins ara només es coneixia amb la xifra 6 davant del bust.

Respecte a la nostra catalogació del llibre de la moneda local, tindriem l'ordenació següent:

Carles I: Doblers (o dobler i diner), Crus-2469, 2468.

Felip I (II): Doblers del tipus Crus-2472, qu atribuïem llavors a Felip II (III).

Felip II (III): Doblers de tipus Crus-2474. Aquest, però, era el fals corresponent a aquest tipus. Vegeu, doncs, el núm. 5 a l'article citat de *Gaceta*.

Felip III (IV): Dobler Crus-2470 (abans atribuït a Felip I) i dos altres doblers inèdits, núm. 6 i 7 a l'article de *Gaceta*.

En entrar al regnat de Carles II, les coses es compliquen extraordinàriament. La primera mesura no té excessius problemes: l'any 1684 es contramarquen tots els doblers en circulació i s'ls atribueix el valor de quatre diners. Corresponen a aquesta emissió tots els doblers que porten la contramarca d'un escudet català en cairó superat d'una corona elemental i sovint amb un petit apèndix ondulat a l'extrem inferior. A continuació, hom va decidir batre sous, és a dir, peces de sis doblers o dotze diners. Com que la unitat consagrada era el dobler, la xifra indicativa del sou és el 6, com a peça de sis doblers. Hom aprofita, en un primer moment, vells encunyats dels dos darrers tipus de Felip III (IV), tot afegint un 6 davant l'efígie. Per tant, el dobler a nom de Felip III, atribuït per Campaner a aquest sobirà, és, en realitat, un sou del temps de Carles II. També ho és, és clar, un altre tipus que descrivíem nosaltres (*Gaceta*, núm. 8a) que aprofitava per a l'anvers el penúltim tipus del regnat anterior, és a dir, el que regularment portava al revers la llegenda +DOMIVS MI ADIVT.

Sembla que, abans d'emetre finalment a nom de Carles II, encara es varen obrir nous encunyats a nom de Felip III (IV) amb el sis al davant, a no ser que el nostre núm. 9 de *Gaceta* no sigui un fals. Malgrat la seva mala factura pel que fa a l'efígie, no difereix pas gaire de les estrafetes peces a nom de Carles II. En darrer terme es van obrir encunyats a nom de Carles II amb el sis davant l'efígie, tipus ja conegut de Campaner.

Hi hauria, doncs, fins a quatre varietats de sous emeses en temps de Carles II, tres de les quals, a nom de Felip III (IV). Al nostre catàleg de *La moneda catalana local* només consten el segon (Crus-2476), i el darrer a nom de Carles (Crus-2478).

Ens resta la qüestió més conflictiva: la de les cinquenes. Aquestes peces són totes a nom de Carles II i porten la data 1686, a excepció d'una rara varietat sense data però de característiques generals molt semblants. Darrere el bust del rei, a l'anvers, hi ha la xifra 5 en forma esquemàtica, de manera que sembla un traç ondulat. El cinc vol indicar el valor de cinc sous.

Com era lògic, els numismàtics havien anat atribuint aquestes peces a Carles II. Se suposava que després d'aquest rei ja no s'havia fet moneda a Eivissa.

Amb les noves informacions podem assegurar el que segueix:

- Fins ara no s'ha trobat cap menció de cinquenes en el regnat de Carles II.
- Consta positivament que en els anys 1808-1811 es varen batre a Eivissa una gran quantitat de cinquenes, les quals varen ésser àmpliament falsificades, de manera que l'any 1818 es va decidir de contramarcar-les. Es coneixen cinquenes contramarcades.
- No es coneix cap altre tipus de cinquena que la de Carles II.

Amb les dades actuals no ens queda altre remei que concloure que, malgrat la seva aparença i les seves llegendes, les cinquenes conegudes a nom de Carles II i amb data 1686 varen ésser emeses almenys en sa major part els anys 1808-1811.

Com que consta clarament que l'any 1808 es varen obrir nous encunys, no és possible suposar exclusivament un aprofitament d'encunys vells.

Pel que fa al circulant monetari, almenys fins al 1887, en què es va fer la darre-
ra recollida, els coures eivissencs junt amb les tresetes mallorquines devien circu-
lar amb normalitat. Efectivament, malgrat que l'any 1878 s'havia donat ordre de
retirar tot l'aram autòcton, encara el 1887 es va fer una recollida de 3.363 pessetes
de doblers contramarcats i 212 pessetes en cinquenes. Això demostra que la mone-
da pròpia d'Eivissa va circular amb normalitat, no tan sols al segle XVIII sinó també
una bona part del XIX i que si el 1808 el numerari s'havia enrarit, l'entrada de les
cinquenes el va reabastir. Cal abandonar, doncs, la idea que la moneda pròpia d'Ei-
vissa acabés a finals del segle XVII com s'havia dit fins ara.

FRAGA

Hem de consignar que en un catàleg de venda vàrem veure un segon exemplar
de la incusa de Fraga que porta la llegenda entre dos cercles, tipus que vàrem des-
criure per primera vegada a l'ampliació anterior.³¹

GRATALLOPS

Finalment ha aparegut el veritable o un dels veritables senyals de Gratallops.

Nosaltres li havíem atribuït, amb prou reserves, una peça fins llavors classifica-
da com a pellofa d'Escaladei, que portava una escala superada de creu, tot dins un
escut, a cadascuna de les cares. L'heràldica coincidia amb el de la cartoixa i, en no
ésser adient com a pellofa per a aquest tipus de comunitat, vàrem pensar si podria
ésser moneda local de Gratallops, un poble dependent de la cartoixa. De tota mane-
ra, l'aspecte de la peça més aviat feia pensar en un getó italià, com ja vàrem indi-
car.³²

L'origen italià de la peça ens va ser confirmat més endavant per Jacques Labrot,
de manera que ens tronàvem a quedar sense moneda per a les documentades emis-
sions de Gratallops.

Hi havia dues dades prou concloents: la menció que el 1562 feien els síndics de
la Selva del Camp dels menuts de Gratallops i l'autorització que l'any 1608 dona-
va el prior d'Escaladei a la població per batre fins a 70 lliures de menuts.³³

Darrerament ha aparegut un nou tipus que, amb tota seguretat, ha de correspon-

31. Ens referim al núm. 25 del nostre «Acreixements...».)

32. *La moneda...*, p. 187.

33. Íd., p. 186-187.

dre a una de les emissions documentades. Es tracta d'una incusa que podem descriure així:

– Incusa de llautó:

a/ Anepígrafa. Escala vertical rematada per dos arcs oposats a la part de dalt que emmarquen un camp on hi ha una creu que recolza en el darrer graó. Als costats, llops rampants.

Pes: 0,52 g Ø 17/18 mm Inèdita Làm. núm. 17

La incusa reproduceix amb tots els seus detalls el segell municipal de la vila de Gratallops que Sagarra trobà acompanyant un document del 1781.³⁴

Si la peça correspon a l'emissió del 1608, no ens ha d'estranyar que hagi costat tant de retrobar, perquè l'emissió de setanta lliures de diners correspon a només 16.800 peces, xifra insignificant per poder assegurar una supervivència després de tants segles. D'altra banda, és ben sabut que les incuses de llautó resisteixen pitjor el pas del temps que els senyals d'aram, de molt més gruix.

Les notícies documentals i el context de la petició en la carta dirigida al prior d'Escaladei del 1608 més aviat fan pensar que Gratallops va emetre en diferents ocasions. No tindria, doncs, res d'estany que en el futur apareguessin altres tipus monetaris atribuïbles a Gratallops.

GRAUS

No tenim encara cap notícia documental de la fabricació de moneda local a Graus, però ja vàrem assenyalar que l'aparició d'una bossa plena de peces de llautó amb l'heràldica de la població a Graus mateix era un bon element d'atribució. El fet que la bossa es qüestioní s'hagués trobat a l'església va fer pensar al seu descobridor que els llautons havien d'ésser pellofes. Ja vàrem indicar, però, que les incuses de Graus no porten cap element religiós, al marge de les al·lusions a St. Victorià que conté l'excute de la vila. D'altra banda, a més dels llautons de Graus, hi havia peces de moltes altres poblacions i totes eren monedes locals. Per tant, malgrat el lloc d'aflorament de les peces, més aviat cal pensar en monedes locals de caràcter civil. L'explicació de la presència de tals llautons a l'església pot ésser senzilla: el sacerdot devia anar separant de les almoines totes aquelles peces que no tenien curs a la població.

Darrerament ha aparegut una altra incusa que també podria pertànyer a Graus. La descrivim:

– Incusa de llautó de forma quadrada:

a/ Anepígraf. Escala de perfil suportada per una columna, peça heràldica

34. *Sigil·lografia...*, segell 1194.

que significa un grau. A la dreta, una petita aspa o tisora oberta. Emmarcat lineal.

Pes: 0,7 g Mides: 13 x 13 mm Inèdita Làm. núm. 18

La peça heràldica principal és el grau, un element que apareix a diferents segells del llinatge Grau i també a l'escut de Graus. Pano diu que les armes de Graus són quarterejades de graus i altres elements de forma idèntica a com les trobem a les incuses abans comentades.³⁵

Davant d'aquesta dificultat, vàrem indagar si hi havia alguna altra possibilitat a la zona lleidatana o en els pobles propers de l'aragó actual. Hi ha la possibilitat d'El Grado, situat dins el comtat de Rigagorça i que antigament era designat per El Grau. Actualment, l'heràldica emprada per aquest poble és una espècie de castell sobre unes ones aquàtiques que potser inicialment volien representar un pont especialment monumental. En qualsevol cas, les armes s'aparten del tipus habitual del grau. Certament, no tenim la seguretat que hi hagi unes armes antigues diferents, però no hem trobat la manera d'esbrinar-ho, ja que la bibliografia aragonesa d'aquests temes és ben escassa.

D'altra banda, vàrem observar que a Graus hi ha una antiga arcada, que potser corresponia a una font avui en desús, en què hi havia l'escut de Graus representat senzillament per un grau. No hem trobat, en canvi, explicació satisfactòria per a l'aspa o tisora.

En qualsevol cas, cal tenir present que els tipus quadrats ens han aparegut fins ara a la zona lleidatana (Balaguer, Tàrrrega, Aitona) i que la peça que comentem també és d'aquesta procedència.

En conseqüència, i amb les dades actuals, s'imposa l'atribució a Graus com a més probable.

LLEIDA

Parlarem primer de les novetats que han aparegut en l'àmbit de les pugeses i després de les que es refereixen als menuts.

Pel que fa a les pugeses, cal començar per un aclariment i, en certa manera, una rectificació. Després del nostre *La moneda catalana local*, va aparèixer un altre tipus de pugesa incusa de factura molt tosca, amb el triple lliur tancat dins un oval mal traçat i amb llegenda simplificada +LE-YDA, en lletra que vàrem apreciar com a llatina. Per la mala factura i pel tipus de lletra, la vàrem classificar en el grup homònim i la reproduïem a *Acuñaciones...*³⁶ amb el núm. 1467, immediatament amb al-

35. No mencionem sistemàticament la bibliografia complementària que es pot anar trobant al nostre *La moneda...*

36. M. CRUSAFONT, *Acuñaciones de la Corona Catalano-Aragonesa y de los Reinos de Aragón y Navarra*, Madrid, 1992. En endavant, CruVS— seguit del número del catàleg.

tres pugeses encunyades a dues cares, de característiques similars. A la làmina podem veure un altre exemplar semblant amb la descripció següent:

- Pugesa de Lleida, incusa de llautó:
a/ +LE-YDA Triple l·lir dins un tancat oval.
Pes: 0,35 g Ø: 14 mm Similar a CruVS-1467 Làm. núm. 19.

Malgrat la seva mala factura, aquest exemplar té millor dibuix que el que havíem descrit abans. D'altra banda, cal observar que la A té un traç a sobre, com si fos gòtica tardana, i no té traç horitzontal. Aquesta lletra s'apropa a la dels tipus CruVS-1468 i 1469, però no es pot descartar que pugui assimilar-se a les A del grup gòtic alterat i en majúscula, dels tipus CruVS-1452 a 1459. Cal admetre, per tant, que aquesta sèrie d'incuses, per bé que per la seva mala factura s'acosten als primers tipus del grup llatí, CruVS-1468-1469, no es pot descartar que puguin pertànyer al gòtic majúscul alterat, CruVS-1452-1459.

A més d'aquesta incusa, n'han aparegut unes altres dues de característiques ben diferents:

- Pugesa de Lleida, incusa de llautó:
a/ .: +LE-YDA.. Triple l·lir, orla de punts.
Pes: 0,20 g Ø: 16,2 mm Inèdita Làm. núm. 20
- Pugesa de Lleida, incusa de llautó:
a/ .LE-YDA Triple l·lir, orla de punts grossos.
Pes: 0,32 g Ø: 15,5 mm Inèdita Làm. núm. 21

La primera de les dues incuses anteriors mostra una factura molt perfecta i unes lletres gòtiques majúscules de gran puresa, amb una A quadrada superada d'un llarg frontal cap a l'esquerra i una D perfilada, de traç més gruixut al centre de l'ondulació que als extrems. Es tracta d'un tipus gòtic molt primitiu que s'acosta, per exemple, al de les incuses de Teresa d'Entença. En tot cas, sembla més arcaic que el de les pugeses considerades fins ara més primitives. Sembla, doncs, que podríem situar aquesta incusa a l'inici de la sèrie lleidatana. La primera notícia que per ara tenim és de finals de segle, en concret del 1299, no gaire lluny, doncs, de les pugeses de Teresa d'Entença, que es varen poder començar a obrar el 1314.

La segona de les dues descrites és molt semblant a la primera, però té un dibuix menys detallat i una factura força més descurada. Les A, però, segueixen essent quadrades, com correspon a una gòtica regular majúscula. Cal tenir present que per a les incuses de llegenda abreujada LEYDA, l'única lletra que resulta clarament determinant per saber si les lletres són majúscules o minúscules és la A i, en certa manera, la D, però poques vegades la conservació de la peça permet fer apreciacions clares.

16

17

18

19

SEGELL

20

21

22

23

24

25

26

27

BOLLA

28

29

30

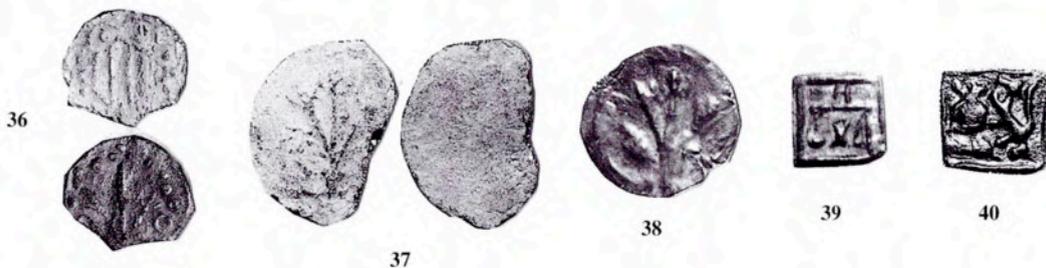
31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

Aquestes dues incuses tenen evident parentiu entre elles i són del tot diferents de les altres incuses lleidatanes conegudes que, o bé tenien les lletres gòtiques minúscules (cas CruVS-1465 i 1466) o bé gòtica majúscula alterada, com en els casos de les CruVS-1460, 1463 i probablement la 1467.

Cal observar que si seguim prenent com a element datador la paleografia, camí que sembla el més fiable, s'alternen incuses i senyals d'aram baudes a dues cares i llegendes curtes i llargues, així com les formes LEIDA i LEYDA. Això, però, potser no ha de sorprendre si tenim present que ja succeïa amb la primera ordenació i que pot ésser fruit dels diferents obridors d'encunys al llarg de tants segles de batre pugeses. Un altre argument a favor de l'ordenació amb criteris paleogràfics que va fer Ignasi Puig és la menció del 1435 que «lo molle de les pugeses noves es estat pres e furat [...]», prova que batien llavors incuses, única manera d'obrar-les *amb un sol encuny*. Això coincideix amb l'esquema plantejat per I. Puig, que situava la major part de les incuses al segle XV.

Alternances d'incuses de llautó i senyals a dues cares les hem trobat igualment a altres llocs, i no pas en cronologies primeres sinó tardanes, com és el cas d'Arbeca. Per tant, creiem que cal seguir classificant les pugeses amb la feble orientació paleogràfica, que considerem més segura que no pas la via tipològica rígida. Almenys fins que no hi hagi dades documentals més concretes que ens permetin fixar millor els tipus en la seva cronologia.

Pel que fa als diners o menuts ens cal fer un primer aclariment: al nostre *La moneda catalana local*, pàg. 198, dèiem que ignoràvem què podia significar la contramarca CA que porten alguns menuts. Havíem oblidat en aquell moment que Mateu i Llopis havia documentat una contramarca l'any 1630 i que bé podria correspondre a aquesta marca.³⁷

També podem afegir una altra varietat de menut:

– Diner d'aram.

a/ +PHIL.....S.REX: (tipus no visible)

r/ +.....RDA: (tipus no visible: creu ?)

Pes: 0,4 g Ø: 14 mm Inèdit Làm. núm. 22

Aquesta peça sembla que ha d'ésser diferent de la que descrivíem en l'anterior ampliació, ja que, malgrat tenir en comú que és a nom del rei, al revers hi ha una forma ILERDA, mentre que l'anterior sembla que era del tipus LE(IDA). La factura de les lletres sembla bona, però el desgast en el camp no permet apreciar-ne els tipus. Caldrà esperar l'aparició de peces més completes per assajar una datació relativa.

37. F. MATEU Y LLOPIS, *Datos y documentos para la historia monetaria de Lérida, siglos XIII a XVII*, Lleida, 1945, p. 49.

MONTBLANC

Dues novetats han sorgit darrerament dins aquesta sèrie monetària, tan avara d'exemplars. Vegem-ne la descripció:

– Incusa de llautó:

a/ +MONTISAL.BI. Puig cimât de llir amb la M sobre la base i sobre un camp d'armes catalanes.

Pes: 0,7 g Ø 19 mm C-M³⁸ Làm. núm. 23.

– Senyal de plom:

a/ Puig cimât de llir de forma triangular i llegenda horitzontal M-O-NT amb la N i la T nexades i la O sobre la muntanya triangulada. Orla de punts.

r/ Creu equilatèral patada. Orla de punts.

Pes: 1,45 g Ø 14,5 o 14 x 15 (mal tallat) Inèdit Làm. núm. 24

La incusa sembla a primera vista molt semblant a la Crus-1878. Si l'examinem amb atenció hi trobarem, però, dues diferències. En el tipus que ara hem descrit el puig cimât de llir té la base plana i les barres catalanes afluoren per sota. En canvi, en la Crus-1878 la base del puig és corbada i recolza sobre la part baixa del cercle, de manera que les barres no poden ja ésser visibles per baix. En aquest sentit, doncs, el tipus ara descrit presenta una disposició semblant a la Crus-1877. Més important és l'altre element diferencial: la peça ara descrita porta una M sobre el puig, cosa que no succeïx en la 1878, però sí en la 1877. Com que la 1877 es anepígrafa i la 1878 porta llegenda +MONTISALBI, a primera vista la peça actual s'apropa a la 1878, però en canvi, per la base plana i per la M sobre el puig, s'acosta a la 1877. És evident, doncs, que es tracta d'un tipus híbrid i que la seva situació cronològica més probable es troba entre els dos tipus coneguts.

Com ja indicàvem en treballs anteriors, el tipus Crus-1877 és ben igual que el nucli central del segell de Montblanc Sagarra-1308, emprat des del 1320, però en ús encara el 1606. El senyal Crus-1878 és exactament igual, fins i tot per la llegenda al segell Sagarra-1310, emprat a partir del 1564. Si la incusa Crus-1877 ha de correspondre al segle XV, potser a finals, i la Crus-1878, a mitjan segle XVI, la incusa descrita ara serà adient per a l'inici del segle XVI.

Tenim dues notícies documentals de les emissions montblanquines. L'una és del 1564, quan els jurats de la Selva del Camp acorden rebutjar els menuts de diverses viles, entre elles Montblanc. L'altra és la llista d'Antic Roca, que cita Montblanc com a ciutat emissora el 1647.

38. Vàrem preparar una nota presentant aquesta peça per ésser publicada a *Aplec de Treballs* de Montblanc, que és en curs d'edició.

Sembla clar, pel que hem vist per a altres poblacions, com per exemple Balaguer o Arbeca, que els senyals de plom siguin posteriors a les incuses de llautó i als senyals d'aram. En qualsevol cas, el tipus clarament llatí de les lletres MONT del senyal de plom descrit fan que no sigui possible situar-lo abans de les incuses. Per tant, cal concloure que Montblanc va emetre moneda local almenys des de finals del segle XV fins a mitjan segle XVII, i que en una primera etapa es varen batre incuses de llautó i després senyals de plom. La cronologia aproximada dels tipus ara coneguts seria:

1. Incusa Crus-1877: finals del segle XV.
2. Incusa descrita ara: inicis del segle XVI.
3. Incusa Crus-1878: mitjan segle XVI.
4. Plom descrit ara: inici-mitjan del segle XVII.

PONTS

Les pugeses de Ponts eren una de les quatre que apareixien en les concessions de moneda local donades per Alfons III i publicades per Botet. Aquestes concessions, totes de l'inici del segle XIV, eren de caràcter personal i, segons Monfar, havien estat molt freqüents en aquella època.³⁹

La concessió de Ponts va ésser donada, segons Botet, a Ramon Portell i l'any 1328. Ja vàrem advertir, en descriure un llautó incús amb la llegenda R.PORCEL, que era molt fàcil una confusió de lectura entre Portell i Porcell i que, per tant, la peça amb Porcell podria ésser de Ponts.⁴⁰ Darrerament, el document al·lusiu a Ramon Portell/Porcell ha estat reexaminat i sembla que es fa molt difícil dilucidar si la lletra és una *t* o una *c*. De fet, el mateix Ferran de Sagarra va confondre aquests dos noms en transcriure uns segells.⁴¹

Aquesta facilitat de confusió i, sobretot, l'aparició d'un nombre considerable d'exemplars a nom d'un R. Porcell ens inclinen a creure que cal identificar aquestes peces amb la concessió donada per Alfons III el 1328 per encunyar pugeses a Ponts.

En esmentar aquesta peça en una darrera addició al nostre llibre sobre la moneda local, no en vàrem poder donar ni la fotografia ni la descripció completa, cosa que fem ara:

39. D. MONFAR, *Historia de los condes de Urgel*, Barcelona, 1952, p. 301.

40. Vegeu una darrera addenda al nostre *La moneda...*, p. 464.

41. Ha estat Joan Montañès qui ha realitzat la revisió del document. Pel que fa a Sagarra, transcriu Porcell en el segell 2671 i Portell en el segell 2311. Analitzant els documents es veu ben clarament que es tracta de la mateixa qüestió i de la mateixa persona. En el primer cas, però, Porcell va emprar el seu segell amb l'emblema d'un porc i la lectura, potser més clara, del segell. En el segon cas va emprar el segell que li va deixar una altra persona i, per tant, Sagarra no es podia orientar ni per la figura del porc ni per la llegenda del segell. Restava el document, en el qual va llegir erradament Portell.

– Incusa d'aram:

a/ +S:R:PORCEL (C, E, L gòtiques) Porcell passant vers l'esquerra.

Pes: 0,6 g Ø 19 mm Crus-2519 Làm. núm. 25

Tal com hem assenyalat en altres ocasions, la s inicial de la llegenda correspon a la paraula SIGILLUM o SEGELL, i demostra que els encunys per batre les incuses eren copiats de les matrius per marcar els segells de cera que autenticaven els documents. La similitud entre uns i altres és tan gran que hom podria arribar a pensar si empraven les mateixes matrius dels segells per fer les incuses. Hi ha, però, una dificultat: podien resistir les matrius de segells els cops de martell necessaris per batre incuses? Si recordem les llargues escarpes que s'han conservat i que servien per batre les pellofes eclesials, hom s'inclina a creure que les dues funcions eren molt diferents i, en conseqüència, incompatibles.

Les incuses de Ramon Porcell s'haurien iniciat, doncs, amb els tipus ara descrits i el 1328. Més endavant, segurament ja al segle XV, aquest numerari es va municipalitzar, procés que ja hem vist produir-se en les altres viles que varen partir d'uns amonedaments de caràcter personal. Sorgirien llavors els senyals amb la marca d'un pont de carenat corbat, el ja conegut Crus-2001. El caràcter gòtic de les lletres en els tipus a nom de Ramon Porcell, s'avé amb aquesta cronologia i seqüència.

Darrerament ha aparegut una tercera incusa atribuïble a Ponts, aquesa, però, nominativa i, de segur, més moderna, que respon a la següent descripció:

– Incusa d'aram:

a/ PON(S) horitzontalment i sobre un pont de carenat horitzontal que té tres o més pilars. A sota, traços ondats, indicadors d'un curs d'aigua.

Pes: 0,38 g Ø 18 mm Inèdita Làm. núm. 26

Sembla que després dels dos pals verticals de la N s'aprecien les línies corbades de la S, però no es pot assegurar. D'altra banda, tenim al centre del pont tres pilars iguals i a l'esquerra, una espècie de pilar que no arriba a la part baixa del carenat i que no es pot descartar que volgués ésser una T. Potser la S estaria situada a la dreta dels pilars i faríem llavors la lectura PONTS. És difícil de dir, perquè la part dreta de la incusa està molt gastada. De tota manera, cal dir que als segells el nom de la població apareix sempre en la forma PONS i mai PONTS. És per això que sembla més probable que la llegenda estigui situada tota ella a la part de dalt del pont, en la forma PONS.

El tipus rectilini de la N mostra que les lletres són llatines. D'altra banda, els ponts de carenats plans solen aparèixer en representacions més tardanes que els de carenat corbat. Per tant, la peça sembla que ha d'ésser més tardana que l'anepígrafa Crus-2001.

La seriació dels tipus coneguts seria, doncs:

1. Tipus Porcell: segle XIV. Crus-2519.
2. Tipus pont carenat corbat: segle XV o XVI. Crus-2001.
3. Tipus pont carenat recte: segle XVI (segona meitat). Ara descrit.

Hi ha encara el plom incert Crus-2330, que sembla portar a una de les cares un pont de tres pilars i que podria ésser també de Ponts i correspondre a les emissions tardanes de senyals.

En qualsevol cas, sembla clar que Ponts és una de les poblacions catalanes que devia tenir una llarga tradició d'emissions locals a partir de l'autorització del rei Alfons III del 1328.

PRADES

Entre les novetats publicades, cal assenyalar el plom de Prades que va donar a conèixer no fa gaire Ricard Font.⁴² Porta a l'anvers una cartel·la quadrada on, en dues línies, llegim PRA-DES i al revers, un quadrat amb quatre flors dins d'una orla lobulada. Font ha fet observar la similitud, gairebé la identitat, entre aquest revers i una de les cares d'una bolla de plom que té a l'altra banda unes armes catalanes i que, sens dubte, correspon igualment a Prades. Recordem que el camp omplert de flors correspon a l'heràldica antiga de Prades, per a la qual ja vàrem descriure el senyal Crus-2323, més endavant identificat a CruVS-1517, encara que amb dubtes que l'exemplar actual més aviat fan esvanir.

El sistema de punxó de l'anvers mostra parentiu amb el del senyal hipotètic de Vilabella de Gaià, Crus-2325, CruVS-1624. Reproduïm aquesta peça a la làmina amb el núm. 27.

RIUDOMS

Ja hem avançat que X. Sanahuja ha pogut afegir Riudoms en la nòmina de poblacions emissores de moneda local i que, de moment, restem en l'espera de l'aparició dels exemplars corresponents.⁴³

42. Va publicar una breu nota a la *Circular Informativa* del Grup Filatèlic, Numismàtic i de Col·leccionisme de Terrassa, núm. 318 (1996).

43. Vegeu més amunt, nota 3.

SANAÜJA

A l'apartat d'incertes del nostre *La moneda catalana local* vàrem descriure per primer cop, amb el núm. 2326, una incusa de llautó que portava un bàcul entre les lletres v-s. Sempre que una incusa porta tipus religiosos es presenta el dubte de si serà una pellofa o una moneda local de caràcter civil. En aquest cas, constatavem una certa semblança amb les pellofes de Tàrrrega i Cervera, i ens preguntàvem que voldria dir v-s. Si era un indicatiu de valor, podria voler indicar cinc sous, i resulta una xifra bastant alta per a una pellofa. Alternativament, dèiem que podria voler indicar Vila de Sanaüja, amb el bàcul com a indicatiu de la seva qualitat de vila de domini episcopal, ja que va pertànyer als bisbes de la Seu d'Urgell. D'altra banda, Sanaüja era una de les poblacions continguda en la llista d'Antic Roca, del 1564.⁴⁴

La hipòtesi d'una moneda local de Sanaüja es va anar afermant amb l'aparició de nous exemplars. Cal tenir també present que en un dels segells de Sanaüja el bàcul ocupa un dels camps.⁴⁵ Avui podem afegir una altra informació que reforça molt la idea d'una moneda local de caràcter civil. Prop d'Agramunt i al voltant d'un clot es van trobar, a la superfície, un d'aquest llautons sencer i tres de tallats pel mig, probable residu o part despreciada d'un petit tresoret. Tant pel fet d'haver apergut un petit dipòsit com pel tallat podem descartar gairebé del tot que aquestes peces siguin pellofes. Efectivament, no és gens probable que es trobin atesorades i en conjunt fora de la població emissora. D'altra banda, és ben sabut que a l'època medieval es tallaven a voltes els diners per obtenir dos òbols.

A la làmina, núm. 28-31, reproduïm l'exemplar sencer i els tres fragmentats. Al marge del tall, tots responen a la mateixa descripció que el nostre Crus-2326.

TARRAGONA

En la nostra col·laboració al llibre de J. Benages, *Les monedes de Tarragona*,⁴⁶ hi vàrem poder afegir un conjunt de dades documentals sobre les seves emissions baixmedievales gràcies a l'amabilitat de J. M.³ Requesens. Aquestes noves dades ajuden a situar les emissions de Joan II i Ferran II. Per la seva banda, J. Benages va publicar algunes noves pellofes, entre elles una de contorn triangular. Es tracta de la primera pellofa que coneixem amb aquesta forma geomètrica.⁴⁷

44. Ja comentada per Botet i per nosaltres a *La moneda...*

45. Segell 1481, emprat en document del 1581. SAGARRA, *Sigil-lografia...*

46. «Tarragona...», mencionat a la nota 12.

47. Núm. 12 del catàleg, p. 243.

TÀRREGA

Dues noves incuses que fa poc hem pogut examinar sembla que també poden relacionar-se amb els «ploms» de Tàrrega que vàrem ja comentar a la primera addenda. En aquella ocasió, teníem incuses que mostraven un escudet ple de cairons, voltat de bordura d'escac o bé de punts. Ara es presenten algunes variants:

- Incusa d'aram, probablement quadrada:
 - a/ Anepígrafa. Escut arrodonit per baix amb cairons. Emmarcat lineal de forma quadrangular.
 - Pes: 0,24 g Mides: (14 x 12) mm Inèdita Lám. núm. 32
- Incusa d'aram o llautó, quadrada:
 - a/ Anepígrafa. Escut arrodonit per baix amb armes catalanes de tres pals i voltat d'escacs.
 - Pes: 0,57 g Mides: 16,5 x 16,5 mm Inèdita Lám. núm. 33

Aquestes peces tenen un parentiu de factura i d'elements amb les que vàrem descriure a l'addició anterior. És per això que les considerem varietats d'aquelles. De tota manera, cal assenyalar que hi ha alguna dificultat per poder fer amb seguretat aquesta homologació: la primera peça no té, aparentment, bordura d'escac, encara que els cairons l'apropen als tipus targarins. Pel que fa a la segona, podria també ésser d'alguna altra població reial situada dins l'àmbit del comtat d'Urgell, com per exemple Balaguer. Però com que la sèrie balaguerina és ja prou abundant i no tenim tampoc elements determinants per proposar una atribució alternativa, és per això que optem per afegir aquestes dues peces al grup targarí.

TORÀ

Seguim sense cap notícia sobre la possibilitat que a Torà s'hi haguessin batut mai monedes locals de caràcter civil. Crida l'atenció, però, la peça que tot seguit descrivim i que, segons ens han comunicat, va ésser trobada a Torà mateix:

- Incusa de llautó taladrada:
 - a/ Anepígrafa. Brau passant vers l'esquerra. Orla de punts.
 - Pes: 0,20 g Ø 14 mm Inèdita Lám. núm. 34

Aquesta peça, amb el signe parlant de la vila, té tot l'aspecte d'una moneda local. D'altra banda, Torà no tan sols havia estat una vila important, sinó que també

era el cap d'una de les batllies del ducat de Cardona, un llinatge sovint relacionat amb amonedaments.

En principi, doncs, i malgrat el buit documental, res no s'oposa al fet que poguem considerar aquesta peça un tipus local de caràcter civil emès a la vila de Torà.

VILAMUR

En una recent monografia sobre Cardona llegim:

[...] els pobles del vescomtat de Vilamur suplicaren a Francesc Ramon Folc d'Aragó i Cardona «vulla fer-los gràcia i mercè de donar-los licència que púgan fer diners, com los fan los altres lochs de ducat, de la mateixa forma y manera». A aquesta petició el duc va contestar que «plau a Sa Excia. que no els pugan fer sino demanada y obtesa licència cada vegada per Sa Excia. los serà atorgada, demanada y obtesa». Això s'esdevenia el 1570 [...].⁴⁸

Aquesta notícia la podem relacionar amb una altra que procedeix d'un viatger del segle XVIII:

Vilamur. Cabeza de vizcondado, famoso en otro tiempo, como que en él se batía moneda [...].⁴⁹

Sembla clar, doncs, que ha d'haver-hi moneda local dins el vescomtat de Vilamur. Aquest fet en si no seria cap novetat, perquè des de mitjan segle XIV els vescomtes de Vilamur posseïen La Pobla de Segur, la qual ja fa temps que té moneda local coneguda. La qüestió és si, a més de La Pobla, també batia el mateix poble de Vilamur, com sembla donar a entendre la segona menció.

Sense poder respondre de forma conclouent, cal recordar l'existència d'unes peces incuses anepígrafes que porten per tipus un mur rematat de merlets en forma de llances. Nosaltres el vàrem atribuir a Mur perquè era la població i el llinatge que tenia unes armes més semblants, però cal convenir que també podrien ésser de Vilamur. Si tenim present que no tenim cap dada documental a favor de Mur, sembla que s'imposa el canvi d'atribució i donar aquestes incuses a Vilamur.

48. Antoni BACH, *Història de Cardona*, Barcelona, 1992, p. 55.

49. FRANCISCO DE ZAMORA, *Diario de los viajes hechos en Cataluña*, Barcelona, 1973, p. 178.

INCERTES

Consignem, en primer lloc, que han aparegut a Catalunya segons exemplars de les incertes 2328 i 2333, amb la qual cosa es referma la possibilitat que siguin monedes locals catalanes.

Una altra incusa de llautó de difícil lectura sembla que va aparèixer no lluny d'Agramunt. Es tracta de la següent peça:

- Incusa de llautó que té un doblec:
a/ +s:.....A. (8 tombat) Un arbre amb tres arrels.
Pes: 0,26 g Ø 16 mm Inèdita Làm. núm. 35

La llegenda s'inicia amb una s com esclafada, segueix amb lletres de difícil interpretació que semblen separades per punts i acaba amb una A i un 8 tombat. Entre els nombrosos municipis catalans que porten un arbre al seu escut només Xerta s'adaptaria bé a la distribució de lletres que deixen entreveure els espais. De tota manera, no es pot descartar que es tracti d'una incusa de Fraga, que també s'hi adapta i acaba igualment amb una A, conceptuant que el 8 tombat final no és altra cosa que un ornament. A favor de Fraga tenim que en el segell Sagarra-2356⁵⁰ apareix un arbre molt semblant, mentre que Xerta hauria de dur un xiprer. Els xiprers heràldics tenen, però, més aviat una forma d'espiga que no pas la d'arbre que veiem a la peça. L'arbre, present a l'escut de Fraga, al·ludiria a les seves famoses figueres, de tradició morisca. És possible que més endavant passés a una representació més arbustiva per acostar-se al dibuix de la pugesa de Lleida. En qualsevol cas, resta pendent de confirmació.

Tres peces incertes apareixen amb l'heràldica dels Cardona. Són les següents:

- Senyal (?) de plom:
a/ Anepígraf. Triple card entre anells. Orla de punts.
r/ Anepígraf. Armes catalanes en cairó i orla lobulada amb punts.
Pes: 2,05 g Ø 18,5 mm Inèdit Làm. núm. 36
- Senyal (?) de plom:
a/ anepígraf. Triple card, potser cantonat de fulles (?).
r/ Llis
Pes: (3,85) g Ø 25 mm Inèdit Làm. núm. 37

50. Fem els escritinís a partir de Sagarra i també de M. BASSA, *Escuts heràldics dels pobles de Catalunya*, Barcelona, 1968. Per a aquesta qüestió és també interessant la *Geografia General de Catalunya*, dirigida per Carreras Candi, que reproduïx molts segells municipals, encara que la major part són força moderns. Obtenim l'escut de Fraga d'*El Atlante español* de Bernat ESPINALT, 1786-1789.

– Incusa de llautó:

a/ Anepígraf. Triple card semblant a l'anterior. Orlla lineal.

Pes: 0,55 g Ø 0,24 mm Inèdit Làm. núm. 38

Totes tres peces més aviat fan pensar en monedes de caràcter local i deuen correspondre, si és així, a algunes de les nombrosíssimes poblacions senyorejades pels Cardona; ara per ara és molt difícil aventurar una atribució. L'única peça que pot atribuir-se és la primera, perquè el card entre anells només apareix en els senyals d'Arbeca i, d'altra banda, aquest plom ha aparegut també en aquesta població. Per tant és probable aquesta atribució i caldria situar la peça a finals del s. xv o a la primeria del xvi. Amb tot, aniríem més segurs si apareguessin més peces d'aquest tipus a la zona.

Han aparegut també dos nous tipus d'incuses quadrades:

– Incusa de llautó, forma quadrada:

a/ Anepígraf. Balances suspeses, en equilibri i un llaç (?) entre els plats. Bordura lineal.

Pes: 0,52 g Mides: 11 x 11 mm Inèdita Làm. núm. 39

– Incusa de llautó, forma quadrada:

a/ Anepígraf. Puig cimant de llir de dibuix tosc i lleó rampant.

Pes: 0,35 g Mides: 14 x 13 mm Inèdita Làm. núm. 40

D'aquesta segona, en coneixem dos exemplars.

En haver aparegut totes dues peces a la zona lleidatana, sembla que han de correspondre a aquesa contrada o bé a la zona aragonesa limítrofa on ja tenim amonedament a Fraga, Graus i altres. No hem trobat cap segell municipal que porti els tipus de cap de les dues peces, ni tampoc hi ha de semblances suficients amb els escuts municipals aplegats per Bassa. Aquest autor aporta tres escuts amb balances, però en cap dels tres no hi ha el llaç central. D'altra banda, un d'ells, Sant Miquel de Fluvià, és situat en una zona on hi ha molt pocs amonedaments locals. Una altra, Prats i Sansor, sembla una població de massa poc relleu, i, a més, forma part de la Cerdanya on, en tot cas, corrien els diners de Perpinyà i de Puigcerdà. El tercer, Sant Miquel de la Vall, és també un municipi petit i porta a l'escut les balances acompanyades de les armes catalanes, però en canvi és situat al Pallars, on uns amonedaments locals serien més esperables. Resta finalment Fontllonga, per a la qual Bassa dóna un escut amb un conjunt de llunes concèntriques, però que en segells municipals del segle passat porta unes balances.⁵¹ La població no sembla im-

51. Obtenim aquest escut d'un recull de fotografies d'una vella col·lecció de segells municipals procedent dels papers del col·leccionista Joan Bàucis.

portant, però es troba situada en el marquesat de Camarasa, on ens consten diverses poblacions emissores.

Per a la incusa de les balances, les possibilitats millors serien, doncs, Sant Miquel de la Vall o Fontllonga, però cal insistir que no trobem parentius suficients ni tenim cap base documental. Cal, doncs, prendre aquests suggeriments com a primeres hipòtesis per comprovar.

Tampoc no hi ha solució clara per a la segona incusa. El comunicant del segon exemplar d'aquest tipus la creia de La Pobla de Segur per la campana que interpretava a la part esquerra de la peça. No es pot negar aquesta possibilitat, però té força inconvenients. D'una banda, és dubtós que la peça de l'esquerra sigui una campana, i si ho fos tampoc no és exclusiva de La Pobla de Segur, sinó que en el mateix Bassa la trobem a Sant Celoni, Sant Boi o Sant Just Desvern. D'altra banda, les armes de La Pobla apareixen en segells municipals del segle XIX de dues altres formes diferents: la Verge sobre fons radiant o bé un poble. Encara en el segell 1398 de Sagarra, emprat el 1781, l'emblema és una estrella. També cal considerar que ja coneixem monedes de La Pobla i que porten per tipus el triple card dels Cardona, senyors de la vila des del 1389. Això darrer no és un argument totalment negatiu, però sorprendria una mica que, amb tan antic senyoriu sobre la població i amb l'existència de peces tardanes (segle XVII segons Botet) amb el triple card, n'hi haguessin d'anteriors amb altra simbologia. Finalment, la interpretació per una campana no dona raó del lleó rampant.

Per la nostra banda, pensem que és un puig cim de l'Ilir, del qual raja una font, emblema possible per a Rialb de Noguera o per a Aiguaviva de Bergantes, avui en terres aragoneses. Aquesta hipòtesi també té, però, l'inconvenient de no donar explicació per al lleó. En conseqüència, hem de conformar-nos amb aquests breus indicis sense que puguem fer una atribució amb una base una mica sòlida.

CONCLUSIÓ

Quaranta nous tipus o varietats inèdites representen una notable nova aportació al sector de la moneda local i ens mostren que el tema segueix àmpliament obert.

Cada vegada més es fa evident que hi ha un grup important de poblacions que varen mantenir les seves emissions de forma permanent durante períodes molt llargs, en alguns casos dos segles o més encara.

La pobresa d'elements de les peces converteixen les troballes en elements decisius i demanen noves recerques documentals.

I, vist en conjunt, hom no pot deixar de sorprendre's que una tan gran quantitat de tipus i pobles emissors ens hagi estat amagat durant tant de temps.

La seca constitucional de Barcelona (1822-1823)¹

X. SANAHUJA ANGUERA

NOVAMENT, L'EXÈRCIT

Quan l'any 1814 Ferran VII va aconseguir restablir el seu domini a tot el regne, les seques catalanes van deixar de funcionar. La seca del Principat de Catalunya, que havia treballat a Reus, Tarragona i Palma de Mallorca, va ser clausurada, malgrat que el seu director, Joan Amat, apostava per la seva continuïtat a Barcelona.² Entre 1815 i 1821, les úniques seques que van abastir de moneda el regne van ser Segòvia i Júbia (per al coure), i Madrid i Sevilla (per a l'or i la plata).

L'any 1820 es va iniciar a Espanya dins un clima de revolta urbana. Els pronunciaments, primer de Riego a Cabezas de San Juan, i després a distintes ciutats del regne, van obligar el monarca a jurar la constitució de Cadis del 1812, el 9 de març de 1820. El dia següent, la multitud va assaltar la casa de l'inquisidor a Barcelona. Va ser l'inici de l'anomenat Trienni Constitucional o Liberal a Espanya. Les Corts liberals es van reunir el mes de juliol i van començar a aplicar tot un seguit de reformes.

Pel que fa a la moneda, els liberals reintroduïren una moneda força coneguda a Castella des de temps enrera: el ral de billó. Utilitzat com a moneda de compte durant el segle XVII, a principis del XIX el ral de billó va ser establert com a moneda

1. Aquest article s'ha elaborat a partir de documentació inèdita i, majoritàriament, encara per classificar, procedent de l'Arxiu de la Biblioteca de Catalunya. Hem d'agrair molt especialment a Reis Fontanals, responsable de l'arxiu esmentat, haver-nos facilitat l'accés a aquesta documentació, i també a Miquel Crusafont, per deixar-nos consultar les seves notes d'arxiu sobre la qüestió.

2. Sobre la seca del Principat de Catalunya en funcionament entre 1809 i 1814 vegeu: J. AMAT. *Balances o estados demostrativos de las cuentas de la Casa de Moneda de Cataluña*, Palma de Mallorca, Impremta d'Agustí Roca, 1813, vol. I, Barcelona, Impremta d'Agustí Roca, 1816, vol. II; i X. SANAHUJA. «La seca del Principat de Catalunya establerta a Reus, Tarragona i Ciutat de Mallorca (1809-1814)», *Acta Numismàtica*, núm. 26, 1996.

real per tal de simplificar les monedes existents en el mercat i les seves valoracions reals. Els rals de billó ja havien estat encunyats durant el regnat de Josep Napoleó entre 1808 i 1814. L'equivalència era:

2 rals de plata =	4 rals de billó
8 rals de plata =	20 rals de billó
2 escuts =	80 rals de billó
8 escuts =	360 rals de billó

Segons Reial decret de l'1 de maig de 1821³ es va disposar que, a partir d'aleshores, totes les monedes fabricades al regne, tant a la península com a ultramar, havien de ser uniformes. Les monedes havien d'adoptar un bust reial realista sense llorejar, com era costum al segle XVII, i havien de dur la llegenda FERNANDO VII POR LA GRACIA DE DIOS Y LA CONSTITUCIÓN, REY DE LAS ESPAÑAS en castellà i no pas en llatí. El revers de les monedes d'or no es va modificar, però sí el de les de plata, en el qual es van afegir les columnes que ja s'empraven a les seques americanes.

Les primeres monedes que es van fer encunyar en aquest període eren peces de 10 rals de billó. Segons Reial ordre de 4 de desembre, les autoritats van ordenar recollir el major nombre possible de monedes de mig escut franceses (aleshores abundants en la circulació peninsular) i aprofitar-les per empremtar-hi a sobre el bust de Ferran VII. D'aquesta disposició van fer ús les seques de Madrid, Sevilla, Bilbao i Santander. A Barcelona, el 13 de desembre de 1821, es va establir una casa provisional de moneda amb la missió de ressegellar els mitjos lluisos francesos, però com que no en van trobar prou, no es va tirar endavant l'operació.⁴

Com havia succeït l'any 1809, l'inici de la fabricació de moneda a Catalunya va ser resultat de les necessitats militars. L'estiu de 1822, Catalunya estava sota l'estat de guerra. Els reialistes, revoltats contra el govern liberal, controlaven el nord del Principat i havien establert la regència d'Urgell a la Seu. El govern va enviar un exèrcit sota el comandament de Francisco Espoz, capità general de Catalunya, que va operar al Principat fins al retorn de l'absolutisme l'any 1823. Va ser aleshores que hom va acordar posar en funcionament una seca a Catalunya. El 22 de juliol de 1822, la Diputació Provincial va disposar l'establiment a Barcelona d'una casa de moneda, a la casa anomenada de la Seca, que es va habilitar plenament el mes de setembre, a partir de la maquinaria i les eines provinents de la seca del Principat de Catalunya, clausurada l'any 1814. Com aleshores, Joan Amat també va ser nomenat el director i administrador. També es va contactar amb els antics assajadors de

3. Publicat per: Jorge MARÍN DE LA SALUD, *La moneda navarra y su documentación, 1513-1838*, Madrid, 1975, p. 386-387.

4. Tota la informació sobre la Seca Constitucional de Barcelona ha estat extreta dels quaderns, plecs i fulls solts de l'Arxiu de la Biblioteca de Catalunya, Casa de la Moneda, reg. arx. 753.

la seca de Catalunya: Pau Sala, a Barcelona, i Joan Baptista Ferrando, a Reus. Aquest darrer no va voler deixar el seu negoci de Reus per una activitat momentània, i va ser substituït per Salvador Paradaltes.

MONEDA D'OR I ARGENT

Fabricació de monedes preconstitucionals

La seca constitucional de Barcelona va començar la fabricació de monedes d'or i de plata el 26 de setembre de 1822, abans de rebre els preceptius encunys autoritzats per la recent creada Junta General Directiva de Casas de Moneda⁵ i uniformitzats per totes les seques del país.

J. Amat va aprofitar els encunys que s'havien desat al tancar la seca de Catalunya l'any 1814 i que encara eren útils per fabricar moneda. Amb aquests encunys la seca de Barcelona va fabricar peces de 2 rals, 8 rals, i 8 escuts. L'any 1814 ja s'havien fabricat 82.319 peces de 2 rals i 54.496 peces de 8 rals, però no se n'havia fabricat cap de 8 escuts. Ara, l'any 1822, les noves peces que sortien de la fàbrica continuaven duent la data de 1814 empremtada a l'anvers. Aquesta pràctica contraïa a les disposicions del Reial decret d'1 de maig de 1821 i de la Junta General Directiva de Casas de Moneda del regne, que imposava a les monedes no solament noves empremtes, sinó també un nou sistema monetari basat en el ral de billó. Els encunys de 1814 utilitzats per la seca de Barcelona per tal d'iniciar l'emissió al més aviat possible eren, doncs, preconstitucionals.

Per això, a començaments d'octubre, quan la Junta General s'assabentà del fet, va ordenar la refosa de totes les monedes fabricades fins aleshores a la seca de Barcelona. El 9 d'octubre, la Junta Protectora de la casa de la moneda de Barcelona va acordar fer cas omís d'aquesta disposició i continuar traient a la circulació les monedes recentment fabricades.

J. Amat, en una carta del 26 d'octubre, va haver d'explicar a Madrid perquè hom havia utilitzat els encunys de 1814 per fabricar moneda. Amat explicava que van començar a fabricar encunys nous amb tipus constitucionals però que, a la meitat de l'operació, els van assabentar que Francesc Coromines, un missatger del Departament de Gravat de Madrid, els portaria les matrius i els punxons estandarditzats a totes les seques. Aleshores, la Junta Protectora va suspendre el gravat dels nous encunys i va acordar que, mentre arribaven les matrius constitucionals, es comencés a treballar amb els encunys de l'any 1814. La junta va creure que no seria dolent treure a la circulació una mica més de moneda. Així, quan va arribar el missatger amb les matrius, ja feia dies que s'estaven encunyant unces, duros i pessetes de l'any 1814. A la mateixa carta, Amat lamentava la confusió i es dolia que la Jun-

5. Creada per decret el 24 de novembre de 1821.

ta Protectora no hagués informat de tot el que passava a la Junta General Directiva.

El 28 de setembre, tres dies després d'haver començat, van cessar les encunyacions de peces amb data de 1814 i, recordem-ho, pertanyents al sistema del ral de plata. Des d'aleshores, i fins al tancament de la seca, l'any 1823, a Barcelona no es van tornar a fabricar peces de 8 escuts. Miquel Crusafont havia trobat el document referent al lliurament de les 510 peces de 8 escuts fabricades en aquest primer moment, però com que no coneixia la circumstància del reaprofitament dels encunys del 1814, es va decantar a creure que la seca havia batut efectivament unces d'or constitucionals, amb el bust sense llorejar, com les que es fabricaven a Madrid.⁶ Ara podem confirmar, tal com ja ho indicava la memòria de J. Amat, que no es van fabricar unces l'any 1814. Totes les unces que duen aquesta data van ser fabricades l'any 1822 amb encunys reaprofitats i, és clar, no apareixien als escrits de J. Amat. D'altra banda, les úniques peces d'or fabricades a Barcelona entre 1822 i 1823 amb els tipus constitucionals són les de 80 rals (vuitantens).

El 12 de novembre de 1822, la Junta General Directiva de Cases de Moneda va reiterar a la seca que refongués totes les peces d'unça, duro i pesseta encunyades amb els encunys de 1814 per no estar d'acord amb la llei. La petició tampoc devia ser escoltada, car s'ha conservat algun exemplar de les 510 unces d'or fabricades el 28 de setembre.

Tipus constitucionals

El 17 d'octubre es va iniciar la fabricació de moneda d'or i d'argent amb els tipus constitucionals. Entre aquesta data i el 3 de novembre de 1823, la seca va fabricar 90.874 peces de 80 rals, 351.955 de 20 rals, i 167.961 de 4 rals.

El 13 de desembre, la Junta General Directiva de Cases de Moneda informà a la seca que havia enviat quatre dinerals (dos d'or i dos de plata), fabricats per l'assajador major, per tal que la seca fabriqués moneda amb l'escrupolositat i perfecció corresponents.

Com a curiositat comentarem que, el 12 d'abril de 1823, l'Ajuntament de Barcelona es va adreçar per carta a la Junta Protectora de la seca de Barcelona interessant-se per l'acceptació dels nombrosos duros de Zacatecas en circulació. Els duros mexicans de Zacatecas, d'un estil una mica més descuidat que els de la seca de Mèxic, no havien estat encunyats en gran quantitat fins l'any 1821, i ara constituïen una novetat per al mercat barceloní. La resposta va ser, evidentment, que sí que podien circular.

La seca també tenia la intenció de fabricar peces de 160 rals (equivalents a la mitja unça). Això ho sabem perquè en una carta, datada el 30 de novembre de 1822, Amat demanava a Madrid que li enviessin matrius de mitja unça, ja que les entrades d'or de la seca eren superiors a les de plata. De la mateixa manera, en un

6. M. CRUSAFONT, «La onza de Barcelona del 1822», *Numisma*, núm. 228 (1991), p. 81-90.

full solt barrejat entre la documentació de la seca, i que segurament conté la previsió de monedes per encunyar entre el 28 de juliol i el 3 de novembre de 1823, hi ha anotat: 41 peces de 160 rals o doblons de 8 duros. En canvi, però, la fabricació de peces de 160 rals no consta en cap dels lliuraments de moneda efectuats pel tresorer al director. El tancament abans d'hora de la seca devia impossibilitar la posada en funcionament del batiment de mitges unces.

Els Cent Mil Fills de Sant Lluís, fills de la gran reacció europea contra les reformes dels liberals espanyols, va desfer el Trienni Liberal i van restaurar l'absolutisme a Espanya. El 4 de novembre de 1823, l'entrada de les tropes franceses acabà amb l'encunyació de moneda a la seca de Barcelona, la qual no es tornaria a posar en funcionament fins tretze anys més tard, el 1836, també en una conjuntura bèl·lica.

Volum d'emissió

Monedes d'or fabricades a Barcelona (1822-1823)

<i>Valor</i>	<i>Data de fabricació</i>	<i>Data d'encuny</i>	<i>Emissió</i>
8 escuts	28.09.1822	1814	510
80 rals de b.	19.10/28.12.1822	1822	22.101
	17.01/03.11.1823	1823	68.773
		(Total)	90.874

Monedes de plata fabricades a Barcelona (1822-1823)

<i>Valor</i>	<i>Data de fabricació</i>	<i>Data d'encuny</i>	<i>Emissió</i>
8 rals	27.09.1822	1814	13.175 ⁷
20 rals de b.	18.10/30.12.1822	1822	37.566
	30.01/03.11.1823	1823	314.389
		(Total)	351.955
2 rals	26.09.1822	1814	4.806 ⁸
4 rals de b.	17.10/31.12.1822	1822	51.948
	18.01/30.08.1823	1823	116.013
		(Total)	167.961

MONEDA DE COURE

L'informe de Joan Amat

La iniciativa de batre moneda de coure va ser resultat d'una sèrie d'informes presentats pel mateix Joan Amat. En un document presentat a les autoritats, de data

7 Cal afegir-hi 54.496 peces ja fabricades l'any 1814.

8 Cal afegir-hi 82.319 peces ja fabricades l'any 1814.

desconeguda però datable en els primers temps de govern constitucional, Amat exposava l'estat de la circulació de moneda de coure a Catalunya. Tot i que era conscient que les Corts espanyoles treballaven per unificar la fabricació de moneda a tot el regne, Amat proposava una alternativa descentralitzada per a Catalunya.

L'informe d'Amat es basava en tres punts:

1. La majoria de peces de 4 quartos en circulació, fabricades a Barcelona durant l'ocupació francesa, eren falses.
2. En canvi, la xavalla encunyada per la seca de Catalunya, a Tarragona i Mallorca a la mateixa època que la fabricada a Barcelona, gairebé no s'havia falsificat.
3. Calia, doncs, efectuar una nova emissió de moneda de coure per tal de retirar les peces de 4 quartos de Barcelona.

Vegem més detalladament aquests punts:

Sobre la falsificació de les peces de 4 quartos «en Barcelona»

Amat deia que, de les monedes de coure fabricades a Barcelona durant l'ocupació francesa que circulaven, una quarta part eren falses, fabricades per fosa («vaciendo el metal en moldes de tierra, ajustando antes la figura con otra moneda acuñada de la misma especie»). El seu testimoni rebut definitivament la creença que les monedes de 4 quartos foses eren autèntiques i fabricades a la seca de Barcelona.⁹ Mitjançant la fosa, les monedes fraudulentos adquireixen la mateixa empremta que la moneda original que els ha servit de model, però aquesta circumstància, evidentment, no les fa legítimes.

Sobre l'origen de les falsificacions per fosa, Amat es feia ressò que corria la veu que aquestes monedes falses les havien fet majoritàriament uns italians destacats a la Ciutadella, els quals, un cop es va fer pública l'acusació, van ser enviats cap a França.

Però Amat encara introduïa un tema més greu. Segons ell, alguns gravadors i experts havien examinat monedes de 4 quartos encunyades —és a dir, no foses—, sobretot les datades entre 1808 i 1811, i havien coincidit que moltes d'elles semblaven haver estat fabricades amb punxons i matrius diferents dels de la majoria. Amat creia que aquestes peces també eren falsificacions. La creença es veia confirmada pel fet que, des d'un cert temps, es tenien notícies que hom introduïa molta quantitat de moneda de coure des de França, i que precisament a Perpinyà vivia un

9 Anna M. Balaguer ja havia defensat en diverses ocasions que les monedes de 4 quartos foses eren falsificacions: A. M. BALAGUER, «Les emissions barcelonines de l'ocupació napoleònica segons els llibres de la comptabilitat de la seca (1808-1814)», *Acta Numismàtica*, vol. x, (1980), p. 171-187; «Legitimació de les monedes dels quartos foses», *Gaceta Numismática*, núm. 96 (1990), p. 37-40; i «Falsificación por fusión de los quartos catalanes en el s. XIX. Los hallazgos de Cervera y el Maresme», *Gaceta Numismática*, núm. 110 (1993), p. 51-54.

tal Felip Burgai que havia estat gravador i operari de la seca de Barcelona durant l'ocupació francesa i que ara treballava a la seca rossellonesa. Es creia que Burgai podia haver-se endut cap a Perpinyà algunes de les matrius i dels punxons necessaris per fabricar els encunyats de les peces de 4 quartos i que des d'aquella ciutat anava fabricant moneda.

Sobre la perfecció de les monedes fabricades per la seca del Principat de Catalunya

Aleshores, Amat, que no havia paït el tancament de la seca del Principat de Catalunya l'any 1814, comparava les peces de quatre quartos de Barcelona amb els quartos encunyats per aquella durant la seva direcció, primer a Tarragona i després a Mallorca, i conclouia que el fet que no s'haguessin trobat falsificacions d'aquelles responia a la bona qualitat de les peces fabricades. Amat destacava que aquelles peces de tres i de sis quartos procedien d'una bona matriu, havien estat fabricades amb encunyats gravats profundament i afegint-los un cordonet al cantell. Aquestes circumstàncies, deia Amat, les convertia en monedes perfectes, just al contrari de les fabricades a Barcelona a la mateixa època.

Proposta de retirar de la circulació les peces de quatre quartos

Per tot això, Amat creia que calia retirar de la circulació urgentment totes les monedes de quatre quartos. Per dur a terme l'operació, s'haurien de fabricar noves monedes de coure, amb la mateixa perfecció que les encunyades per la seca de Catalunya i, preferentment, amb la mateixa tipologia.

Amat calculava que calia obtenir uns 2.000 quintars de coure, i va acceptar que d'aquests n'hi hagués uns 500 de metall provinent de canons –i, per tant, de coure aliat–. Amat creia que el cos d'artilleria podia aportar gran quantitat de metall en canons inservibles i que, arribat el cas, amb la venda del metall provinent dels canons es podria comprar coure pur per a la fabricació de moneda. Les despeses de braçatge i les altres habituals de la seca, segons Amat, es podrien pagar amb la moneda encunyada de bell nou. Amat comptava que amb el batiment de 2.000 quintars de coure no n'hi hauria prou per retirar de la circulació totes les peces de quatre quartos, però que, un cop començades les operacions, es podria refundre les peces recollides i amb el metall resultant fabricar noves monedes. Amat es referia a recanviar exclusivament les peces de 4 quartos, ja que, segons ell, la resta de peces fabricades a Barcelona durant l'ocupació francesa –de mig, un i dos quartos– havien estat fabricades en poca quantitat i gairebé no s'havien falsificat.

Peripècies de les peces de quatre quartos

L'informe d'Amat va obtenir un èxit momentani. La seca de Barcelona va ser autoritzada a fabricar moneda de coure i substituir-la per les peces de quatre quartos en circulació. Ja l'1 de gener de 1823, Antonio Roten, de la Comandància Ge-

neral del 7è districte militar, havia enviat una carta a Amat, informant-lo que podia disposar de 600 quintars de coure a la mestrança d'artilleria per tal d'encunyar moneda de coure, tal com havia acordat la Diputació Provincial. El 13 d'octubre, l'exèrcit proporcionaria 99 quintars més de metall.

El 22 de maig de 1823, l'Ajuntament Constitucional de Barcelona donava per finalitzat el termini per recanviar les monedes de quatre quartos barcelonines. Resulta que el 20 de maig hi havia hagut una greu invasió de monedes falses, i l'Ajuntament, que va haver d'acordar donar un termini d'un sol dia per recanviar les monedes falses per plata i or, es va veure desbordat. Aquesta sobtada invasió de moneda falsa podria estar relacionada amb l'entrada de les tropes franceses a Catalunya —els Cent Mil Fills de Sant Lluís havien penetrat a la península el dia 7 d'abril. Trobem sospitós que, el dia 27 de juny, el governador interí de Catalunya, Domingo de Caralt, ordenés des de Mataró el curs forçós, sota pena de vuit pessetes, de tots els quartos (inclosos els fosos) llevat dels de plom.¹⁰ J. Amat ja havia advertit de les sospites que hom introduïa xavalla falsa des de França. Si bé la disposició del governador absolutista es pot interpretar com una solució d'emergència a un problema puntual de manca de moneda menuda (així ho creu A. M. Balaguer) agreujat per la retirada de les peces a Barcelona, no és descartable que existís algun vincle entre l'exèrcit francès invasor i l'abundància de monedes de quatre quartos foses. De fet, malgrat que les autoritats constitucionals havien ordenat la retirada de la circulació de les peces de quatre quartos, l'ordre va quedar en suspens, ja que l'any 1852 encara circulaven.¹¹

Encunyació amb tipus constitucionals (juliol/setembre de 1823)

El 26 de maig de 1823, la Diputació Provincial informava la seca de Barcelona de l'autorització per batre 1.000.000 de rals en moneda de xavalla en peces de 2, 3 i 6 quartos, amb la mateixa quantitat de metall que les encunyades a la casa de Júbia (que tenien un pes una mica menor que les fabricades a Segòvia).

El 31 de maig, la Diputació Provincial autoritzava la fabricació de peces de sis quartos, semblants a les fabricades entre 1810 i 1814, però que duguessin la inscripció PROVÍNCIA DE BARCELONA. El 4 de juny de 1823, el gravador va enviar els dibuixos que se li havien demanat de les monedes precedents, deixant en blanc la inscripció de l'anvers. Hom va resoldre que a l'anvers les monedes duguessin la llegenda FERNANDO SEPTIMO, i al revers, en lloc de l'escut, el llibre de la constitució obert, amb la inscripció CONST. DEL AÑO 1812, fixada al bell mig. El 8 de juny, quan ja es tenien les matrius preparades, hom va acordar fer modificacions: afegir a l'an-

10 A. M. BALAGUER. «Legitimació de les monedes dels quartos fosos», *Gaceta Numismática*, núm. 96 (1990), p. 39.

11 Segons es desprèn de l'article 6è de l'ordre de recollida de la xavalla catalana, l'any 1852. A. HEISS. *Descripción general de las monedas hispano-cristianas desde la invasión de los árabes*, v. II, Madrid, 1867, p. 450-451.

vers les paraules REY CONSTITUCIONAL i, al revers, canviar el llibre per l'escut de la ciutat de Barcelona. És probable que, considerant la inestable situació política, amb l'aprovació d'un disseny políticament més neutre es volguessin evitar futurs conflictes i la retirada de l'emissió.

El 23 de juliol de 1823 es va fer el primer lliurament de peces de tres quartos fabricades. El 7 d'agost es va disposar l'ampliació de l'encunyació de xavalla fins a un altre milió de rals. El 28 d'agost es van encunyar les primeres peces de sis quartos.

Encunyació amb tipus preconstitucionals (de 1814) (setembre/desembre de 1823)

El 30 d'agost de 1823, la Diputació Provincial va enviar una carta a la seca demanant-los que encunyessin la xavalla amb les matrius amb què es fabricava moneda a Segòvia, ja que aquest tipus de peces eren acceptades a tot el regne, i que, mentre no estiguessin preparats, s'encunyés moneda amb els encunys de 1814 existents a la seca.

J. Amat va respondre, el 4 de setembre, que la seca no podia fabricar encunys de peces com les de Júbia i Segòvia, sinó que aquests els havia de proporcionar el gravador general del regne, per evitar que cada seca es fabriqués ella mateixa les peces i que, al final, totes semblessin falses. Amat es va avenir a fabricar, momentàniament, peces de tres i de sis quartos amb els encunys de 1814, però advertint que només disposava de divuit encunys, equivalents a vuit dies de feina i prou. El 16 de setembre, la Diputació Provincial va donar el vistiplau a la gravació de nous encunys de l'any 1814, mentre es feien servir els 18 existents a la seca, i així no es va haver d'interrompre el mandat de fabricar un milió de rals en xavalla.

Així doncs, la seca de Barcelona va cessar la fabricació de moneda de coure constitucional a mitjan setembre de 1823. En la fabricació es va continuar utilitzant els encunys sobrers de l'any 1814 i, des de finals de setembre, utilitzant encunys fabricats de bell nou però copiats en la tipologia, i fins i tot amb la mateixa data, dels de 1814.

L'emissió de coure es va prorrogar el 27 de setembre més enllà dels dos milions de rals.

Volum d'emissió

Monedes de coure fabricades a Barcelona (1823)			
<i>Valor</i>	<i>Data de fabricació</i>	<i>Data d'encuny</i>	<i>Emissió</i>
6 quartos	30 d'agost/mitjan setembre 1823	1823	1.235.645
	mitjan setembre/principis d'octubre 1823	1814 (A)	
	principis d'octubre/5 de novembre 1823	1814 (B)	
3 quartos	28 de juliol/mitjan setembre 1823	1823	4.420.330 ¹²
	mitjan setembre/principis d'octubre 1823	1814 (A)	
	principis d'octubre/5 de novembre 1823	1814 (B)	

12 Cal afegir-hi 23.970 peces fabricades ja l'any 1814.

Fig. A. 6 quartos batuts l'any 1823 a la seca constitucional de Barcelona, aprofitant els encunys de l'any 1814 de l'antiga seca del principat de Catalunya, no utilitzats.

Fig. B. 6 quartos batuts també l'any 1823 amb encunys de nova fabricació, conservant la data endarrerida de 1814, i que es diferencien dels anteriors pel seu estil més acurat i en especial, per la presència de la base a la corona de l'escut català.

La seca isabelina de Barcelona. L'inventari de l'any 1841

ANNA M. BALAGUER

Presentem un document molt interessant referent a la seca isabelina de Barcelona. Aquest escrit no sols ens donarà dades de primera mà molt valuoses sobre aquest taller monetari, sinó que ens proporcionarà també informacions útils sobre aspectes de la fabricació de la moneda i molt especialment de les qüestions tècniques.

La història de la seca barcelonina en temps d'Isabel II està per fer, però per poc que ens endinsem en el seu estudi veurem que és el resultat d'una suma d'esforços. D'una banda, dels polítics, és a dir, de la Diputació, per fundar i sostenir l'establiment, molt a contracor, del govern central. D'altra, de l'inusitat enginy tècnic, dels coneixements metal·lúrgics avançats i de la tossuda i voluntariosa laboriositat dels encarregats de la seca. D'entre ells sobresurt Francesc Paradaltas i Pintó, que té el càrrec d'assajador i és fill de Salvador Paradaltas, que ho fou del taller de Barcelona en època napoleònica. Aquest darrer mostra ja una notabilíssima competència en el seu ofici i es presenta, a més, com un home emprenedor en proposar als seus superiors la possibilitat, que fou acceptada, de fer moneda d'or tot extraient el metall de l'afinament de la plata columnària americana que el contenia com a impuressa en quantitat apreciable.¹

Francesc Paradaltas, que suma a les ensenyances del seu pare els avantatges d'haver-se format durant un temps a França, posa al servei de la seca isabelina tots els seus coneixements i tota la seva capacitat d'organització. És cert que comptà també amb la col·laboració d'altres dos funcionaris competents, Simeó Sala, que exercia d'argenter major, i Guillem Tramullas. Sabem també que l'any 1841, a la

1. A. M. BALAGUER, «Les emissions barcelonines de l'ocupació napoleònica, segons els llibres de comptabilitat de la seca (1808-1814)», *Acta Numismàtica*, x (1980), p. 176 i notes 15 i 16.

seca de Barcelona, devien treballar-hi prop de cent persones entre gravadors, fonadors, encunyadors, obrers en general, porter, guardes, etc.² Però la labor de Paradaltas no s'acaba amb la seva perícia com a metal·lúrgic, amb la seva capacitat d'organització, amb el mèrit indiscutible d'ésser l'introductor a Espanya de la màquina de vapor aplicada a la fabricació de moneda i que funciona, com veurem, per primera vegada a Barcelona, ni tan sols amb el fet d'haver estat nomenat l'any 1859 *superintendente* de la Casa de Moneda de Madrid³, sinó que encara es continua en les obres que deixà escrites. Aquests treballs són una font d'informació extraordinària per al coneixement de l'emissió de moneda durant el període isabelí, tan divers i també tan interessant des del punt de vista monetari. Paradaltas es presenta, també, com un expert teòric en les diferents reformes que calia introduir en el sistema monetari⁴ per adaptar-lo a les noves i canviants circumstàncies econòmiques del segle XIX, tema que preocupava a tots els països occidentals.

L'inventari que publiquem sorgeix a conseqüència d'un dels molts entrebancs que va haver d'afrontar la seca isabelina de Barcelona, els seus directius i els seus funcionaris, amb Francesc Paradaltas al capdavant.

RESTAURACIONES DE LA SECA DE BARCELONA DESPRÉS DEL 1714

La seca de Barcelona fou reinstaurada durant el període 1808-1814 que durà l'ocupació napoleònica, però depenia d'una Junta de Moneda amb intervenció de les autoritats militars i de l'Ajuntament de Barcelona.⁵ Tancada a l'adveniment de Ferran VII, tornà a obrir les seves portes durant un breu període dintre del Trienni Constitucional (1820-1823) d'aquest mateix regnat. En concret, des del desembre del 1821 dins al 1823.⁶

La necessitat de cabals per sostenir els exèrcits que el 1836 lluiten per la causa isabelina i la suspensió de les trameses dels fons inicialment oferts pel govern de Madrid, fan que la Diputació, després de fer algunes accions infructuoses per obtenir préstecs de les grans fortunes, estableixi la casa de moneda com a mitjà ràpid d'aconseguir recursos.⁷ Hom es pregunta quines devien ésser les condicions que feien que l'establiment d'una seca a Barcelona fos un mitjà considerat tan rendible

2. F. PARADALTAS Y PINTO, *Tratado de monedas sistema monetario y proyectos para su reforma*, Barcelona, 1847, p. 39, on diu «más de cien familias viven de esta fabricación».

3. F. ARISTIZÁBAL Y SAMPER, *Labores efectuadas de acuñación y recopilación de la legislación que a ellas se refiere*, Madrid, 1942, p. 116. Paradaltas fou nomenat el 20 de juny del 1859.

4. Es tracta del sistema monetari que ell proposa i que fou adoptat amb petites modificacions el 19 d'abril de 1848 i que regí fins al 26 de juny del 1864.

5. Per a una visió de la seca napoleònica basada en la documentació escrita, vegeu A. M. BALAGUER, «Les emissions barcelonines de l'ocupació napoleònica...».

6. Sobre la seca de Barcelona del Trienni Liberal, vegeu M. CRUSAFONT I SABATER, «La onza de Barcelona del 1822», *Numisma*, 228 (1991), p. 81-92.

7. J. CARRERA I PUJAL, *Historia política de Cataluña en el siglo XIX*, vol. III, Barcelona, 1957, p. 96.

i que la Diputació estigués a l'aguait de cada oportunitat que se li presentava per intentar reinstaurar-la. Les circumstàncies de la rendibilitat d'una casa de moneda a la Ciutat Comtal en les explica amb molta claredat el mateix F. Paradaltas. Llegim-lo:

La mayor parte del oro que se recoge, es procedente de las provincias americanas, onzas de aquellas repúblicas que los capitanes o consignatarios de los buques dirigidos a aquellos puertos reciben en pago de la venta de sus cargamentos. El retorno para Europa deben por necesidad efectuarlo en frutos coloniales, letras (comunmente sobre Londres, y algunas veces sobre otras plazas comerciales de Europa) o bien en efectivo. Los frutos coloniales sufren muchas veces pérdidas de consideración si se trata de especular en acopio de ellos; las letras están sugetas a protestas, quiebras, etc.; así es que sólo cargan los frutos necesarios para el fondo del buque, y únicamente admiten las letras cuando son favorables, esto es, cuando el beneficio que puede obtenerse por su negociación, es proporcionado a los riesgos que corren. El efectivo no está sujeto a otro que a los del mar, que quedan destruidos por un módico seguro, y de ahí viene la grande entrada de estas onzas que se observa en esta ciudad cuando hay casa de moneda. Cuando dicha fábrica está cerrada, ¿qué es lo que resulta?, ¿a dónde van a parar estas onzas? No pueden dirigirse a la casa de moneda de Madrid ni de Sevilla, porque (aun prescindiendo de todo motivo mercantil y económico) las pagan poco, dan por cada una cabal de peso y ley 312 rs.32 mrs., cuando en esta casa entregamos 315 rs. 6 mrs., no les queda pues otro medio que dirigirlas a Marsella donde reciben sobre 82 3/4 francos.⁸

Un informe de Mr. Grosset, director aleshores de la seca de Perpinyà, i adreçada al govern francès exposa el perjudici que suposarà per a França l'establiment d'una seca a Barcelona, la qual cosa corrobora les explicacions de Paradaltas.⁹

El fet és que, a partir del mes de setembre de 1836, funciona ja una seca a Barcelona que emet moneda de coure, està destinada bàsicament a fer front a les despeses de la guerra carlina, és a dir, equipament i salaris dels soldats, etc. S'adopta per a aquestes emissions el «sistema provincial», basat en la unitat del quarto, del qual s'emeten peces de tres i de sis quartos. El motiu sembla ésser que «el comerç prefereix la moneda provincial a la nacional».¹⁰ També cal dir que aquestes peces porten a l'anvers l'escut de Catalunya i al revers, les armes reials, sense que hi aparegui l'efígie de la reina.

El dia 3 de desembre la «Junta de Armamento y Defensa de Cataluña» aprovà les propostes de la comissió directiva de la casa de la moneda i els models per emetre peces d'or de 4 duros, és a dir, les monedes que portaran en el facial 80 rals i que seran de la mateixa llei i pes de les que es fan en els altres tallers governamentals. Al mateix temps, es nomena Francesc Paradaltas assajador i s'autoritza la compra d'or i d'argent.

8. F. PARADALTAS, *Tratado...*, p. 38-39.

9. *Ibidem*.

10. *Ibidem*, p. 38.

S'havien demanat prèviament al govern de Madrid mostres i instruccions per tal d'atenir-se al que es feia en els altres tallers, però no s'obtingué resposta. Aviat l'aparició de l'escut català –tant en el coure «provincial» com en les pessetes d'argent– enfurismà el govern de Madrid, que a la seva habitual sensibilitat per aquests temes afegia el de la crispació suplementària que li procuraren les proclames carlines anunciant, en aquell moment, el restabliment dels furs de Catalunya.¹¹ Per aquest motiu, un organisme tan addicte a Madrid i integrat per militars com és la «Junta de Armamento y Defensa de Cataluña», pel fet d'emparar la seca constituïda per la Diputació –la qual no comptava encara amb una autorització governamental formal– és suspecte d'independentisme. La reacció del govern fou immediata, i amb l'excusa que en les monedes fabricades no hi havia el bust d'Isabel II, una Reial ordre del mes de desembre del 1836 manava parar les labors de la seca. Davant de tot això, les autoritats barcelonines responsables de la fabricació monetària i la mateixa «Junta de Defensa» actuaren amb seny i realisme. És a dir, es limitaren a substituir, de les monedes d'or i d'argent, les armes «provinciales» per simbolismes reials anàlegs als de les altres seques, i continuaren emetent com si res no hagués passat.¹² La Diputació elevà a la reina un escrit que manifestava els motius que li impedien el compliment de la seva Reial ordre de suspendre l'emissió de moneda, i se li deia que la seva fabricació era del tot imprescindible fins que el govern no donés els cabals necessaris per a la guerra.¹³

Des del punt de vista estrictament numismàtic, tot això pot fer sospitar que podien haver-se emès a finals del 1836 monedes d'or amb l'escut de Catalunya i que, donat el rebombori que tot plegat originà, no s'haguessin posat en circulació, i es reconvertissin «púdicament» en les peces de 80 rals d'or del mateix any que coneixem a nom d'Isabel II. Els numismàtics podem també constatar que l'escut de Catalunya no fou llevat de les pessetes d'argent com es preveia, ja que hi figura en les abundoses emissions de pessetes amb data de 1837, a no ser que estiguessin ja fabricades i es desestimés la despesa important que representaria refer-les.

Tot plegat, el que mostra és la voluntat de la Diputació de Barcelona per anar trampejant amb prou valentia les dificultats i els entrebancs que li posava Madrid. F. Paradaltas, protagonista i en bona part executor de tots aquests fets, com a responsable tècnic principal de la seca, eludeix entrar en aquella qüestió, que sap prou comprometedora, i situa el restabliment de l'emissió de moneda d'or i d'argent a Barcelona l'1 de febrer del 1837,¹⁴ referint-se possiblement a l'inici oficial d'acord amb el govern, però que no respon a la realitat. Les dates que porten les mateixes monedes el denuncien.

11. J. CARRERA PUJAL, *op. cit.*, p. 112.

12. *Ibidem*, p. 116.

13. *Ibidem*, p. 127.

14. F. PARADALTAS, *Tratado...*, p. 43. A les p. 113-114, núm. 3, també dissimula amb equívocs l'emissió de pessetes del 1836 i 1837, amb escut català.

TANCAMENT DE LA SECA L'ANY 1841

El nostre inventari és fruit d'un nou escull que hagué de superar la seca barcelonina en la seva difícil trajectòria. El fet és que el desembre del 1841, i per ordre de la mateixa Diputació, es tanca la seca de Barcelona, i els seus directius i funcionaris són destituïts dels seus càrrecs. Se succeeixen interrogatoris, segellament de portes i finestres, es fa un inventari i s'inicia de fet un procès judicial. El motiu aduït és que hi ha hagut un frau i que s'afegien monedes de coure a les foses de l'or. Tot i que el fet es basava en un incident succeït i resolt un any abans, aquest fou calumniosament hipertrofiat per servir a maquinacions polítiques.¹⁵

Sembla ésser que després del canvi polític que suposà el traspàs de la regència de Maria Cristina a Espartero (setembre-octubre del 1840), el sector progressista ara dominant anà desplaçant dels seus càrrecs a funcionaris i polítics per posar-n'hi d'altres de la seva confiança. Ens diu el mateix Paradaltas que la investigació iniciada per la Diputació sobre aquell ja llunyà i superat incident anunciava «una determinación y que se buscaba un motivo cualquiera para hacernos saber nuestra destitución. Nosotros éramos del corto número de empleados que no habían sido destituidos por consecuencia del movimiento político de septiembre y era de esperar que nuestras opiniones políticas y los verdaderos servicios patrióticos [...] no fuesen suficiente garantía para nuestros destinos a la Casa de la Moneda.»¹⁶

Però vegem en què consistia el frau que posava en descàrrec l'honestetat d'un professionals que no tenien «más patrimonio que su honra», com ens diu Paradaltas, i que comprometia també molt seriosament els seus directius en l'àmbit polític. Es tractava, en realitat, d'un furt relativament petit però acumulatiu que anava fent el fonedor a base d'alguna moneda d'or. Tot i que se li donaven les peces que havia de fondre pesades i controlades, com que les lleis de les peces que se li lliuraven no es podien conèixer amb exactitud, li era possible distreure'n alguna tot afegint al gresol alguna peça de coure fins anivellar el pes. Com que ho feia amb seny i era un bon professional, sabia on podia arribar per tal que el coure afegit no fes augmentar el seu percentatge més enllà dels marges de tolerància o del que era versemblant. Els altres funcionaris de la seca arribaren a sospitar alguna cosa de la conducta d'Esteve Picó, però era hàbil i costà descobrir-lo. Finalment, li posaren un parany i hi caigué. A mitja fosa li feren avocar el contingut del gresol i apareguren les peces de coure, cos del delictes.

Comunicat el fet a la Comissió Directiva de la Seca i a la Diputació, s'actuà amb un sentit pràctic molt propi del nostre poble. Ens ho explica Paradaltas: «como urgía la restitución se adoptó la opinión de que el asunto se manejara, como un pru-

15. Tots aquests fets ens són curiosament explicats en un interessantíssim opuscle signat pels tres funcionaris de la seca, F. PARADALTAS, F. SALA i G. TRAMULLAS, *Hechos ocurridos en la casa de moneda de Barcelona*, Barcelona, 1843, 16 pàgines.

16. *Ibidem*, p. 7-8.

dente gefe de familia trata a un criado que le ha robado, siendo el principal objeto que le restituya, y después le despide de su casa: bien convencido que los procedimientos judiciales por más justos y eficaces que sean sólo sirven [...] para el castigo del personal delincuente y no siempre producen la total restitución [...].¹⁷»

Bona part de les quantitats sostretes es recuperaren, però el fet de no haver presentat denúncia judicial fou l'excusa que després féu servir la mateixa Diputació per fer cessar la Comissió Directiva de la Seca i acomiadar als seus funcionaris.

COMENTARI GENERAL A L'INVENTARI

L'inventari és un dels passos previs fets des de la Diputació per inculpar els responsables de la seca, destituir-los i portar-los davant d'uns tribunals que els absoldran, però mentrestant, i fins que no es presenti un nou canvi polític l'any 1843, no tindran la possibilitat els funcionaris –Paradaltas, Sala i Tramulles– de reincorporar-se a la seca.

En l'inventari del 1841 veiem actuar, d'una banda i en nom de la Diputació, a A. Giberga i J. Borrell, sens dubte del nou sector polític dominant, i de l'altra, als encara membres de la Junta Directiva de la Seca: A. Miarons, M. Borrell i S. Bonaplata, el tesorero F. Viñas i els funcionaris F. Paradaltas, S. Sala i G. Tramullas. Hi ha també el secretari de la Diputació F. Soler i un dipositari que haurà de fer-se càrrec i respondre de tot el que es vagi inventariant. Aquest nomenament recau sobre R. Comas.

L'intrincat, llarg i minucios inventari es realitza al llarg de sis jornades de treball entre els dies 15 i 23 de desembre de 1841, i el 19 de març següent es fa una darrera intervenció per perfilar algunes dades. El lloc on es realitza és en el mateix edifici de la seca, al carrer de Flassaders, i ocasionalment en una altra dependència que hi ha a la Rambla de Santa Mònica, davant de les Drassanes, i que s'anomena *Casa de Afinos* en l'inventari.

En la primera jornada, del dia 15 de desembre, comença la descripció dels metalls preciosos en moneda, pasta, o joies que hi ha, i al final es troba un paquet que contenia les restitucions del furt del fonedor Esteve Picó i les peces de coure que es trobaren en el gresol en el moment d'enxampar-lo. Aquesta és la prova, de fet el cos del delictes, que buscava la Diputació per portar el cas als tribunals, i veurem com en la tercera jornada de l'inventari el paquetet en qüestió és reclamat pel jutge que instrueix el cas.

És difícil avaluar les quantitats d'or i d'argent existents, perquè veurem que es pesen junts 8 riells d'aquest metalls, que pesen 896 unces. Però hom es pot fer una idea quantitativa amb les xifres sumables d'aquell dia que donen 1.034 unces en or i 5.781,5 unces en argent.

17. *Ibidem*, p. 7.

En la Ciudad de Barcelona a los quince
 días del mes de Diciembre del año de mil ochocientos cuarenta
 y uno. Sepase por esta pública escritura que nosotros D. Juan
 ma Ribera y D. José Dorrel en calidad de Comisionados de la
 Excm^a Diputación de esta Provincia nombrados por acuerdo de
 este día, constituidos en la Municipal Casa Mayor de la mis-
 ma villa en la Calle de Sibilarios de esta Ciudad y hallando
 en una de las Sesiones de esta Casa a los Sd. Diputados
 de ella D. Antonio Miras, D. Mariano Dorrel y D. Jac-
 vides Compañón y a su Ferrero D. Juan^o Vicens presen-
 tes los empleados de ella D. Juan^o Cardenas, D. Simón
 Sala y D. Guillermo Comellas, con asistencia también
 del Secretario del Excm^a Cuerpo Provincial D. Francisco
 Soler, Depositario de A. C. D. Simón Comas, Notario
 y Escriba interinos, y queriendo cumplir lo dispuesto en
 esta Real Cédula, y deseando gozar de todos los beneficios in-
 cedidos por el Sr. a los que terminan Inventario y tra-
 mite como mejor aprovecharnos pueda y en otro
 lugar lugar damos principio al Inventario de todo
 lo que sea perteneciente a la referida Casa

En la segona jornada, dia 16 de desembre, es continuen relacionant quantitats d'argent que sumen 21.321 unces. Veiem també que se'ns parla sempre de quantitats de pessetes encunyades o bé de pessetes defectuoses per tornar a fondre. Recordem que la moneda amb el valor facial «1 peseta» deixa de fer-se l'any 1837, en què es començaren a fer les peces amb el valor de 4 rals i bust d'Isabel II. Deu referir-se, per tant, a aquestes darreres, que amb tanta abundància degueren encunyar-se aquell any 1841 i que de fet és l'única denominació de la plata que tenim constància que s'emeté. D'altra banda, no sorprèn que anomeni pessetes aquestes peces de valor equivalent, ja que era la forma comú i fortament arrelada amb què es designava a Catalunya i després a tot Espanya, el ral de dos emès fins a Ferran VII, després a les peces de valor similar (els 4 rals de billó) en temps d'Isabel II, i d'aquí a la nova unitat monetària oficial, encara vigent a l'Estat espanyol, que fou instaurada el 1868.¹⁸

En la tercera jornada, el dia 18 de desembre, es relacionen diferents quantitats en moneda efectiva que s'expressen en duros. Així els 2.400 duros en efectiu i en moneda d'or en «papeletas de 400 duros cada una», que voldrà dir en embolcalls que contenien cadascun 5 peces de 80 rals d'or dels que aleshores fabricava la seca. Més difícil es pronunciar-se sobre les espècies monetàries concretes de les altres quantitats en duros que expressa, ja que no en diu el metall. Pot tractar-se, efectivament, de duros, encara que sembla poc probable, ja que no és conegut que fins aquell moment la seca isabelina hagués encunyat cap moneda d'argent d'un valor equivalent al duro, és a dir, de 20 rals.

Es parla també d'algunes peces defectuoses, entre elles un duro de Girona, un *durillo* i diverses de franceses i d'una papereta amb 19,5 ptes. i 6 quartos preparades per ser restituïdes al seu propietari, ja que eren resultat d'una equivocació en un lliurament.

Aquell dia es relacionen també quantitats en moneda de coure. Especialment interessant és la indicació que hi ha 3 arrobes i 24 lliures en peces de 6 quartos acordonades sense encunyar, fet que indica que l'operació d'acordonar es feia abans. És a dir, després de la fabricació dels cospells. S'indica també que hi ha 2 quintars i 6 lliures de peces de 3 quartos sense encunyar i sense cordó.

En la quarta i cinquena jornades (dies 18 i 20 de desembre), segueix l'inventari de les quantitats de coure que es troben en diferents fases de la fabricació. El fet que en la tercera partida del cinquè dia hi hagi 7 lliures d'estany fa pensar que aquest metall potser hi intervenia en certa proporció. Més interessant és la partida desena que parla de planxes de coure tal com surten de la foneria. Veurem com després aquestes planxes són reescalfades i cilindrades, és a dir, laminades, per tallar-ne tot seguit els cospells. Cal dir també que la cinquena jornada es féu a la Casa de Afinos de la Rambla de Santa Mònica.

18. Sobre l'evolució i l'origen del nom *pesseta*, vegeu M. CRUSAFONT I SABATER, i A. M. BALAGUER, «¿Qué significa la palabra peseta?», *Gaceta Numismática*, 111 (1993), p. 45-54.

EL PROCÉS DE FABRICACIÓ

En la sisena jornada (dia 23 de desembre) comença la descripció dels objectes que hi havia a la casa de la moneda del carrer de Flassaders, dependència per dependència, i després també a l'anomenada Casa de Afins de la Rambla de Santa Mònica.

A la Direcció no hi havia gran cosa d'importància, a part de la caixa forta i caixons amb encunys.

Els llibres que es descriuen a la «Contaduria» es poden donar una certa idea de com es duïen els comptes amb una sèrie de llibres d'entrada i sortida, nòmines, correspondència, etc. Tot plegat, indicacions útils a l'hora de fer-ne recerca en els arxius, si és que s'han conservat.

A la recepció arribava el metall de mans d'empreses, organismes oficials o de particulars. Hi trobem, entre altres mobles, un taulell, cadires, una caixa forta (*arquilla*) i, naturalment, balances de diferents mides i abundància de pesos per pesar les quantitats rebudes i estendre l'oportú rebut al propietari. S'anotaren també els llibres propis que hi ha, juntament amb tinters, quaderns i tres quadres amb els comptes fets de les tarifes.

Pel que fa als pesals, veiem que tots ells són del sistema castellà i n'hi ha nou. Van des d'un de 500 unces castellanès a un de 1 marc de 4 unces.¹⁹

Al laboratori dels assaigs trobem diferents utilitatges per fer aquelles operacions. Crida l'atenció la presència d'una màquina que no té res a veure amb els assaigs; està, sens dubte, en període de prova i servirà, si és que funciona, per fer riells. En qualsevol cas, encara no s'ha pagat i només ho faran si va bé. En aquest cas, costarà 275 duros.

A l'argenteria principal, a part de taulells, calaixos i altre mobiliari, hi trobem balances de diferents mides, pesos, encunys inútils, una enclusa i altres eines. Potser el més interessant són els llibres referents a les diferents encunyacions realitzades.

A la sala d'encunyació trobem tres màquines encunyadores de volant, una d'elles per encunyar amb virolla, és a dir, que al mateix temps marca el cordó o marques que pugui portar el cantell de la moneda. També hi ha quatre màquines d'acordonar i quatre martinets o martells de farga. Hi trobem també una premsa per a l'encunyació de moneda,²⁰ un volant petit que és propietat de la Junta de Comerç. No sabem el motiu pel qual aquesta junta tenia aquesta màquina, però tenim la

19. El fet no és sorprenent, ja que és ben conegut que el sistema de pesos castellà fou introduït després del 1714.

20. Es tracta segurament de la premsa que, seguint el model de la premsa francesa anomenada Thonellier, es dissenyà i construí a Barcelona, i fou la primera que funcionà d'aquest model tan avançat a tot l'Estat espanyol. Deixem que ens ho expliqui el mateix Paradaltas:

«Una de estas nuevas máquinas propuesta por nosotros se planteó en la casa de moneda de Barcelona en 1840, venciendo todas las dificultades consiguiendo en la ejecución de una máquina nue-

hipòtesi que podia ésser per encunyar algun tipus de bolla de les que duïen algunes mercaderies per demostrar que havien pagat l'impost corresponent, o potser per encunyar algun tipus de gitó. També hi trobem una màquina d'encunyar amb virola que és en període de prova i per la qual, si funciona correctament, pagaran 17.500 rals de billó o 875 duros de plata, que va ésser el mateix.²¹ Els altres objectes són eines menors, accessoris i complements de les màquines grans.

A l'anomenada «sala de cilindros» s'efectua l'operació de convertir en làmines els riells de metall que vénen de la foneria. L'operació de cilindrar s'ha d'entendre en la seva accepció de prémer fent passar per entre dos cilindres, que avui coneixem més comunment per 'laminar'.²² Després, les planxes els feien un tractament de recuita per reduir l'enduriment i facilitar la seva ulterior manipulació. Aixó ho mostren els «tres hornillos de recocer planchas» de què es parla, juntament amb altres accessoris. Se'ns diu que en aquesta sala hi havia nou cilindrades i set màquines talladores. La resta d'estris són eines menors i complementàries.

La maquinària que s'inventaria amb el títol *Elaboración del oro y de la plata* fa pensar que és una prolongació de les operacions de la sala de cilindres, amb la diferència que aquí s'acaba el procés de la fabricació dels cospells i s'ajusten els seus pesos. En aquesta dependència trobarem quatre màquines més de cilindrar, altres dues talladores, cinc balances i dues màquines d'aprimar monedes (cospells). Es parla també que aquí treballaven uns llimadors que, a part d'ajustar els pesos, eren els que feien l'acabat en el procés de la fabricació dels cospells. Això produïa una considerable quantitat de llimadures («limalla») que recollien i comptabilitzaven i es tornaven a fondre. Per la quantitat de cinc balances, sis caixons pels llimadors, sis cadires i altres detalls deduïm que almenys treballaven sis llimadors en aquesta secció, a part que poguessin haver-hi altres operaris fent anar les màquines, pesant, etc.

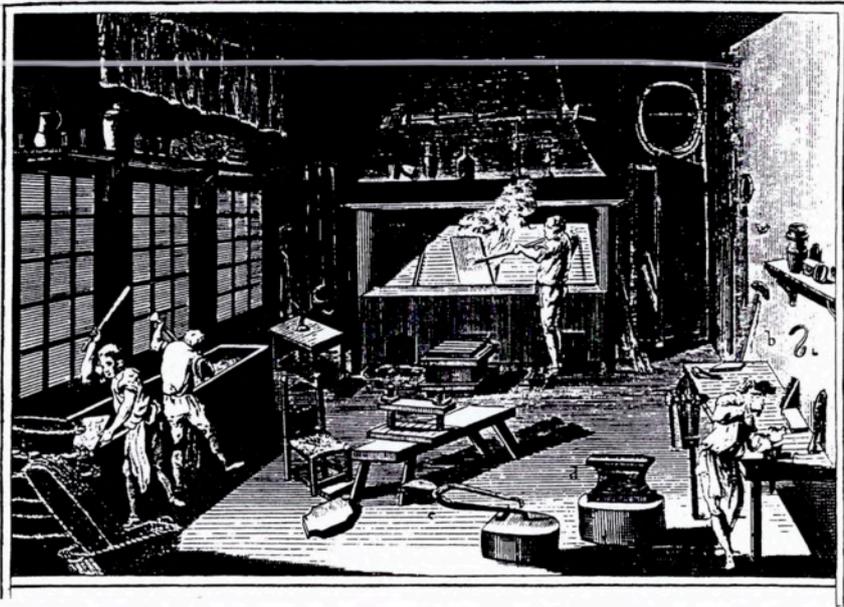
va y de la que no se tenían más que dibujos o planos. La ejecución de las piezas que la componen se verificó en el acreditado taller de construcción de máquinas de esta ciudad de D. Valentín Esparó y bajo la dirección de D. Eduardo Fossey.

Este adelanto introducido en la casa de moneda de esta ciudad, es tanto más interesante cuanto que no solamente es la primera máquina del nuevo sistema de acuñación establecido en España, sino que las naciones que se titulan más adelantadas no la han establecido todavía en sus casas de moneda, para no inutilizar sus máquinas anteriores, los volantes a la virola: así han dejado a los extranjeros el cuidado de generalizar este progreso industrial, siendo sensible según los diputados Delassert y Dupin que otros estados se aprovechen de este nuevo sistema de acuñación antes que la Francia, en donde tuvo lugar su descubrimiento. Sin embargo el gobierno francés lo empleará para la emisión de nueva moneda de cobre en reemplazo de la vieja que se propone destruir a fin de ejecutar esta acuñación con prontitud aplicándole el vapor como fuerza motriz.

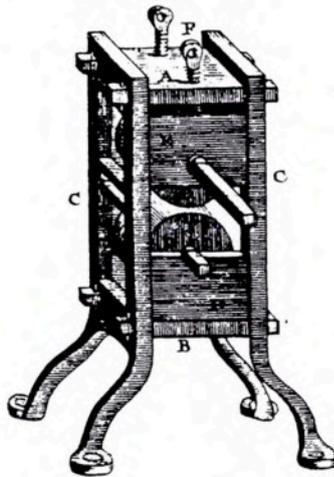
La práctica demostró ya en un principio las ventajas de esta nueva máquina que llamamos prensa monetaria, y así fue que propusimos y se nos autorizó por la Diputación Provincial para la construcción de otras dos de igual clase pero de mayores dimensiones, las que están en acción en la casa de Barcelona desde algunos años produciendo los resultados más satisfactorios.»

21. És possible que també aquesta màquina fos construïda als tallers de Valentí Esparó com l'anterior.

22. Vegeu la paraula *cilindrar* al *Diccionari català-valencià-balear*.

Aquesta imatge d'un taller monetari de l'*Encyclopédie* ens apropa a l'aspecte que devia oferir la seca de Barcelona.

Màquina cilindradora o laminadora amb els seus corrons. També segons l'*Encyclopédie*.

A la foneria trobarem tot allò que es necessita per fer les foses de l'or i de la plata, ja que la foneria del coure era segurament a la dependència de la Rambla de Santa Mònica. No ha de sorprendre que al forn l'anomeni impròpiament «fragua», és a dir, farga. Aquesta mateixa denominació la trobarem en referir-se també a les instal·lacions de la Rambla de Santa Mònica. Entre els estris menuts que es relacionen com a existents a la foneria de la seca, hi ha el de «dos moldes de cobre para planchas de pesetas» i n'hi devia haver també per a les peces d'or, si és que no es feien servir les mateixes. No en trobem, en canvi, per a les monedes de coure, però els trobarem a la foneria de la Rambla. Això i altres indicis ens fan pensar que a la seca només es fonien els metalls preciosos. Res en contra d'això significa que entre el que trobem a la foneria hi hagi «un molino de piedra para la escoria de cobre» o «dos moldes para hacer roseta» (coure), ja que aquest metall és també necessari per fer la lliga de la moneda d'or i d'argent.

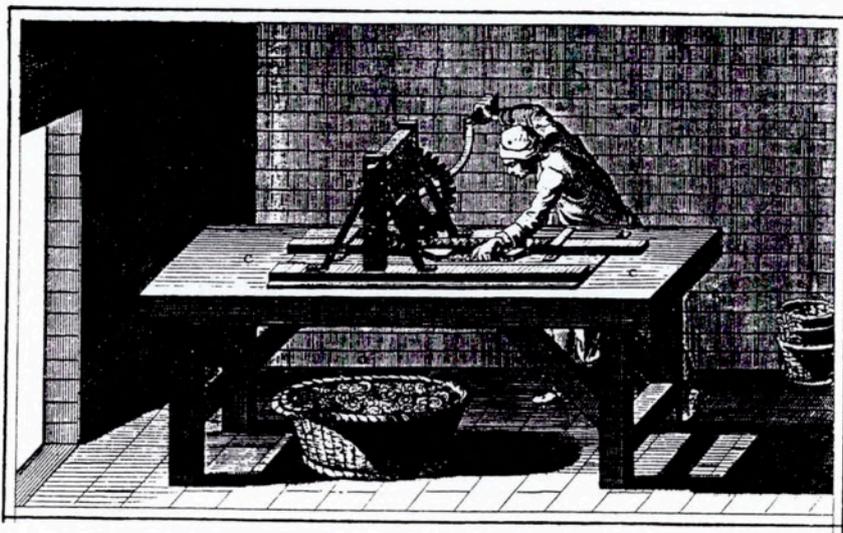
La secció de l'inventari anomenada «maquinaria» sembla respondre a una mena de magatzem general d'eines i màquines diverses per emprar en un moment donat. Al patí trobarem també estris emmagatzemats.

A la sala de gravat hi ha diferents utilatges de l'ofici, encunyats per gravar, d'altres no servibles, també n'hi ha de gravats per a la moneda de coure, però potser el més interessant és que ens dona el nom del gravador, Llorenç Jubany. No sabem si n'hi havia d'altres.

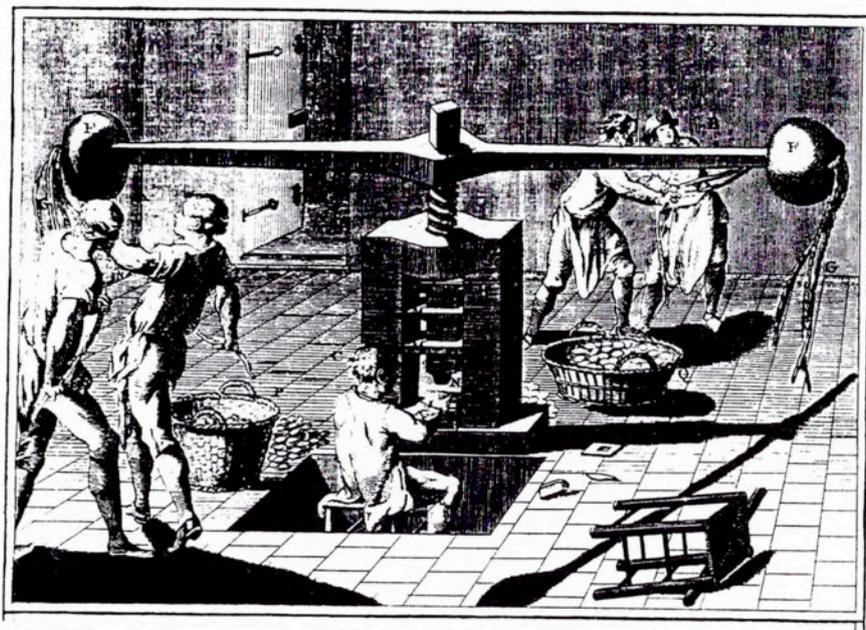
L'inventari ens descriu també el mobiliari que hi havia a la porteria, el qual anomena «guardilla» i també el cos de guàrdia. Tot d'escàs interès pel que fa a la fabricació de la moneda.

Al magatzem hi ha una mica de tot, des de tovalloles a maquinària i algunes eines, però sobretot productes químics que no hem trobat enlloc més. Cal assenyalar també la presència del que anomena «terra de Sant Hilari», que segurament servia per a la foneria.

A continuació trobem l'inventari del que hi havia a la «Casa de Afinos» de la Rambla de Santa Mònica. Contràriament al que el seu nom pot fer pensar, en aquesta dependència de la casa de la moneda no s'afinava ni l'or ni l'argent, sinó que s'hi realitzaven els treballs més durs de la fosa del coure, la seva laminació i conversió en cospells. La paraula *afinar* podia provenir de l'operació de lliurar d'impureses el coure que sovint arribava a la seca en forma dels objectes i de les desferres més diverses. Aquí trobem una màquina de vapor que, segons sembla, devia produir l'energia necessària per fer anar les màquines de cilindrar, és a dir, de laminar, mitjançant un sistema d'embarats, com ho suggereix el fet que parli de «cuatro pies de madera con sus palos para dirigir las correas de la máquina». Hi havia 5 màquines de cilindrar i tenien preparats 15 «tambores de hierro fundido para los cilindros», entenem que recanvis dels cilindres de les màquines laminadores. A més d'altres estris menors, veiem que hi havia també pesals i material d'escriptori, segurament per portar comptes o fer anotacions.

Màquina d'acordonar les monedes, segons un gravat de l'*Encyclopédie*.

Volant d'encunyació, segons l'*Encyclopédie*.

Trobem que hi havia també una foneria que anomena «fragua» (farga) que no és ben bé el mateix, però hem trobat que s'anomenava també així al forn de foneria de la seca del carrer de Flassaders. A la foneria de la Rambla de Santa Mònica es devien realitzar les operacions de fosa del metall de coure. Ens ho confirma el fet que hi trobem un bon nombre de motllos per fondre les planxes, per fer monedes de sis i de tres quartos, de la mateixa manera que a la foneria de la seca del carrer de Flassaders ens trobem per fer les planxes de les pessetes. Mai pot entendre's que es fessin peces de tres i de sis quartos pel sistema de fosa directament, ja que està ben demostrat i documentat que totes les monedes fabricades per fosa són falses. Les planxes que sortien de la foneria de la seca tant si eren de pessetes com si eren de quartos passaven un llarg procés fins convertir-se en els cospells, que després eren polidament encunyats.

L'inventari reprèn en una darrera jornada el dia 19 de març de l'any següent, 1842. S'ha de presentar l'antic argenter principal, Simeó Sala, que és requerit per obrir l'armari dels encunys i afegir-los a l'inventari en presència del nou directiu de la seca, Francesc de Paul Salvat. En la llista contenen 24 encunys per fer peces de 80 rals d'or; 30 per fer pessetes, que ja hem dit que a partir de mitjan 1837 duïen el facial 4 rals (de billó) homologadament amb la resta de seques de l'Estat; 4 encunys per fer monedes de 6 quartos; 19 per fer-ne de 3 quartos; i finalment encunys per a medalles.

Això darrer ens fa recordar l'acurada i sovint oblidada producció medallística de la seca isabelina de Barcelona, que és una demostració més de la voluntat emprenedora, de la laboriositat i del bon gust dels seus responsables.

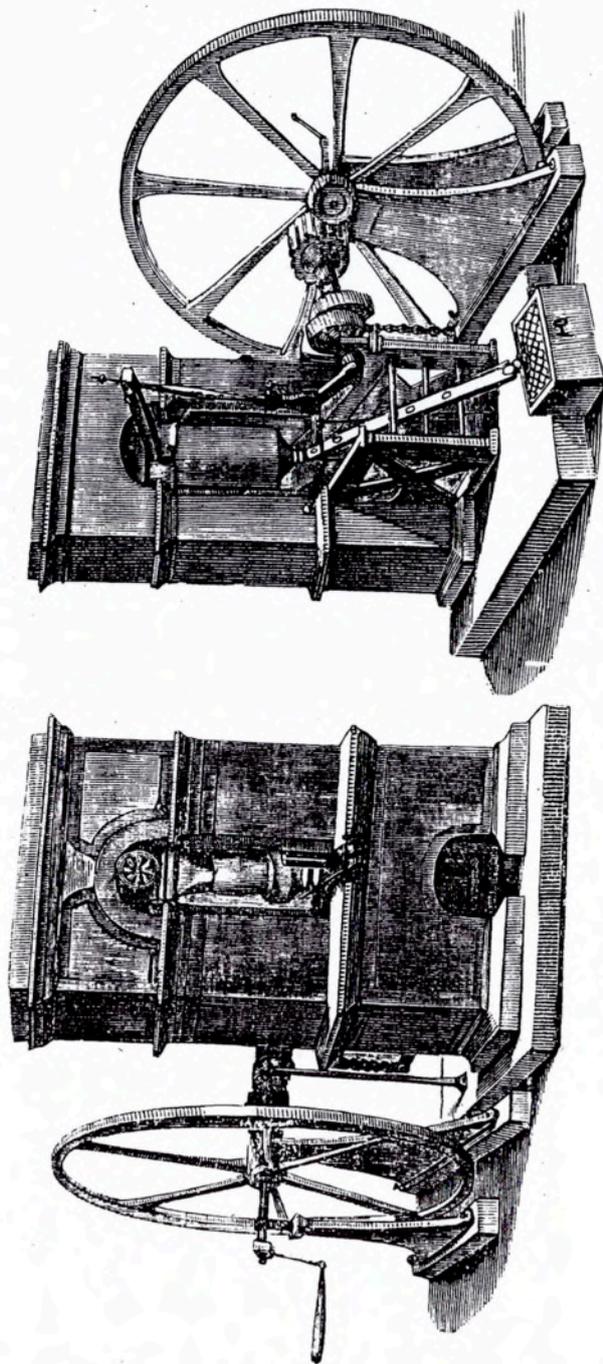
CONCLUSIÓ

Aquest inventari ens ajuda a fer-nos una idea força precisa de com es realitzava i s'organitzava la fabricació de la moneda al taller barceloní en temps d'Isabel II. Donarem tot seguit el resultat de l'anàlisi interpretativa que n'hem fet, i per a la qual hem tingut en compte també altres informacions i altres coneixements.

La seca estava ubicada a l'antic i tradicional edifici del carrer de Flassaders, on havia estat probablement des dels temps medievals, però tenia certes dependències a la Rambla de Santa Mònica. En aquestes darreres es realitzaven les tasques més feixugues de la fabricació del coure. Hi trobem una màquina de vapor, sens dubte la primera que funcionà a l'Estat espanyol aplicada a la fabricació de moneda. Per tant, s'hi realitzaven les operacions que requerien més força i que eren, sens cap mena de dubte, la de laminar i la de tallar el coure per fer-ne cospells. Es feia també en aquesta dependència la tasca de fondre el coure i treure-li les impureses, i possiblement es devien fabricar també aquí els ferros per fer els encunys i d'altres peces de recanvi per a algunes màquines, com és ara els cilindres de les laminado-

Nueva máquina de acuñar moneda á movimiento de rotacion planteada por primera en España en la casa de moneda de Barcelona en 1841 y fabricada en dicha ciudad.

re.º 1.

L'anomenada premsa d'encunyar de la seca de Barcelona que apareix en el nostre inventari, segons un gravat del *Tratado de monedas* de F. Paradaltas.

res. Es tracta evidentment de les feines més dures i menys compromeses, ja que simplement s'havia de fondre el coure per fer-ne planxes o riells, laminar-los (cilindrar-los), tallar-los per fer-ne cospells i aquí s'acaba el procés. Aquest es continuarà a la seca del carrer de Flassaders, on es faran els acabats dels cospells i s'encunyan per convertir-los en moneda.

Totes les operacions relacionades amb la fabricació de l'or i de la plata es faran, en canvi, sense sortir de l'edifici de la seca del carrer de Flassaders. Aquí, les operacions per realitzar no són tan feixugues ni de tant volum, i hem de pensar que es realitzaven a mà, ja que res en l'inventari no ens fa pensar en altra font d'energia. Recordem, per exemple, que la premsa per encunyar monedes que tenim a la sala d'encunyació (una Thonelier), va a mà, encara que se li pot aplicar una altra font d'energia (animal, màquina de vapor, etc.). Pensem també que a la casa de la moneda treballaven, segons indica Paradaltes, prop d'un centenar de persones en total. Aquesta dada ens ajuda també a acabar de perfilar aquest panorama d'un treball encara força artesanal.

Els metalls arribats a la seca seguirien més o menys el següent procés després d'ésser comptabilitzats. Serien primer fosos, assajats i convertits per a fosa en planxes, riells o llengots, que tot ve a ésser el mateix. Aquests es feien passar successivament per entre dos corrons o cilindres fins obtenir-ne una làmina del gruix desitjat. La làmina era després recuita per llevar-li duresa, tallada i llimada fins donar-li la forma de cospell. En el cas de l'or i l'argent es controlava el seu pes i es corregien el excessos si calia. Els cospells resultants de totes aquestes operacions eren finalment acordonats i encunyats. Pel que fa a la tasca d'acordonar, veiem que ja es parla d'alguna màquina d'encunyar amb virolla, és a dir que marcava el cantell en la mateixa operació d'encunyar.

Per acabar, voldríem fer referència a la al·lusió que fa Santiago Rusiñol a la seca barcelonina a la seva obra *L'auca del Senyor Esteve*. Cal recordar que Rusiñol visqué en la seva infància en el barri de Ribera, on estava ubicada la seca, i devia conèixer prou bé l'indret. El soroll de la seca, que se sent des de l'aula on el jove Estevet rep l'educació justa per esdevenir un bon botiguer, és motiu d'una genial pensada del seu avi, el Senyor Esteve. Diu així:

«[...] era la classe: quatre bancs, els seus pupitres, una gran pissarra, com a únic quadro, i, com a única claror, la que entrava d'una finestra que donava a sobre d'un pati, d'on arribava un soroll estrany, un soroll de font de diners que anava rajant acompanyada: un dring de plata que va caient, i un pam-pam, tot seguit, que semblava un cant tenebrós. Era la cançó de la Seca, la fàbrica de moneda, que treballava allí darrera.

Aquella cançó metàl·lica va agradar molt al senyor Esteve. «L'infant que puja amb aquest so per força ha de tenir bones *ideas*».

Mentres rascaven amb el guix, i feien números i números arrengrats de dalt a baix, al compàs del cant de la Seca, d'aquell pam-pam acompanyat, d'aquell dringar de la moneda, passava el Déu de la suma, i mestre i deixebles miraven, i els ulls grisos d'aquells infant s'encenien cobdiciosos i agafaven tons d'or i plata.»

APÈNDIX DOCUMENTAL

Nota preliminar a la transcripció de l'inventari

S'ha respectat l'ortografia amb les úniques esmenes de l'accentuació i alguna de puntuació. Les abreviatures no s'han respectat si no es tractava de formes molt usuals i entenedores, com és ara SS, per *Señores*.

Als llistats de l'inventari hem afegit un petit guió que ajuda a seguir-lo millor.

Hem donat explicació en nota d'algunes de les paraules que apareixen a l'inventari que, en estar escrites, en un català castellanitzat, podien causar dubtes. També hem anotat alguns mots poc usuals, en general d'utilitat mecànica, amb els quals el numismàtic o l'historiador pot estar poc familiaritzat. Ens hem servit de diferents diccionaris castellans i catalans, però bàsicament del *Diccionari Català-Valencià-Balear* d'A. M. Alcover.

*INVENTARI DEL QUE HI HAVIA A LA CASA DE MONEDA DE BARCELONA
EL DESEMBRE DE 1841*

Inventario de todo lo perteneciente a la Nacional Casa Moneda de esta Ciudad firmado por los SS. Comisionados de la Excelentísima Diputación Provincial.

Ante Don Jayme Burguerol Notario Público del municipio y Colegio de Barcelona a los 15, 16, 17, 18, 20 y 23 días de diciembre de 1841 y 19 de marzo de 1842.

En la ciudad de Barcelona a los quince días del mes de diciembre del año de mil ochocientos cuarenta y uno: Sépase por esta pública escritura que nosotros D. Antonio Giberga y D. José Borrell en calidad de comisionados de la Excm. Diputación de esta Provincia nombrados acuerdo de este día, constituidos en la Nacional Casa Moneda de la misma sita en la calle de Flassaders de esta Ciudad, y hallando en una de las oficinas de dicha casa a los SS. Directores de ella D. Antonio Miarons, D. Mariano Borrell y D. Salvador Bonaplata, y a su tesorero D. Francisco Viñas presentes los empleados de ella D. Francisco Peradaltas, D. Simeón Sala y D. Guillermo Tramullas, con asistencia también del secretario del Excmo. Cuerpo Provincial D. Francisco Soler, depòsitario de S.E. D. Ramón Comas, Notario y Testigos infraescritos, y queriendo cumplir lo dispuesto en otro acuerdo, y deseando gozar de todos los beneficios concedidos por el derecho a los que toman Inventario, y otramente como mejor aprovecharnos pueda y en derecho haya lugar, damos principio al Inventario de todo lo que sea perteneciente a la referida Casa Moneda, empezando por la descripción del oro y la plata que se ha hallado y es el siguiente.

Primo: Cuatro barras de oro de diferentes leyes, peso juntas doscientos cinquenta y tres onzas nueve adarmes y doce granos.

Ítem: Ciento ochenta y dos onzas en oro americanas, y once duros.

Ítem: Trece onzas de oro viejo o alajas.

Ítem: Cuarenta y cuatro onzas seis adarmes en onzas de oro cortadas o viejas.

Ítem: Ocho rieleles de plata y oro, peso juntos ochocientos noventa y seis onzas.

Ítem: Quinientas cinquenta y cinco onzas y media en restos de doblones de oro.

Ítem: Cuatrocientas cuarenta y siete onzas en restos de pesetas mal acuñadas.

Ítem: Cuatro mil cuatrocientas veinte y cuatro onzas en restos de pesetas.

Ítem: Ochocientos veinte y cinco onzas, en limalla, raspaduras (de) plata y restos de pesetas, descontando cinco onzas por el papel en que está embuelto.

Ítem: Sesenta y cuatro onzas y media en restos de plata fina.

Ítem: Treinta y tres mil setecientos treinta y un reales vellón en dineros efectivos de plata y oro.
 Ítem: Setecientos cincuenta y ocho duros en oro, catorce reales equivalentes a quince mil ciento setenta y cuatro reales de vellón, que ha manifestado el referido Sr. Peradaltas proceder de un nuevo fondo reservado, del que ya tenían conocimiento los SS. Directores de la Casa, y se explica por extenso en la nota que ha presentado dicho Sr. Peradaltas, cuyo tenor literalmente es como sigue.

«Dinero sobrante según las cuentas presenadas hasta treinta de Noviembre de mil ochocientos cuarenta destinado a cubrir el déficit si resultase de las cuentas de los años siguientes, pues así como hasta ahora se ha encontrado de más puede en lo sucesivo haber una equivocación y encontrarse de menos por lo cual está destinada esta cantidad recogida en todos los años que es un total a esta fecha de ochocientos doce duros». Se ha retirado de este depósito para completar el dinero existende la cuenta de treinta de Noviembre mil ochocientos cuarenta y uno, cincuenta y tres duros seis reales.

Ítem: Tres mil trescientos treinta y cinco duros seis reales veinte maravedís en dinero efectivo, y un paquete de piezas señalado de núm. 1 que contiene ocho doblones defectuosos sin acuñar, ocho piezas de cobre de a seis cuartos, una de a tres y un cuarto, cuya procedencia se explica en la nota entregada por dicho Sr. Peradaltas que es del tenor siguiente. «Restitución de Estevan Picó». «En dinero mil doscientos duros. En id., ochocientos duros. En una carta de pago de Sirvent núm. 197 que firmó sin cobrar, mil ciento quince duros cuatro reales un maravedí». «En catorce onzas americanas que tenía en su Casa, doscientos veinte duros, dos reales veinte maravedís». «3.335 duros 6 reales 20 maravedís». En un paquete núm. 1 que se le encontró dentro el crisol cuando se le sorprendió por los abajo firmados, haciéndole sacar el crisol ya cargado de onzas Americanas que debía fundir y vaciar otras onzas que contenía dentro de un perol. Al fondo del crisol se encontró lo del paquete núm. 1 que contenía ocho doblones defectuosos sin acuñar (procedentes de fundiciones anteriores, pues que la fundición que debía practicar era de onzas Americanas solas), ocho piezas de seis cuartos, una de a tres, y un cuarto que está existente. Barcelona veinte y seis Enero mil ochocientos cuarenta y uno = Francisco Peradaltas = Simeón Sala = Guillermo Tramullas.

Y en atención de ser las siete dadas de la tarde se suspendió el presente Inventario para continuarlo mañana a las nueve y media de ella, encargándose de todo el dinero, alhajas, plata, oro y demás arriba descrito y continuado el susodicho depositario D. Ramón Comas, el cual después de haberse hecho cargo, y colocado todo en cajones y sellado debidamente con el Sello de la Exma. Diputación Provincial, en presencia de todos los SS. concurrentes en el acto, prometió tenerlo y conservarlo en su poder y restituirlo del mismo modo siempre que viniese el caso de su restitución sin dilación ni efugio alguno con el acostumbrado salario de procurador¹ restitución y emienda de todos los daños y costas, bajo obligación de todos sus bienes muebles y sitios presentes y futuros y con las renunciaciones necesarias según derecho. En cuyo Testimonio así lo otorgaron los dichos Sres. Comisionados y Depositario y lo firmaron con los SS. Directores y Tesorero arriba nombrados, a todos los cuales yo el infraescrito Notario doy fe conozco: siendo presentes por testigos D. Odón Astorz y D. Jayme Cerdà, vecinos de esta ciudad = Antonio Giberga = José Borrell = A. Miarons = Salvador Bonaplata = M. Borrell = Ramón Comas = Francisco Viñas = Ante mí = Jayme Burguerol Notario.

En la ciudad de Barcelona a los diez y seis de diciembre del año de mil ochocientos cuarenta y uno: Constituidos los SS. D. Antonio Giberga y D. José Borrell en calidad de comisionados de la Excm. Diputación Prov. en la Nacional Casa de Moneda de esta Ciudad y hallándose en la misma a sus Directores D. Antonio Miarons, D. Mariano Borrell y D. Salvador Bonaplata, al tesorero D. Francisco Viñas, a los Empleados en ella D. Francisco Peradaltas, D. Simeón Sala y D. Guillermo Tramullas, al Secretario D.

1. Aquesta paraula és abreviada a l'original en la forma "pror." amb un senyal a sobre semblant a un circumflex que a voltes porten les abreviatures. Tot i que no n'estem ben segurs, el transcrivim per «procurador» aquesta i les altres diverses vegades que apareix.

Francisco Soler y al Depositario de dicho Cuerpo Provincial D. Ramón Comas, se ha procedido en presencia del Notario y Testigos infraescritos a la continuación del Inventario de los efectos pertenecientes a dicha Casa de Moneda, que se empezó, el día de ayer, del modo siguiente.

Primero: Diez y siete mil ochocientos ochenta y tres onzas ocho adarmes de plata en rieles, contenido todo en cuarenta y un fajos.

Ítem: Dos mil ciento y una onza, tres cuartos de ídem en restos de pesetas mal acuñadas, sobras de la fundición, vulgo gits,² y una porción de granallas.

Ítem: Dos mil doscientas cuarenta y seis onzas en pesetas cortadas.

Ítem: Mil cuatrocientas diez y siete onzas en pesetas acuñadas.

Y siendo ya tarde se suspende el presente Inventario para continuarlo mañana, encargándose de todo lo inventariado en este día el nombrado Depositario D. Ramón Comas, el cual después de haberse hecho cargo y colocándolo todo en cajones y sellado debidamente con el sello de la Excm. Diputación Prov. en presencia de todos los SS. concurrentes en el acto, prometió tenerlo y conservarlo en su poder y restituirlo del mismo modo siempre que viniese al caso de su restitución sin dilación ni efugio alguno con el salario de procurador acostumbrado, restitución y emienda de todos los daños y costas bajo obligación de todos sus bienes muebles y raíces habidos y por haber y con las renunciaciones de derecho necesarias. En cuyo testimonio así lo otorgan los susodichos SS. Comisionados y Depositario y lo firman junto con los SS. Directores y Tesorero arriba nombrados a todos los cuales yo el infraescrito Notario doy fe conozco. Siendo presentes por Testigos D. Odón Astorz y D. Jayme Cerdá vecinos de esta Ciudad = Antonio Giberga = José Borrell = A. Miarons = Salvador Bonaplata = M. Borrell = Ramón Comas = Francisco Viñas = Ante mí = Jayme Burguerol Notario.

En la ciudad de Barcelona a los diez y siete días del mes de diciembre de mil ochocientos cuarenta y uno. A fin de continuar el Inventario de lo perteneciente a la Casa Moneda de la misma suspendido en el día de ayer, se constituyeron en dicha Casa D. Antonio Giberga y D. José Borrell como Comisionados de la Excm. Diputación de esta Prov., y encontrando en una de las oficinas de ella a sus Directores D. Antonio Miarons, D. Mariano Borrell y D. Salvador Bonaplata, al Tesorero D. Francisco Viñas, a los empleados D. Francisco Peradaltas, D. Simeón Sala, D. Guillermo Tramullas, se ha procedido con asistencia del secretario del Exmo. Cuerpo Prov., D. Francisco Soler, Depositario de S.E. D. Ramón Comas, Notario y Testigos infraescritos a la continuación de los efectos pertenecientes a dicha Casa Moneda describiéndolos como sigue:

Primo: Dos mil cuatrocientos duros en dinero efectivo y moneda de oro, en seis papeletas de cuatrocientos duros cada una.

Ítem: Un papel conteniendo cuatro piezas defectuosas compuestas de un durillo viejo, un duro de Geron, un Napoleón y dos francos.

Ítem: Una papeleta conteniendo cuatrocientos cincuenta y siete duros seis reales.

Ítem: Setecientos once duros en doscientas treinta y siete papeletas de tres duros cada una.

Ítem: Otro papel que contiene cincuenta y tres reales catorce maravedís.

Ítem: Una papeleta con diez y nueve pesetas y media, siete cuartos que se dice ser de pertenencia de D. Fernando Val de Avellano, procedente de una equivocación en la libranza de ocho de junio de mil ochocientos treinta y ocho, su valor cinco onzas americanas y un cuarto de ídem.

En este estado recibió un oficio del Sr. Juez Cuarto de primera instancia de la presente Ciudad en reclamación del paquete de piezas señalado de número primero que contiene ocho doblones defectuosos sin acuñar, ocho piezas de cobre de a seis cuartos, una de a tres y un cuarto, cuya procedencia se explica

2. Es tracta evidentment d'una paraula catalana que el *Diccionari Català-Valencià-Balear*, Palma de Mallorca, 1954, defineix com "sobrant que en una obra fosa resulta a l'indret de l'obertura del motlle per on s'ha colat el metall" i afegeix que en castellà s'anomena *bigote*. A llarg d'aquesta acta notarial trobarem altres mots catalans i altres catalanismes, prova palpable que la llengua habitual era el català.

en el Inventario tomado en el día de ante ayer, se trasladaron los SS. Comisionados de la Excma. Diputación, Directores de esta Casa Moneda, Tesorero de ella, Secretario, D. Francisco Soler y Depositario D. Ramón Comas, a la Depositaria de S.E. y hallando en ella el cajón en que estaba encerrado el paquete sobre referido, se abrió en presencia del Notario y Testigos bajo escritos, quitando para el efecto el sello que tenía puesto. Hallado otro paquete remitido al Juez que lo reclamaba con la nota que explica su procedencia se volvió a cerrar y sellar el cajón ya citado y constituyéndose otra vez todos los nombrados SS. a la Casa Moneda continuóse el Inventario de la manera siguiente.

- Tres arrobas veinte y cuatro libras en piezas de a seis cuartos acordonadas sin acuñar.
- Una arroba y diez libras en piezas de a tres acordonadas.
- Tres arrobas once libras en piezas de a seis y de a tres mal acuñadas.
- Ciento veinte y nueve quintales, dos arrobas trece libras en piezas de a seis cuartos sin acuñar.
- Dos quintales seis libras en piezas de a tres sin acuñar y sin cordón.
- Veinte quintales, dos arrobas en planchas de cobre refinadas para piezas de a seis cuartos.

Siendo ya tarde se suspende este Inventario para continuarlo otro día, encargándose de todo el dinero oro y plata D. Ramón Comas y de lo restante D. Francisco Viñas, después de haber colocado todo el dinero oro y plata en cajones y sellado debidamente con el sello de la Excma. Diputación Prov. en presencia de todos los demás concurrentes en el acto, prometió tenerlo y conservarlo en su poder y restituirlo del mismo modo siempre que venga al caso de su restitución sin dilación ni efugio alguno con el acostumbrado salario de procurador, restitución y emienda de todos los daños y costas bajo obligación de todos sus bienes muebles y sitios presentes y futuros con las renunciaciones de derecho necesarias. En cuyo testimonio así lo otorgaron los SS. Comisionados y Depositario y lo firmaron junto con los SS. Directores y Tesorero arriba nombrados conocidos todos de mí el infraescrito Notario, siendo presentes los testigos D. Odón Astroz y D. Jayme Cerdà vecinos de esta ciudad. = Antonio Giberga = José Borrell = A. Miarons = Salvador Bonaplata = M. Borrell = Ramón Comas = Francisco Viñas = Ante mí Jayme Burgue-rol Notario.

En la ciudad de Barcelona a diez y ocho días del mes de Diciembre del año de mil ochocientos cuarenta y uno: Reunidos en una de las oficinas de la Nacional Casa Moneda de la misma los SS. D. Antonio Giberga y José Borrell como comisionados de la Exma. Diputación Prov. junto con los directores de dicha Casa D. Antonio Miarons y D. Salvador Bonaplata, su Tesorero D. Francisco Viñas y Empleados de ella D. Francisco Peradaltas, D. Simeón Sala y D. Guillermo Tramullas, se ha procedido con asistencia de Notario y Testigos infraescritos a la continuación del Inventario empezado en el día quince de los corrientes y seguido en diez y seis y diez y siete últimos con la descripción de los efectos siguientes:

- Primo: Tres arrobas seis libras en piezas de cobre de aseis cuartos cortadas.
- Ítem: Un quintal, una arroba y veinte y cuatro libras en piezas cortadas de cobre de a tres cuartos.
- Ítem: Tres quintales una arroba y seis libras en planchas de cobre desbastadas para piezas de a seis cuartos.
- Ítem: Dos quintales una arroba y diez y siete libras en planchas de cobre refinadas para piezas de a tres cuartos.
- Ítem: Cinco quintales tres arrobas y nueve libras en planchas de cobre desbastadas para piezas de a tres cuartos.
- Ítem: Dos quintales una arroba y nueve libras en cortaduras de cobre de piezas de a tres y de a seis cuartos.
- Ítem: Tres arrobas veinte y cinco libras en piezas de cobre mal cortadas.
- Ítem: Un quintal y dos libras de cobre fuerte.
- Ítem: Dos quintales de cobre en polvo precipitado de la disolución de otro metal en el blanqueo de las piezas.

Y en atención a ser muy tarde se suspende este Inventario para continuarlo otro día, encargándose de todo lo arriba descrito y continuado el susodicho D. Francisco Viñas, quien prometió tenerlo y conser-

varlo en su poder y restituirlo del mismo modo siempre que viniese al caso de su restitución sin dilación ni excusa alguna con el acostumbrado salario de procurador, restitución y emienda de daños y costas bajo obligación de todos sus bienes y derechos muebles y raíces habidos y por haber, renunciando a cualquier ley y derecho de su favor. En cuyo testimonio así lo otorgaron y firmaron los susodichos SS. Comisionados, Directores y Tesorero a quienes yo el infraescrito Notario doy fe conozco, siendo presentes por Testigos D. Odón Astort y D. Jayme Cerdà vecinos de esta Ciudad = Antonio Giberga = José Borrell = A. Miarons = Salvador Bonaplata = Francisco Viñas = Ante mí = Jayme Burguerol Notario.

En la Ciudad de Barcelona a los veinte días del mes de Diciembre del año mil ochocientos cuarenta y uno: Hallándose reunidos en la Casa llamada de Afinos situada en la Rambla de Santa Mónica frente al fuerte de Atarazanas los SS. D. Antonio Giberga y José Borrell en calidad de Comisionados de la Excma. Diputación de esta Provincia con los Sres. Directores de la Nacional Casa Moneda de la presente Ciudad D. Antonio Miarons y D. Salvador Bonaplata, Tesorero de la propia Casa Moneda D. Francisco Viñas y empleados en ella D. Francisco Peradaltas, D. Simeón Sala, y Guillermo Tramullas, se ha procedido con intervención del Notario y Testigos infraescritos a inventariar los efectos y demás que se hallaban en la Casa de Afinos, como dependiente de la de Moneda para la debida continuación del Inventario empezado en quince de los corrientes y seguido en los tres días sucesivos.

Prima: Treinta y un quintales, una arroba y veinte y una libras de cobre de la barra de la escoria.

Ítem: Diez quintales, dos arrobas y ocho libras de cobre fuerte.

Ítem: Tres arrobas diez y siete libras de estaño.

Ítem: Dos quintales dos arrobas y veinte y una libras de cobre para refinar.

Ítem: Dos quintales en restos de cobre procedentes de la fundición.

Ítem: Doce quintales una arroba y cinco libras de cortaduras de cobre.

Ítem: Veinte y dos quintales tres arrobas y siete libras en planchas de cobre refinadas para piezas de tres cuartos.

Ítem. Diez y siete quintales dos arrobas y seis libras en planchas de cobre desbastadas de a tres cuartos.

Ítem: Catorce quintales una arroba y diez y ocho libras en planchas de cobre refinadas para piezas de a seis cuartos.

Ítem: Tres quintales, tres arrobas y veinte libras en planchas vaciadas de cobre tal como salen de la Fundición.

Ítem: Un quintal y trece libras en pedazos de plancha de cobre.

Ítem: Tres arrobas y quince libras de cobre en dados y piñones.

Ítem: Una porción de tierra de escobilla para limpiar en la que hay cobre.

Y siendo ya tarde se ha suspendido el presente Inventario a fin de continuarlo otro día, habiéndose encargado de todo cuanto queda arriba expresado el nombrado Tesorero D. Francisco Viñas, quien prometió tenerlo y conservarlo en su poder y restituirlo del mismo modo siempre que venga el caso de su restitución, in dilación excusa ni efugio alguno con el salario de procurador acostumbrado, restitución y emienda de todos daños, perjuicios y costas, bajo obligación de sus bienes muebles y sitios presentes y futuros derechos y acciones con todas las renunciaciones de derecho necesarias. En cuyo testimonio así lo otorgaron y firmaron todos los susodichos SS. Comisionados D. Antonio Giberga y D. José Borrell, los nombrados SS. Directores D. Antonio Miarons y D. Salvador Bonaplata y el citado Sr. Tesorero D. Francisco Viñas, a quienes yo el infraescrito Notario doy fe conozco, en la ciudad y días sobredichos. Siendo presentes por testigos D. Odón Astort y D. Jayme Cerdà, ambos vecinos de esta misma Ciudad = antonio Giberga = José Borrell = A. Miarons = Salvador Bonaplata = Francisco Viñas = Ante mí = Jayme Burguerol, Notario.

En la ciudad de Barcelona a los veinte y tres días del mes de diciembre del año de mil ochocientos cuarenta y uno: Al efecto de concluir el Inventario de todo lo perteneciente a la Nacional Casa Moneda de la misma, que se principió en quince de los corrientes y continuóse en los días diez y seis, diez y siete, diez y ocho y veinte últimos, se constituyeron en dicha Casa y a su tiempo a la de Afinos, como Co-

misionados de la Excm. Diputación Provincial D. Antonio Giberga y José Borrell y hallando en ella a sus Directores D. Antonio Miarons y D. Salvador Bonaplata y al Tesorero D. Francisco Viñas, como y también a los empleados en la propia Casa D. Francisco Peradaltas, D. Simeón Sala y D. Guillermo Tramullas, se empezó con asistencia de mí el Notario y Testigos infraescritos la descripción de los factos y demás que faltaba del modo siguiente.

Sala de la Dirección

- Una caja grande con sus cerraduras y llaves para poner moneda.
- Dos juegos de persianas.
- Dos cajones llenos de troqueles.

Contaduría

- Una mesa grande con cuatro cajoncitos.
- Una ídem con un cajón.
- Una mesa pequeña con máquina para sellar papel.
- Una caja ordinaria.
- Dos juegos de persianas.
- Un lavamanos de cobre.
- Doce sillas.
- Dos tinteros con dos salvaderas.
- Un libro de caja de plata y oro que queda rubricado.
- Un libro de entradas y salidas de oro y plata ídem.
- Un libro borrador de plata y oro de los años mil ochocientos cuarenta y mil ochocientos cuarenta y uno ídem.
- Un libro mayor de acuñación de calderilla ídem.
- Otro de caja de calderilla ídem.
- Un libro borrador de calderilla.
- Un armario grande para archivar papeles.
- En el primer estante varios legajos de papeles relativos a la primera, segunda, tercera y cuarta acuñación de calderilla y diferentes papeles de cuentas pendientes.
- En el segundo estante de oro y plata y un carpete de oficios.
- En el tercer estante del año quinto de oro y plata y calderilla y una libreta registro de oficios.
- Otra libreta de la moneda de calderilla que se acuñaba semanalmente.
- Un legajo de varios papeles interesantes de la Casa.
- Otro legajo de impresos.
- Libranzas en blanco y papel timbrado para oficios y otros varios papeles insignificantes.
- Libro mayor del primer artífice cobre de las cuatro acuñaciones.
- Una libreta con las nóminas de los Empleados.
- Una ídem de correspondencia rubricada.
- Un estado general de los metales entrados, su valor, de las monedas de oro y plata acuñadas, gastos de elaboración y su resultado desde los primeros de Junio a treinta de Noviembre inclusive de este año mil ochocientos cuarenta y uno, rubricado.

Recepción

- Un tablero grande.
- Uno ídem más pequeño.
- Una arquilla.
- Una mesa con su cajón.
- Una urna con cristales y en su pedestal dos cajoncitos, conteniendo unas balanzas y demás enseres de dineral.
- Seis sillas.

- Unas balanzas de cobre grandes con su astilla o fiel de hierro.
- Unas ídem pequeñas con ídem.
- Un balancín con su cajoncito para pensar monedas.
- Una pesa de quinientas onzas castellanas.
- Una ídem de doscientas ídem.
- Una ídem de ochenta ídem.
- Una ídem de sesenta ídem.
- Una ídem de cuarenta ídem.
- Una ídem de veinte ídem.
- Una ídem de diez ídem.
- Una ídem de cinco ídem.
- Un marco de cuatro ídem.
- Dos juegos de tijeras.
- Unas tenazas.
- Tres cuadros, dos de grandes y uno pequeño para las Tarifas.
- Diez espuelas.
- Diez cajoncitos.
- Un tintero con su salvadera.
- Ocho libros de asiento de diferentes años, los cuales se han rubricado por el Sr. Giberga.
- Una libreta donde están notados los jornales, ídem.
- Un cuaderno copiador de cartas, ídem.

Laboratorio de Ensayos

- Un fuelle mediano.
- Un tasto³ para batir rieles con su pilón.
- Tres martillos dos grandes y uno pequeño.
- Tres cortafríos para cortar plata y oro.
- Dos platitos de hierro para ensayes.
- Unas tijeras.
- Tres tenazas.
- Unas tenazas de vaciar.
- Un hornillo pequeño de ensayar.
- Un almírez con su mano.
- Un molde de bronce para hacer cazuelas de ensayar.
- Un zedaso⁴ pequeño.
- Una caja con varias redomas.
- Una máquina rialera circular, cuyo total ajuste consiste en si irá bien o no y en tal caso se ha de pagar el precio de doscientos setenta y cinco duros.
- Un cubo de plomo grande para tirar las planchas reconocidas.
- Un armario nuevo sin acabar y otras piezas de madera también sin concluir.

Platería principal

- Tres tableros grandes con sus cajones.
- Otro ídem de nogal con ídem.
- Dos mesas con sus cajones.
- Un armario pequeño para poner papeles.

3. Es refereix a una enclusa petita que tant en castellà com en català s'anomena *tas*. Ara bé, fonèticament, en català, a vegades es diu *tast* (Cf. *Diccionari Català-Valencià-Balear*), i això origina que el notari ho castellanitzi com a *tasto*, i així apareixerà altres vegades en l'acta.

4. Vol dir un 'cedazo', en castellà, o bé un 'sedàs', en català.

- Uno ídem grande para guardar troqueles.
- Diez sillas.
- Cuarenta cajoncitos.
- Unas balanzas grandes cobre con su astilla o fiel de hierro.
- Dos ídem medianas con ídem ídem.
- Unas ídem pequeñas para pesar monedas.
- Una pesa de quinientas onzas.
- Una ídem de cuatrocientas ídem.
- Una ídem de doscientas ídem.
- Una ídem de cien ídem.
- Una ídem de cincuenta ídem.
- Un marco de ciento veinte y ocho onzas.
- Uno ídem de treinta y dos ídem.
- Tres ídem inútiles.
- Tres pesas íd. ídem.
- Doce espuestas.
- Un cajón de troqueles inútiles en que se han reasumido los tres restantes que había en la Casa.
- Un taburete.
- Dos cuadros.
- Unas tijeras de cortar monedas.
- Unas tenazas.
- Un martillo.
- Un lavamanos de cobre.
- Un yunque pequeño, vulgo tast.
- Un libro titulado cilindros en blanco.
- Otro libro del Platero principal, rubricado.
- Copiador de cuentas ídem.
- Un libro titulado fundición en blanco.
- Otro de jornales rubricado.
- Varios libros de cargo y data de planchas ídem.
- Copiador de cuentas de calderilla de los años mil ochocientos treinta y siete y mil ochocientos treinta y ocho, primera, segunda, tercera y cuarta acuñación.
- Un libro titulado acuñación quinta.
- Fundición de cobre, tercera y cuarta acuñación.
- Diario de operaciones de oro y plata.
- Cuentas de la fundición de refino.
- Acuñación primera, mil ochocientos treinta y seis y mil ochocientos treinta y siete.
- Mil ochocientos treinta y siete, acuñación segunda.
- Mil ochocientos treinta y ocho, acuñación tercera.
- Acuñación cuarta.
- Ocho libretas de varias acuñaciones que se han hecho.
- Cuatro libros de jornales de cuatro acuñaciones y otros papeles de poco interés.
- Un carpete conteniendo varias libranzas a favor del primer artífice.
- Un dínal que dice el Platero principal ser de su propiedad.

Acuñación

- Un bolante grande con su mano de hierro y bolas de plomo, tornillo o rosca, cuadrante y dos piezas para sujetar, todo de bronce fundido.
- Uno ídem con su mano de ídem y bolas de metal, tornillo o rosca, cuadrante y dos piezas para sujetar, todo de bronce.
- Uno ídem para acuñar a la birola con su mano y bolas de hierro.

- Cuatro estampas o martinetes⁵ con todas sus piezas.
- Cuatro máquinas de hacer cordón a la moneda, de hierro y bronce con su banco y cajones de madera.
- Una caja grande con tres cerraduras.
- Una ídem pequeña con dos ídem.
- Tres cajones de madera con sus rejas de alambre para uso de los bolantes.
- Un cuadro de S.M. la Reyna D.ª Isabel 2.ª con su docel pintado y un blandón de oja de plata.
- Cuatro cadenas de hierro para cerrar los bolantes.
- Diez marcos de ventanas con sus vidrios.
- Tres martillos y doce llaves para los tornillos de los bolantes.
- Un tablero mediano de madera pintado.
- Doce cajas de madera con cerraduras para colocar monedas.
- Unas tenazas pequeñas.
- Dos llaves de las máquinas de cordón.
- Unas ídem de los martinetes.
- Una mano de cortador de hierro con sus bolas de plomo.
- Un quinqué.
- Una prensa para la acuñación de moneda.
- Una máquina de acuñar a la birolla, cuyo total ajuste consiste en si irá bien o no y en tal caso se ha de pagar el precio de diez y siete mil quinientos reales de vellón por ella.
- Un bolante pequeño con su mano de hierro y bolas de plomo que se dice ser propiedad de la Junta de Comercio.

Sala de los Cilindros

- Nueve máquinas de cilindrar con todas las piezas de que se componen con sus correspondientes bancos, tres en actual servicio y las seis restantes a recomponer.
- Siete máquinas de cortar con todas sus piezas y bancos de madera con cajones y cerraduras.
- Tres armazones de hierro para tres hornillos de recocer planchas.
- Dos pilas de piedra.
- Cinco cubos de madera con sus aros de hierro, inútiles.
- Una arteza⁶ pequeña de madera.
- Tres martillos para enderezar planchas.
- Una criba de alambre.
- Dos sículos⁷ de madera.
- Tres palas de hierro.
- Dos tenazas y nueve escantillones para tomar el grueso de las planchas.
- Dos calderas de cobre.
- Cuatro escurrideras de ídem.
- Una cazuela de cobre para recoger moneda.
- Tres cazos de ídem pequeños.
- Una regadera de oja de lata y un cubo de sacar agua.
- Dos bancos de madera grandes y cuatro pequeños.
- Un fuelle con su caño de cobre.
- Una caldera cuadrada de ídem.
- Tres espuelas.
- Dos faroles grandes.

5. En endavant anomenarà sempre aquestes màquines, en realitat grans martells mecànics de farga, *martinetes*, paraula castellana que deriva de l'originària catalana *martinet*.

6. Es refereix segurament a una *artesa* o pastera, com se'n diu en català.

7. Deu voler dir *zócalos*, que escriu incorrectament traduïnt del català *sòcal*.

- Tres marcos de ventana con sus vidrios.
- Una mano de cortador pequeña con su bola de plomo.
- Un canastrón con sus correspondientes pesas.

Elaboración de oro y plata

- Cuatro bancos con sus máquinas de cilindros con todas sus piezas de que se componen.
- Dos cortadores con sus bancos y piezas correspondientes.
- Una mesa con su piedra encajonada.
- Un tarto con su pilón.
- Dos martillos uno grande y uno pequeño.
- Un cortafrió para cortar planchas.
- Tres taburetes.
- Seis galeras de madera.
- Siete rejas de madera para poner los pies los limadores.
- Un barreño y un lebrillo con su tapadera de madera.
- Siete estantillones para tomar el grueso a las planchas.
- Dos máquinas completas de hierro para aprimar⁸ monedas de oro y plata.
- Un quinqué.
- Un cajón grande de madera que abraza las máquinas de aprimar monedas.
- Dos tableros grandes con sus cajones para limar.
- Cinco balanzas con sus balancines de madera para pesar moneda.
- Seis cajones para los limadores.
- Seis sillas.
- Cinco marcos vidrieras con sus vidrios y una criba de piel.

Fundición

- Tres amasadoras de madera para la tierra de amoldar.
- Treinta cajas de madera para amoldar, con sus apretadores y cuñas.
- Una caldera grande de cobre.
- Un almírez de hierro con su mano.
- Dos cribas una de esparto y otra de crin.
- Un mazo de madera.
- Dos moldes de cobre para planchas de pesetas.
- Un tarto⁹ con su pilón.
- Un cortafrió.
- Dos hornillos de hacer copelas.¹⁰
- Un taburete.
- Una pala de hierro con su mango de madera.
- Nueve tenazas grandes.
- Dos cucharas de hierro fundido, una pequeña y otra grande.
- Cinco rascadores.
- Una cazuela de plancha de hierro.
- Un cajón de madera forrado de hierro.
- Siete rieleras de hierro.
- Dos fuelles grandes con su caño de cobre.

8. Es tracta d'un catalanisme evident. El notari no devia trobar cap mot en castellà per traslladar el que els tècnics que col·laboraven a fer l'inventari li estaven explicant en català. Aquest mot apareixerà altres vegades.

9. Deu voler dir 'tas' (vegeu la nota 3) i el *pilón* és el martell.

10. *Copella* (*copela* en castellà) és un recipient de forma cònica truncada fet de cendra d'ossos calcinats que serveix per assajar i purificar l'or i l'argent. Es tractaria, doncs, d'una mena de gresol.

- Dos ídem pequeños.
- Dos tenacitas.
- Una galera de madera.
- Una caja de madera con su cerradura.
- Un tapón de hierro para la fragua.
- Un canastrón grande con sus palas de madera.
- Seis pesas de hierro de dos arrobas una.
- Dos ídem de ídem de una.
- Dos ídem de media.
- Una ídem de cuarterón.
- Una ídem de cuatro libras.
- Una ídem de tres.
- Dos pesas de una libra.
- Una ídem de media.
- Un molino de piedra para la escoria de cobre.
- Siete cribas.
- Un amasador de madera.
- Dos moldes de madera para hacer roseta.
- Dos palas de hierro.
- Un rascador para la fragua.
- Unas tenazas grandes de hierro.
- Unas ídem medianas.
- Tres rascadores de hierro y tres cucharas.
- Varios cerones usados.
- Un carretón completo con dos ruedas.
- Dos bayars.¹¹
- Una puerta de madera.
- Un carretón inútil de una rueda.
- Una escalera de mano.
- Varios pedazos de madera.
- Una escalera de mano con pie.
- Una plancha de hierro para la fragua.
- Un yunque.

Maquinaria

- Dos fuelles regulares.
- Dos yunques con sus pilones.
- Seis machos.
- Dos martillos de fragua.
- Cinco ídem de banco.
- Cuatro tornillos de banco y cajones de madera.
- Una bigornia¹² de banco.
- Dos palas de hierro.
- Veinte y seis herramientas de mango.
- Setenta ídem sin mango.
- Veinte y cuatro punzones de cortar.

11. Un altre mot escrit en català i per al qual aquells catalanoparlants no devien conèixer l'equivalent castellà. Es tracta d'un 'baiard' o 'bajard', instrument per transportar coses feixugues i que en castellà s'anomena *parihuelas*.

12. Enclusa molt petita que pot ésser de diferents formes i models segons l'ús a què va destinada. En castellà s'anomena semblantment.

- Dos potros de pared para taladrar.
- Un taladro de mango.
- Un centrador de torno.
- Una llave inglesa.
- Diferentes llaves para cortadores.
- Unas tijeras grandes.
- Veinte y nueve tenazas.
- Cuatro quintales de hierro nuevo de varias dimensiones.
- Seis arrobos de ídem viejo.
- Varias hembras de hierro de tornillos.
- Dos mandriles.¹³
- Un tornillo de mano.
- Dos compases y un encuadrante.
- Dos mandriles para mandrilar.
- Varias limas.
- Dos arguillos.
- Varios machos.
- Dos muelas con su vacío.
- Una pila de fragua.
- Cuatro cayadas.
- Un cubo de sacar agua.
- Una muela de amolar.¹⁴
- Un torno al aire de hierro inglés con banco de madera.
- Uno ídem de dos puntos con su banco de ídem.
- Dos ruedas de madera con su pie para uso de los tornos.
- Un banco con tres tornillos de hierro.
- Una bigornia.
- Unas tijeras grandes.
- Tres fanrajas.
- Cinco manezuelas de roscar.
- Una maquina de tornejar cilindros.
- Una caldera de cobre.
- Veinte y cuatro herramientas de tornejar.
- Doce bridas para uso de los tornos.
- Seis mordazas.
- Una rueda volante de la máquina de aprimar monedas.
- Cuatro manezuelas de cilindro.
- Diez cilindros usados.
- Ocho ídem nuevos.
- Tres moldes de metal para vaciar cilindros.
- Varios punzones de diferentes tamaños.
- Cinco ruedas pequeñas para uso de los tornos.
- Un mazo de madera.
- Una sierra de carpintero.
- Una pieza de hierro para hacer un tornillo de volante.
- Varias limas.
- Un óvulo de madera pintada con Armas Reales.
- Varios moldes de madera.

13. En català, *mandrí*, eina de ferro per engrandir forats en objectes metàl·lics.

14. Es refereix segurament a una mola d'esmolar.

- Una espuerta con varios tornillos.
- Varios pedazos de planchas de hierro.
- Un martillo y varias llaves.
- Unas piezas de hierro para un nuevo torno.
- Veinte y cinco cargas poco más o menos de carbón de pino.

Patio

- Un quinqué.
- Una campana.
- Dos molinos de madera y hierro para moler escobilla.
- Diez cubos de madera usados.
- Una pila de piedra.
- Tres toldos de lienzo encerado.
- Ocho lebrillos y ocho cazuelas para la operación del apartado.
- Una criba de piel.
- Cuatro piedras de fuego para las fraguas de fundición.
- Cinco cañones de plancha de hierro de una chimenea.
- Una bomba nueva de compresión con todos sus accesorios y cubo de plomo.

Sala de Grabado

- Un armario con tres puertas y cerraduras.
- Ocho sillas.
- Tres taburetes.
- Un lavamanos de madera.
- Dos tableros de madera para grabar.
- Tres cubetas de metal.
- Un tornillo mediano.
- Cuatro martillos.
- Ocho troqueles para plata y oro inútiles.
- Diez y seis ídem para quartos ídem.
- Once troqueles para grabar.
- Dos troqueles para quartos nuevos.
- Dos troqueles para ídem de a tres que según se dice deben pagarse al grabador D. Lorenzo Jubany.
- Una mesa grande.

Portería y Guarda ropas

- Una mesa con cajón.
- Tres sillas.
- Dos faroles.
- Diez colgadores para ropa.
- Ocho candeleros de metal.
- Diez y seis candiles de gancho de oja de lata.
- Veinte dos ídem.
- Cuatro alcuzas.
- Dos marcos con sus vidrios.
- Tres braseros de cobre con sus palas de hierro y cajas de madera.

Almacén

- Cuatro cántaros de cobre.
- Una cajita de moldes de cobre para vaciar planchas.
- Doce zuelas de hierro colado para las fraguas.

- Diez cajas de bronce para vaciar rieles de oro.
- Dos máquinas de hierro para cortar.
- Tres tornillos de bolante inútiles.
- Un cuadro de bolante.
- Una romana con su pilón.
- Seis toallas.
- Diez y ocho paños de mano.
- Tres cortinas de lustrina verde con sus correspondientes varillas.
- Una polea.
- Nueve lienzos azules para cubrir las máquinas de cilindrar.
- Un lienzo pintado al óleo para cubrir la maquinaria de acuñar.
- Una carga aceite de quemar, que aún se debe.
- Diez arrobas de ácido sulfúrico.
- Cuatro cucharas de hierro.
- Doce mangos de cuchara de ídem.
- Cinco canastrones, tres grandes y dos pequeños.
- Tres juegos de palas de balanzas.
- Uno ídem de madera.
- Varios moldes de madera.
- Nueve balancines de madera usados.
- Dos prensas de madera pequeña.
- Una rueda de madera para limpiar quartos.
- Una herramienta de hornillo.
- Un torno de bronce y una tobera de cobre.
- Doce crisoles ingleses redondos y grandes.
- Cinquenta ídem de Holanda.
- Diez y ocho copelas grandes de tierra de San Hilario.
- Veinte y cuatro munflas¹⁵ grandes de ídem.
- Treinta y seis galápagos¹⁶ de ensayar de ídem.
- Una porción de crisoles de tierra de ídem.
- Nueve redomas de vidrio.
- Un jarro de ídem.
- Dos tinajas para aceite.
- Una ídem para tinta.
- Dos redomas de ácido nítrico y dos de vacías.¹⁷
- Una porción de salitre.
- Otra ídem de bórax.¹⁸
- Otra ídem de sublimato corrosivo.
- Otra ídem de azufre.
- Otra ídem de sal de vidrio.
- Siete canastrones pequeños usados.
- Quince varas cuerda cáñamo para uso de los martinetes.
- Una resma papel estraza.
- Diez y ocho manos ídem azul.
- Tres arrobas plomo.
- Varias pesas libra y media libra.

15. Vol dir 'mufla' o fomet que es posa de tràves dintre d'un altre forn per sotmetre un objecte a l'acció del foc sense contacte amb les flames. En castellà també *mufla*.

16. Es tractaria d'un repetu de ferro amb quatre potes damunt del qual es col·locaria el gresol per anar al foc.

17. En un castellà menys catalintzat es diria y *dos vacías*.

18. A l'original diu «bórrax».

- Una cuba de madera para limpiar pesetas.
- Varios capasos usados.
- Varios cajones usados.
- Seis escobas.

Guardilla

- Una caja de madera con dos cerraduras que contiene varios trozos de tela de algodón con una porción de flecos.
- Treinta y seis hachas de madera con sus crisoles.
- Dos ventanas o puertas de madera.
- Una porción de cajones de ídem.
- Dos moldes de madera para hacer rosca.
- Tres pedazos de corcho.

Cuerpo de Guardia

- Dos tablillas de órdenes.
- Tres llaves.
- Un banco.
- Un tablado compuesto de once tablas, una cabecera y dos bancos.
- Una fogona.
- Una mesa con su cajón.
- Una silla.
- Una escoba.
- Una espuerta.
- Un colgador para ropa y una lámpara.

Casa de Afinos

- Una máquina de vapor con su caldera y chimenea de hierro de ciento cincuenta palmos.
- Una plancha de hierro para tapar el algibe.
- Cinco máquinas de cilindrar con sus bancos de madera.
- Quince tambores de hierro fundido para los cilindros.
- Dos barras de hierro.
- Cuatro pies de madera con sus palos para dirigir las correas de la máquina.
- Nueve pilones de madera.
- Un banco pequeño.
- Tres cubos grandes de madera.
- Cuatro ídem pequeños.
- Un banco de cerragero con dos tornillos y bigornia.
- Varios cortafríos y limas.
- Cinco martillos.
- Una llave inglesa.
- Doce llaves para tornillos.
- Un compás redondo.
- Una porción de bolanderas.
- Tres tenazas.
- Una cayada.
- Unas tijeras grandes.
- Un pedazo de plancha de plomo.
- Una porción de tornillos de hierro.
- Varios moldes de madera.
- Tres ruedas pequeñas de hierro para cilindros.

- Un cajoncito con sebo para la máquina.
- Cuatro alcuza para aceite.
- Una cajita con su llave para guardar las herramientas de la máquina.
- Una redoma pequeña con aceite de linaza.
- Tres piezas de hierro correspondientes a la maquinaria.
- Una pala de hierro¹⁹ para carbón y cinco fierros para ídem.
- Diez fierros colocados por debajo la caldera.
- Dos canales de madera.
- Una porción de fierros para la máquina.
- Tres cubos de madera.
- Dos marcos vidrieras con sus vidrios.
- Dos escaleras de mano.
- Unas herramientas de dos hornillos para recocer planchas.
- Dos tenazas.
- Una chimenea de plancha de hierro.
- Un canastrón con sus palas de madera.
- Cuatro pesas de dos arrobas cada una.
- Una ídem de una.
- Una ídem de media.
- Una ídem de siete libras.
- Una ídem de seis.
- Una ídem de cuatro.
- Una ídem de una.
- Una ídem de seis onzas.
- Una mesa con su cajón.
- Tres sillas.
- Un tintero y salvadera.
- Doce paños de manos.
- Un armario papelera.
- Un marco con vidrios.
- Diez y siete espuelas usadas.
- Ocho esteras pequeñas usadas.
- Dos cribas.
- Once cuerdas esparto.
- Cuatro espejes.²⁰
- Tres sacos.
- Seis escobas.
- Dos fuelles grandes.
- Dos toberas de cobre.
- Una plancha de hierro de frente la fragua.
- Dos cucharas de hierro.
- Dos palas de ídem.
- Dos tenazas granes.
- Seis ídem medianas.
- Cuatro fierros para uso de la fragua.
- Seis mangos de cuchara de hierro.
- Una palanca de punta de hierro.

19. Es tracta evidentment d'un *hierro*, que escriu en la forma castellana arcaica *fierro*, més propera al català *ferro*.

20. Es tracta possiblement d'algun objecte per polir, del verb castellà *espejar*, que significa 'pulir'.

- Dos sapos.²¹
- Unas arpias.²²
- Dos machos de fragua.
- Tres cortafríos.
- Una hacha.
- Un yunque.
- Un tazto.²³
- Tres lebrillos.
- Cincuenta y dos cajas de madera para vaciar con cuñas y apretadoras.
- Ciento cuatro tablas de ídem.
- Diez y seis tablas para amazaderas.
- Cuatro cribas de junco usadas.
- Tres cajas cuadradas para vaciar.
- Dos cubos.
- Tres amazaderas²⁴ de madera grandes.
- Cinco mazos de madera.
- Cinco saquillos usados.
- Una porción de moldes de cobre para chapas de tres y seis.
- Dos colgadores para ropa.
- Una campana.
- Dos mamparas de madera.
- Cuatro piedras de fuego para las fraguas.
- Seis huevos de ídem para ídem.
- Diez y seis candiles de gancho de oja de lata.
- Un candil de pie de ídem.
- Diez y seis cerones usados.
- Un cántaro para aceite.
- Tres espuelas pequeñas.
- Dos regaderas de cobre.

Y mediante quedar confirmados en el presente Inventario todos los efectos y utensilios existentes en la Casa Moneda y de Afinos de esta ciudad, los susodichos Sres. Comisionados dan por concluido el mismo, habiéndose encargado de todo lo descrito en este día D. Francisco Viñas, quien prometió tenerlo y conservarlo en su poder y restituirlo del mismo modo siempre que viniese el caso de su restitución, sin dilación ni excusa alguna con el acostumbrado salario de procurador, restitución y emienda de todos los daños y costas, bajo obligación de todos sus bienes muebles y sitios presentes y futuros y con las renunciaciones necesarias según derecho. En cuyo testimonio así lo otorgaron los susodichos SS. Comisionados y lo firmaron junto con los SS. Directores y Tesorero arriba nombrados, a todos los cuales yo el infraescrito Notariodoy fe conozco y siendo presentes por Testigos D. Odón Astort y D. Jayme Cerdà vecinos de esta Ciudad = Antonio Giberga = José Borrell = A. Miarons = Salvador Bonaplata = Francisco Viñas = Ante mí = Burguerol Notario.

En la ciudad de Barcelona a los diez y nueve días del mes de marzo del año de mil ochocientos cuarenta y dos: D. Manuel Torrens y Serramalera y Antonio Giberga comisionado de la Exma. Diputación Prov. se han constituido junto conmigo el Notario y Testigos infraescritos en la Nacional Casa Moneda de la presente Ciudad y hallando en ella D. Francisco de Paula Salvat, Director actual de la misma, y a D. Simeón Sala Platero principal que fue de dicha Casa, han requerido a este que presentase la llave del

21. Es tractaria segurament del mateix instrument que abans hem trobar anomenat *galápago* (nota 16).

22. Un altra mot català que designa una pua o forca metàl·lica de tres pues. En castellà s'anomena *garapio*.

23. Vol dir un 'tas'.

24. Deu voler dir *amasadoras*.

armario de los troqueles, y que con ella lo abriese a fin de añadir en el Inventario de la espresada Casa Moneda que se principió en quince del último Diciembre y continuóse en los días diez y seis, diez y siete, diez y ocho, veinte, y veinte y tres del mismo, los efectos que se encontrasen dentro de dicho armario, lo que practicado se ha hallado contener lo siguiente.

Primo: Veinte y cinco troqueles para doblones de a cuatro duros útiles e inútiles.

Ídem: Treinta ídem para acuñar pesetas.

Ídem: Cuatro ídem para piezas de a seis cuartos.

Ídem: Diez y nueve ídem para piezas de a tres cuartos.

Ídem: Diez ídem de varias medallas.

Ídem: Seis pedazos de hierro llamados apretadores.

Ídem: Cuatro cojinetes de bronce.

Ídem: Cincuenta y una limas de todas clases y calidades.

Ídem: Treinta muelles de fierro inútiles.

Ídem: Un paquetito de tornillos pequeños, como cosa de tres docenas.

Ídem: Un árbol de cilindro.

Ídem: Dos mandiles de roscar, uno de fierro y otro de madera.

De cuyos efectos se ha encargado el nombrado D. Francisco de Paula Salvet, quien ha prometido tenerlos y conservarlos en su poder y restituirlos del mismo modo siempre que viniese al caso de su restitución, sin dilación ni excusa alguna, con el acostumbrado salario de procurador, restitución y emienda de todos daños y costas, a cuyo cumplimiento obliga todos sus bienes y derechos muebles y raíces presentes y futuros, con renuncia a cualquier ley, beneficio o derecho que pueda favorecerle. De todo lo que me requirieron los susodichos SS. Comisionados levántase el presente acto que firmaron junto con el referido Francisco de Paula Salvet, a todos los cuales yo el infraescrito Notario doy fe conozco, siendo presentes por Testigos D. José Tramullas y D. José Matas y Diumer ambos vecinos de esta Ciudad = Manuel Torrents = Antonio Giberga = Francisco de Paula Salvet = Ante mí = Jayme Burguerol Notario = Los enmendados una ezne valen.

Concuerdan con sus respectivos originales en mis registrosde escrituras públicas de los años mil ochocientos cuarenta y uno, mil ochocientos cuarenta y dos de que certifico. Y requerido doy el presente por segunda copia en estas veinte fojas rubricadas de mi mano, las dos primeras y últimas del sello de Ylustres, y las intermedias del cuarto que signo y firmo en Barcelona a los veinte y seis de Enero de mil ochocientos quarenta y cuatro.

[segueix la signatura i rúbrica del Notari]

Jayme Burguerol Notario Público del num.^o y Colegio de Barcelona.

Pellofes no publicades de la col·lecció Balsach

LLORENÇ BALSACH
M. CRUSAFONT I SABATER

Com ja vàrem explicar al text introductori del catàleg del nostre llibre sobre la moneda catalana local,¹ el Sr. Llorenç Balsach m'havia proporcionat les fotografies de pràcticament la totalitat de pellofes de la seva col·lecció amb vista a poder confeccionar un recull complet que ajudés en el futur a catalogar-les.

Ben segur que Ll. Balsach hauria preferit un catàleg al més exhaustiu possible dedicat exclusivament a les pellofes, que arribés tan enllà com fos possible en la identificació de les varietats i fins dels encunys diferents. Això, però, era incompatible amb el meu projecte de presentar conjuntament les monedes locals de caràcter civil, tan properes a les pellofes i tan sovint confoses per pellofes. A l'hora de fer el catàleg vàrem haver de cenyir-nos, doncs, als tipus i varietats essencials, tot deixant de banda petites varietats d'encuny o bé altres peces que no eren pròpiament pellofes, com ara les plaques de beneficència o altres exemplars particularment dubtosos i d'atribució i encaix hipotètics. D'altra banda, en fer la selecció de les fotografies nosaltres triàvem el millor positiu entre les diferents fonts de què disposàvem i que comprenia materials de moltes altres procedències. Els grups més importants eren els constituïts pel nostre arxiu, que contenia l'antic fons Baucis, la sèrie del Gabinet Numismàtic de Catalunya² i la col·lecció Balsach. Tot plegat va fer que, encara que molts dels exemplars de Balsach s'incorporessin al catàleg, també en va restar un grup molt nombrós que no va ésser utilitzat.

Ha restat, doncs, un important aplec de peces no publicades, que hem cregut in-

1. M. CRUSAFONT I SABATER, *La moneda catalana local*, Barcelona, 1990. En endavant, quan parlarem del catàleg, ens referirem al d'aquesta obra. Aquesta part del llibre consta fet amb la col·laboració de Llorenç Balsach.

2. J. BONET-M. CRUSAFONT, «El fons de pellofes catalanes del G.N.C.», *Acta Numismàtica* [Barcelona] 25 (1995), p. 161-214.

teressants de donar a conèixer en la seva major part, encara que fos en forma de catàleg molt sintètic. Estem segurs que això hauria plagut a Ll. Balsach, el qual ens acompanya també com a autor, ja que ell va fer una part important del treball: el recull, la fotografia i la mesura de diàmetres. Pel que fa a les atribucions, partirem de les conclusions a què varem arribar en el nostre llibre citat, per bé que les classificacions de Balsach, basades en el bagatge de les tradicions orals, cimentades per Colomines, Vila-Sivill i altres han demostrat sovint que no s'allunyaven de la realitat.

CRITERIS DE SEL·LECCIÓ I PRESENTACIÓ

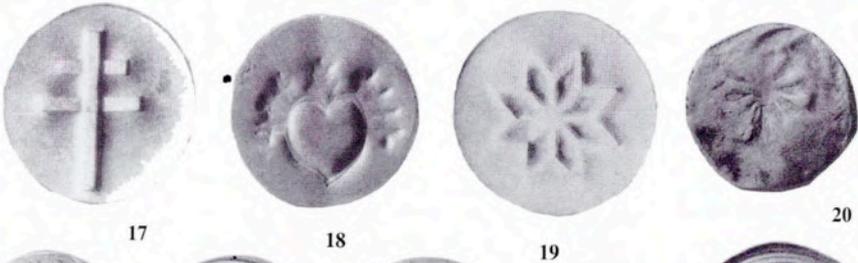
La nostra actuació en presentar el fons que podríem anomenar complementari de la col·lecció Balsach serà molt diferent de quant ens varem esforçar a reconstruir el del GNC aplegat per J. Bonet.³ Les raons són òbvies. Hom ha d'esperar d'un fons públic una immobilitat i una permanència que permeti fer-hi consultes en el futur. Per tant, té tot el seu interès presentar-lo íntegre. L'experiència demostra la lògica mobiliat, en canvi, de les col·leccions privades i el poc interès, per tant, d'assajar-ne una reconstrucció que poc temps després ja no respon a la realitat.

No hem assajat, doncs, en cap moment de refer el conjunt de la col·lecció, i per tant en cap cas no repetirem la presentació d'exemplars que ja varen ésser reproduïts al nostre catàleg. Cal advertir, d'altra banda, que nosaltres no varem presentar un fons concret, sinó més aviat un tipus de cada, ajudat de dades ponderals que no sempre corresponien a aquell exemplar i amb indicacions que feien referència a la seva presència en una col·lecció pública o semipública, sense que això concordés necessàriament amb la peça que descrivíem. Les raons ja són conegudes: no disposàvem de pesos del GNC i havíem de refiar-nos de les anotacions del nostre arxiu. D'altra banda, preferíem adreçar als estudiosos a fons que poguessin ésser permanents i, per tant, consultables en el futur.

Les 374 peces que cataloguem han estat seleccionades sobre la base del seu interès. Un cop separats els exemplars ja publicats, hem aplegat totes les varietats d'encuny i, naturalment, totes les peces inèdites o varietats no presentades, arribant a àrees complementàries no considerades abans. Hem estat més sistemàtics en els casos de tipus més rars o poblacions amb escassa representació. En aquest sentit, doncs, les exclusions han estat sobretot per a sèries ja prou conegudes, com ara les de Girona, Vic, Olot o bé algunes de les de Barcelona, mentre que hem publicat tots els exemplars, de la major part dels altres tallers. En termes generals, podem estimar que hem deixat sense publicar poc més d'un centenar de peces, totes elles d'encunys ja coneguts.

No podem donar els pesos perquè no els havia pres Balsach i només els varem

3. Ens referim a l'article abans citat on s'expliquen les complexes circumstàncies d'aquesta reconstrucció.

poguer anotar en algunes de les peces que vàrem publicar al nostre catàleg, però no varen ésser mai recollits per a les peces que llavors varen quedar inèdites. Sí que hi havia anotacions dels diàmetres. Quan mancaven, les vàrem prendre a partir de la fotografia amb risc, però d'error, si el positiu no era a escala, cosa que, en termes generals podem assegurar que es devia produir en molts pocs casos.

En disposar ara d'un catàleg de referència, la nostra catalogació es limitarà a asenyalar a quin tipus general correspon i les variacions o discrepàncies respecte a aquell. Només en els pocs casos en què parlem de tipus inèdits farem una descripció més detallada.

NOVETATS QUE APORTA EL FONS

Com que el fons Balsach va ésser un dels que va servir de base per al nostre catàleg, en principi no hi hauríem de trobar ara inèdites absolutes. Sempre hi ha, però, alguna peça que s'escapa. Aquest és el cas del tipus gironí núm. 248, una varietat notable de la ja coneguda amb IHS, però ara amb lletra gòtica minúscula. Altres inèdites del tot les trobarem a l'apartat d'incertes, núm. 367, 370, 371, 373 i 374, per bé que algunes d'elles podrien no ésser pel·lofes i, en qualsevol cas, no tenim cap constància que corresponguin a Catalunya. I si les 367-372 s'acosten a tipus ja descrits i tenen parentiu d'estil amb altres tipus, els 373 i 374 són clarament suspectes per la seva tipologia i factura singulars.

Més interès tenen, al nostre entendre, les varietats d'encuny, ja que així ens aproximem a les dades que poden permetre un dia el càlcul de volums d'emissió. En el present catàleg trobarem més d'un centenar d'aquestes variants, xifra que encara podria haver-se ampliat si haguéssim pogut treballar amb les peces directament i no pas amb les fotografies.

Hi ha també una vintena d'altres varietats d'orla, de metall o d'altres petits detalls, i també es corregeixen alguns errors de transcripció que afecten el nostre catàleg, en concret de peces que eren de llauna i apareixen consignades com de llaütó. Aquesta errada és particularment persistent en la sèrie de Girona.

Hi ha finalment, com a tipus inèdits, peces que no són pròpiament pel·lofes però que formen part de pràctiques assistencials en l'àmbit eclesiàstic. Són especialment abundoses les de la parròquia de Sant Pere de les Puelles que porten la tiara i les claus encreuades del sant patró, i la indicació dels aliments que es devien distribuir per mitjà d'aquestes llaunes. Com que són de grans dimensions i molt semblants entre elles, només n'hem reproduït uns exemples. També hem inclòs dues peces monetiformes de Ripoll ja descrites per López i Lluch com a monedes de cooperatives,⁴ però que en aquest cas fan al·lusió a la parròquia.

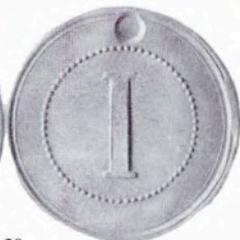
4. A. LÓPEZ I LLUCH, *Les monedes de les cooperatives catalanes*, Barcelona, 1983.

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

Complementàriament, apareixen ara il·lustrades algunes peces ja descrites al nostre catàleg que es diferenciaven d'un tipus base només pel metall. Dins aquest apartat hi ha les peces de llautó, aram i alumini de la parròquia de Sant Jaume de Barcelona. Dins d'aquest grup hi ha unes deu peces.

Amb la publicació d'aquest fons completem la publicació gairebé exhaustiva de les dues fonts unitàries principals que varen servir de base per a la confecció del nostre catàleg citat. Resten altres materials dispesos que poden aportar encara algunes novetats de tipus i encunys, i que ens proposem de donar a conèixer en una propera ocasió.

CATÀLEG

Emprarem les abreviatures següents:

v/e = varietat d'encuny

n/i = no il·lustrada al nostre catàleg

var. = variant

Il·lustrem tots els exemplars, a excepció dels 118-123.

La primera dada expressa una numeració correlativa que es correspon amb la xifra de la il·lustració, la segona dóna el diàmetre i la tercera, el número del nostre catàleg si és igual o s'hi aproxima, amb indicació en comentari complementari de les variacions que s'hagin observat.

Àger	1-19-1005 v/e	2-18,5-1003 v/e
	3-20-1005 v/e	4-17-1006 v/e
Anglesola	5-25-1017	6-19-1019
Arbeca	7-19,5-1031	
Arenys de Mar	8-22-1032	9-16-1035
Barcelona St. Agustí	10-31-1065	11-26-1066
	12-20-1073	13-22-1074
	14-23 × 27-1075	15-22-1079
	16-28-1096	17-25-1099
B. Bonsuccés	18-25-1004 repicada	
B. Betlem	19-25-1111	20-22-1112
B. St. Cugat del Rec	21-23-1125 aram, var. metall	
B. St. Francesc	22-24-1130	
B. St. Jaume	23-18,5-1135	24-26-1137
	25-21-1139 n/i	26-28-1141 n/i
	27-27-1142 n/i	28-23-1144 n/i
	29-31-1146 n/i	30-31-1147 n/i
	31-26,5 (diag.)-1148	32-25-1150 n/i
	33-25-1153 v/e, n/i	36-25-Inèdita d'atribució incerta. Llautó
B. St. Joan de Jerusalem	37-26-1155	38-24-1156

47

48

49

50

51

52

53

54

55

56

57

58

59

60

61

62

63

64

65

66

67

68

69

70

71

72

73

74

75

76

77

78

79

	39-13 × 13-1158	40-19-1160 repicada
	41-18-1160	
B. St. Just i Pastor	42-26-1165	43-26-1167 v/e
	44-14-1172	45-20-1175 v/e
B. St. Miquel	46-24-1190	
B. Sta. Maria del Mar	47-21,5-1206	48-20 × 16-1207 v/e
	49-22-1212 v/e	50-12-1213 repicada
	51-28/23-1215 v/e	52-28/23-1216 v/e
	53-28/23-1216 v/e	54-28/23-1216 v/e
	55-28/23-1216 v/e	56-28/23-1216 v/e
	57-24/21-1217	58-21,5-1219
	59-21,5-1219 v/e	60-18-1222 repicada
	61-16 × 16-1224 v/e	62-13,5 × 16,5-1225 v/e
	63-13,5 × 16,5-1225 v/e, var. llauna estanyada	
	64-20-1226	65-20-1226 repicada
	66-20-1226 v/e	67-23-1227
	68-16-1228 v/e	69-14-1228 v/e
	70-30-1230	71-23,5-1231 var. doble cercle exterior
	72-23-1231 v/e	73-20,5-1232 v/e
	74-17,5-1233 v/e	75-22-1234 v/e
	76-22-1234 repicada	77-22-1234 v/e
	78-20-1236	79-28-1240
B. El Palau	80-21-1243 v/e	81-19-1244 v/e mòdul gran
	82-16,5-1244 v/e	83-21-1245 v/e
	84-20-1245	
B. El Pi	85-25-1257	86-19-1267 v/e
	87-22-1268 v/e	88-19-1269 v/e
	89-19-1270 v/e	90-19-1270 v/e
	91-25-1285	
B. St. Sever	92-19,5-1289 v/e	93-19,5-1290 v/e
	94-26-1298 v/e	95-25-1298
	96-24-1303	
B. St. Pere de les Puelles	97-22-1306	98-26,5-1307 v/e
	99-28-1312	100-23-1313
	101-22-1314	102-19 × 14-1318
	103-19 × 14-1319 n/i	104-28,5-1323 v/e punxons
	105-28-1324 var. Ø	106-24-1324 var. Ø i sense forat
	107-21 × 21-1326 n/i	108-18-1328 n/i
	109-28-1327 var. metall. Llautó	
	110-14,5 × 20-1330 n/l	111-14,5 × 20-1330 n/i
	112-21 × 29-1330 var. Ø	113-20 × 28-1330 var. Ø més gran i metall. Llautó
	114-31 × 24-1333 v/e punxons	
	115-planxa rectangular de 40 × 70 amb el punxó de la tiara i les claus encreuades, un forat i les marques: núm. 107 i CALDO. Llauna. Inèdita	
	116-40 × 75-semblant, amb núm. 201 i CARNE. Inèdita	
	117-40 × 70-semblant, amb núm. 359 i PAN. Inèdita	
	118-55 × 75-semblant, amb núm. 61 i LECHE. N/i	
	119-45 × 79-semblant, amb núm. 140 i GALLINA. N/i	
	120-33 × 95-semblant, amb núm. 203 i MEDICINA. N/i	
	121-37 × 94-semblant, amb núm. 735 i COMESTIBLES. N/i	

80

81

82

83

84

85

86

87

88

89

90

91

92

93

94

95

96

97

98

99

100

101

102

103

104

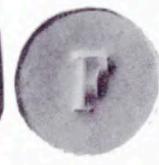
105

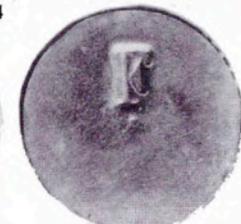
106

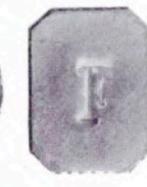
107

108

109

110

111

112

113

114

115

116

124

117

125

126

127

128

129

130

131

132

133

134

135

136

137

138

139

140

141

142

143

144

145

146

147

148

149

150

151

152

153

154

155

156

159

160

161

157

158

	122-40 × 72-semblant, amb núm. 687 i PAN. N/i	
	123-40 × 72-semblant, amb núm. 115 i PAN. N/i	
	124-38 × 52-sense el punxó de la tiara i les claus, rectangular amb puntes tallades. Marques JD i 13, i forat. Llauna. Inèdita	
	125-53 × 52 Puntes tallades. Punxons d'estrelles de tres i quatre puntes i forat. Marques 10 K. Llauna. Inèdita	
	126-12 × 14 oval. Punxó de creu de contorn arrodonit i forat. Marques S A i 12. Llauna. Inèdita. Balsach tenia anotat que aquestes tres darreres llaunes, sense marca identificadora de pertinença a St. Pere de les Puelles, se suposava que hi pertanyien també per haver-se trobat juntes amb les altres que porten la tiara i les claus	
B. La Seu	127-25-1336	128-25-1336
	129-22 × 28 oval-1338 var. llauna	
	130-18-1339 v/e	131-17-1340 v/e
	132-18-1342 v/e	133-17-1342 v/e
	134-12 × 14-1343	135-12 × 14-1343
	136-20-1345	137-20-1345
	138-21-1348	139-21-1349
	140-26-1352 v/e	141-25-1354
	142-25,5-1355 reencunyada	143-23-1356 v/e
	144-23-1357 reencunyada	145-23-1357 v/e
	146-18-1358	147-18-1358 var. doble contramarc
	148-16-1359 v/e	149-16-1359 v/e
	150-12 × 14-1363 v/e	151-23,5-1367
	152-23-1371	153-23-1371 v/e
	154-19-1372 v/e	155-16-1375 v/e
	156-15-1376 v/e	157-13 × 15-1384
	158-12,5 × 14-1385	159-12,5 × 14-1385 v/e
Besalú	160-26-1399	161-27-1400
	162-26-1401	163-26-1402
	164-16-1403	
Bisbal, La	165-23-1404	166-23-1404 v/e
	167-18,5-1405	168-24-1407
	169-24-1407 v/e	170-22-1408
	171-22-1408	172-21-1409
	173-21-1409	174-21-1409
Calaf	175-23-1412	176-20-1413 reencunyada
	177-17-1415	178-19-1415 reencunyada
	179-19-1417	180-20-1418
Caldes de Montbui	181-13-1421	182-14-1422
	183-20-1423	184-18-1425 var. orla llista
	185-16,5-1425 repicada	
Cambrils	186-17-1430	187-12,5-1431
	188-11/13-1432 repicada	
Cardona	189-15-1440	190-15-1441
Centelles	191-19-1451	
Cervera	192-17-1467	193-12 × 14-1477
	194-12 × 14-1477 v/e	195-14-1481
	196-16-1483 v/e	197-15-1485
	198-15-1485 v/e	199-15-1486
Conques	200-20,5-1490 reencunyada	

162

163

164

165

166

167

168

169

170

171

172

173

174

175

176

177

178

179

180

181

182

183

184

185

186

187

188

189

190

191

192

193

194

195

196

197

198

199

200

201

202

203

204

205

206

207

208

209

210

211

212

213

214

215

216

217

218

219

220

221

222

223

224

225

226

227

228

229

230

231

232

233

234

235

236

237

238

239

240

241

242

243

244

245

246

247

248

249

250

251

252

253

254

255

256

257

258

259

260

261

262

263

264

269

270

	201-20-incusa de llautó amb un tramat que Balsach suposa que és el tipus base sobre el qual es va encunyar el núm. anterior. No es veu clar. El tipus és, però, inèdit	
Elna	202-22-1500 var. contramarca	
	203-22-1500 var. contramarca	
	204-23-1501 v/e	205-23 x 21 oval-1502
	206-20-1503	207-19-1504
Esparreguera	208-17-1510	209-16 x 20 oval-1512
	210-14 x 18 oval-1512	211-18 x 21-1514
	212-17 x 22-1514	213-16-1515
	214-16,5-1516 v/e	215-15-1517
	216-18-1519 v/e	217-15-1520
Figueres	218-25-1530	219-22-1532
	220-22-1532	221-25-1534
	222-23-1535	223-17-1536
	224-17-1536	225-22-1539 var. orla llisa
	226-21-1539	227-16-1540 v/e
	228-22-1541 var. base	229-22-1541 var. base
	230-22-1541 var. base	231-12 x 16-1543 var. base
	Dels tipus 1541 amb la marca A sobre una planxa de llauna amb dibuixos capriciosos o del tipus 1543, que són retalls quadrangulars de la mateixa planxa o d'una de semblat, hi ha multitud de varietats possibles. Deixem de catalogar, doncs, altres 16 del tipus 1641 i 6 del 1543 perquè considerem que no afegeixen informació d'interès.	
Girona. La Seu	232-20,5-1572	233-20,5-1573
	234-24-1576	235-22-1582
	236-18-1583	237-17-1583 v/e
	238-18-1587 v/e	239-18-1598 v/e. Catalogada erròniament com de llautó al nostre catàleg. El metall és llauna
	240-18-1605 v/e, llauna, també catalogada erròniament com de llautó	
	241-22-1607 v/e	242-22-1608 v/e
	243-22-1609 v/e	244-21,5-1610 v/e
	245-21,5-1611 v/e	246-22-1611 v/e
	247-21-1614 és de llauna, error al catàleg.	
	248-17-I h s en lletres gòtiques minúscules en orla lineal. S'aprecia un cert repicat. Llautó. Inèdita	
	249-17-1625 v/e	250-17-1628 v/e
	251-16-1629	252-16,5-1632
	253-21-1635 var. orla	
Girona St. Feliu	254-22-1651 repicada	255-22-1654 repicada
	256-22-1654	257-19,5-1661 reencunyada sobre un tipus 1624/1628. Llautó. Inèdita
	258-19,5-1661 v/e	259-15-1671 var. contramarkes a l'anvers
	260-21,5-1677	261-21-1677 v/e
	262-20,5-a677 v/e	263-21-1678
	264-18-1692 repicada	
Granollers	265-19-1709	
Igualada	266-17-1727	267-19-1730
Lleida	268-21-1775	269-17-1776 v/e

271

272

273

274

275

276

277

278

279

280

281

282

283

284

285

286

287

288

289

290

291

292

293

294

295

296

297

298

299

300

301

	270-16-1776 v/e	271-23-1780 v/e
	272-25-1781 reencunyada	273-35-1783
	274-21-1784	
Manresa	275-22 × 22 sisavada-1794	
	276-24 × 26 oval-1795 v/e	27-23-1797
	278-22 × 28-1799	279-20 × 20-1803
	2870-17 × 17-1805 var. contramarcad al revers	
Moià	281-11 × 13-1854	282-11 × 14-1855
Olesa	283-24-1883	
Olot	284-21-1897	285-20,5-1897 reencunyada
	286-17-1898	287-17-1898 reencunyada
	288-18-1901	289-28-1903 var. orla triple
	290-28-1911 var. escut més estret	
	291-26-1912 var. llauna estanyada	
	292-29-1918 v/e repicada	293-23-1923 repicada
	294-22-1924	295-22-1924 v/e
Peramola	296-18-1935 v/e	
Perpinyà	297-20-1976	298-16-1972 var. llauna
Prats de Rei, El	299-16,5-2006	
Reus	300-22-2037	301-20-2037
Ripoll	302-28-2045	303-23,5-2046
	304-17-2050,2 v/e	305-24-2051
	306-20/22 oval-2055	307-23-2056 v/e
	308-16-2057 v/e	309-20,5-2058 v/e
	310-26-López 2844	311-23-López 2843
Sabadell	312-20-2060	313-21-2063 v/e
	314-17-2064 v/e	315-18-2065
	316-19-2065 repicada	317-12 × 14-2066
	318-25-2068	
Salàs de Pallars	319-16-2084 v/e	320-14,5-2085
	321-15-2086	322-15-2086
	323-15-2086 v/e	324-16-2087
	325-16-2087	326-16-2088
	327-13-2089	328-13-2089
	329-11,5-2090	
Sta. Coloma de Queralt	330-24-2093	331-20-2096
St. Feliu de Codines	332-23-2097	
St. Feliu Sasserra	333-23-2103	334-13 × 18-2105
St. Joan de les Abadesses	335-21-2108	
St. Llorenç de Morunys	336-16,5-2115	337-16-2116
	338-16-2117	
Tarragona	339-19-2161 v/e	340-19-2161 v/e
Tàrrrega	341-19,5-2169 v/e	342-20-2174 v/e
	343-21-2174 repicada	344-20,5-2178
	345-20-2179	346-20 × 20 sisavada-2180 var. contra- marcada per l'anvers
Terrassa	347-27-2186 v/e	348-23-2186 orla retallada
	349-21-2191	
Torà	350-18-2198 v/e	351-18-2198
Tortosa	352-18-2207	
Tuïr	353-18-2212 v/e	

302

303

304

305

306

307

308

309

310

311

312

313

314

315

316

317

318

319

320

321

322

323

324

325

326

327

328

329

330

331

332

333

334

335

336

337

338

339

340

Verdú	354-22-2224	355-17-2224
	356-21-2225	357-17-2225 v/e
	358-16-2226	
Vic	359-24-2248	360-25-2250
	361-24-2256 v/e	362-21-2265.3 repicada
Vilabertran	363-18-2283	
Vilafranca del Penedès	364-18 × 20-2285 v/e	365-19-2296
	366-24-2298 v/e	
Incertes	367-27-B-C i estrella de cinc raigs en forma de rombes. Llauna. Inèdita	
	√368-20-2375 v/e	369-15-2376
	370-16-aspa entre A-C i estrelles de vuit raigs als altres espais. Orla lineal i de punts. Llaütó. Inèdita	
	371-17-tiara sobre claus encreuades i orla lineal. Llaütó. Inèdita. S'apropa a les de Figueres	
	372-16-2348 var. de llauna. Balsach pensava si podia ésser de Girona, com les de la P.	
	373-21-gos passant mirant a la dreta. Ampla orla de traços. Llaütó. Inèdita. Balsach anota que Vila-Sivill, que en va ésser l'anterior posseïdor, la tenia classificada com de Perpinyà, cosa que ell no subscriu. La factura de la peça l'allunya molt, efectivament, de les perpinyaneses	
	374-16-arbust de tres branques. Llaütó. Inèdita. Balsach anota la possibilitat que sigui de la Selva del Camp.	

341

342

343

344

345

346

347

348

349

350

351

352

353

354

355

356

357

358

359

360

361

362

363

364

365

366

367

368

369

370

371

372

373

374

Els vals monetaris dels serveis públics de Barcelona durant la guerra 1936-1939

ANTONI TURRÓ

A causa de la crisi de moneda divisionària que patí toda la zona republicana durant la guerra que en diuen civil, Barcelona procurà solucionar el problema per mitjà de l'emissió de paper moneda municipal de diferents valors, però, atès que aquesta emissió monetària oficial de l'Ajuntament barceloní fou relativament tardana, els serveis de transports municipals (autobusos, metros, tramvies, trens de barriada) ja havien emès, des de la darrerria del 1936, unes sèries de vals per facilitar el pagament dels seus bitllets de trajecte (vegeu *Acta Numismàtica* núm. 24 (1994), p. 175-189).

Avui estudiarem els vals monetaris emesos pels serveis públics de Barcelona, els quals també contribuïren a solucionar el problema de la manca de fraccionari.

SERVEIS ELÈCTRICS UNIFICATS DE CATALUNYA (L'ACTUAL FECSA)

La tresoreria d'aquesta empresa, que tenia la seu de la seva direcció comercial a la plaça de Catalunya, 2, edità a la darrerria de l'any 1936 uns vals dels valors d'1 pesseta i de 25 cèntims per un import total que no coneixem exactament però que podríem estimar en unes 15.000 pessetes.

Curiosament, els vals d'una pesseta porten indicada la data del seu venciment (maig 1937) i estan signats a mà a l'anvers i al revers. Estan legalitzades a l'anvers amb un segell rodó en tampo violeta i datat que diu «Caja General-Riegos y Fuerzas del Ebro-29 Abr. 37» i amb un segell rectangular, també en tampo violeta, al revers que diu «Sub Comitè Central R.F.E. – CNT-UGT – plaça Catalunya, 2».

Els vals de 0,25 pessetes no porten data d'emissió ni de venciment, i no estan

1

2

signats però sí legalitzats amb un segell rodó en tampó vermell o violeta que diu «Serveis Elèctrics Unificats de Catalunya-Consell d'Emprsa-plaça Catalunya, 2 – Grup Ebro» i perforats amb les inicials RFE (Riegos y Fuerzas del Ebro).

Tots estan numerats i són d'un format rectangular de 65 x 97 mm:

Núm. 1: 1 pesseta. Cartolina blau pà•lid impresa en negre.

Núm. 2: 0,25 pessetes. Cartolina crema impresa en negre.

AIGÜES DE BARCELONA

El Sindicat Obrer de les Aigües de Barcelona emeté l'1 d'abril de 1937 uns vals dels valors de 2 pessetes, 1 pesseta i 50 cèntims marcats amb la sèrie A i numerats. En desconeixem la quantitat total emesa. Estan signats pel president i pel caixer, i legalitzats amb un segell en sec que diu «Aigües-Comitè Central». El revers està ocupat per un dibuix format per l'anagrama de les inicials «SGAB» (Societat General d'Aigües de Barcelona). Tots són en paper de barba blanc.

Núm. 3: 2 pessetes. Imprès en negre sobre fons blau. Format de 73 x 100 mm.

Núm. 4: 1 pesseta. Imprès en negre sobre fons beix rosat. Format de 68 x 92 mm.

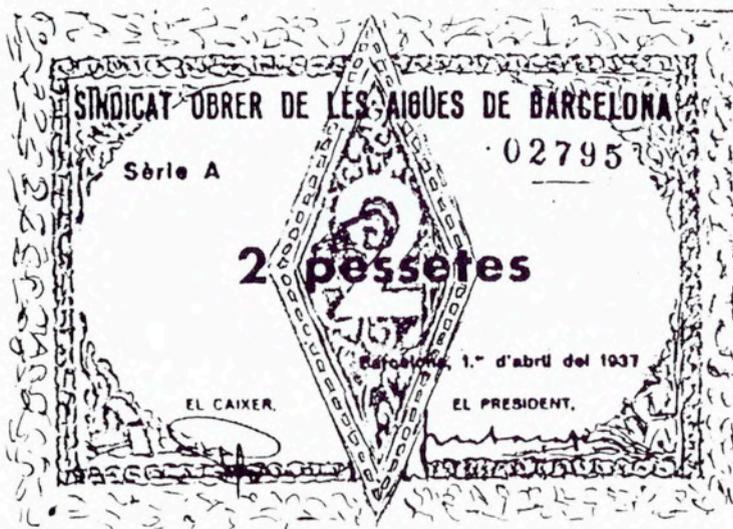
Núm. 5: 50 cèntims. Imprès en negre sobre fons marró. Format de 62 x 84 mm.

La tresoreria de l'empresa Aigües de Barcelona, que fou col•lectivitzada, creà l'any 1937 uns vals dels valors de 10 i de 5 cèntims, numerats i no signats, però sí legalitzats amb un segell en sec quadrat que diu «Comitè Central-Aigües». Paradoxalment, aquest vals estan escrits en castellà. Aquests vals són de cartó gris clar a l'anvers i blanc al revers, i són en format de 40 x 55 mm, i impresos en negre.

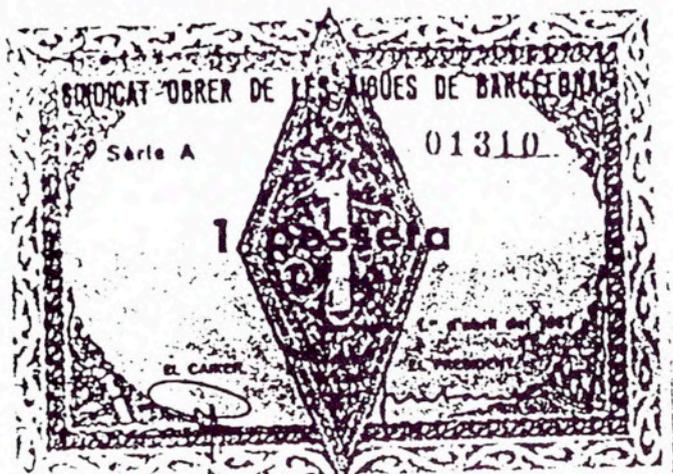
Núm. 6: 10 cèntims.

Núm. 7: 5 cèntims.

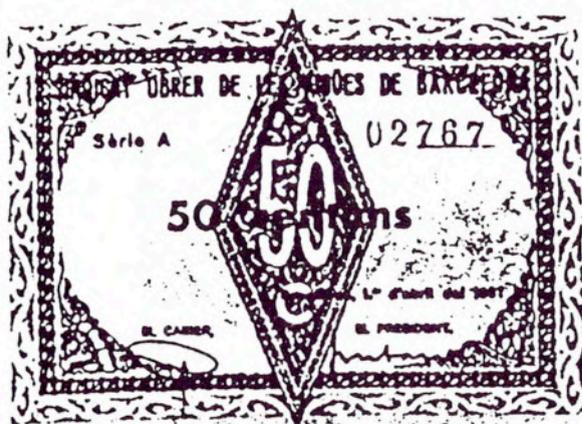
En la immediata postguerra, mentre continuaven els problemes per la manca de divisionari i estaven prohibides les emissions monetàries municipals, la S.G.A.B. (Societat General d'Aigües de Barcelona) i la ECASRLL (Empresa Concessionària d'Aigües Subterrànies del Riu Llobregat), la direcció comercial de les quals era al passeig de Sant Joan 39, de Barcelona, emeteren l'any 1939 uns discs de cartó amb una molt completa sèrie de valors que anaven des dels 75 cèntims als 5 cèntims, passant pels 50, 25, 20, 15 i 10 cèntims, per a l'ús exclusiu dels seus empleats, i circularen fins a l'any 1945. Escrits evidentment en castellà, són impresos en negre sobre cartó cuïro, sense cap signatura ni segell.

3

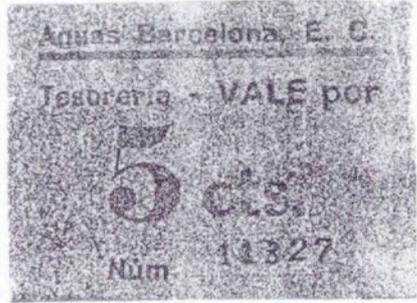
4

5

6

7

8

9

10

	<i>Pessetes</i>	<i>Diàmetre (en mm)</i>
Núm. 8	0,75	41
Núm. 9	0,50	41
Núm. 10	0,25	40
Núm. 11	0,20	40
Núm. 12	0,15	38
Núm. 13	0,10	32
Núm. 14	0,05	28

GAS

No coneixem cap valor monetari emès per la Companyia distribuïdora de gas de Barcelona.

COMPANYIA TELEFÒNICA

La Tresoreria de Barcelona de la Companyia Telefònica Nacional d'Espanya, situada a la plaça de Catalunya, cantonada al carrer de Fontanella, emeté uns discs monetaris en cartó dels valors de 25, 10 i 5 cèntims. Aquests discs no estan signats però sí legalitzats amb les inicials perforades «CTNE», però molts d'aquests discs circularen sense aquesta legalització. Aquests vals porten impresa al revers una llarga explicació sobre el seu ús i el seu reembossament, i estan escrits en castellà.

Núm. 15: 25 cèntims. Cartó blanc imprès en negre. Diàmetre de 33 mm.

Núm. 16: 10 cèntims. Cartó beix imprès en negre. Diàmetre de 30 mm.

Núm. 17: 5 cèntims. Cartó blau imprès en negre. Diàmetre de 28 mm.

Això és tot el que sabem pel que fa a les emissions monetàries dels serveis públics de Barcelona.

11

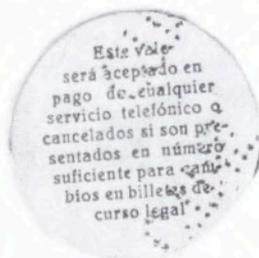
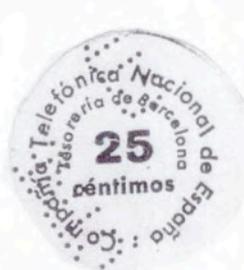

12

14

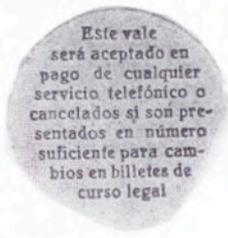
13

15

16

17

La medallística montserratina dels segles XV, XVI i XVII. Catalogació i justificació cronològica

ANNA M. BALAGUER

PRELIMINARS

En els darrers anys s'ha ampliat notablement l'evidència material de la medallística montserratina mercès a noves descobertes. Hom coneix avui les medalles o ensenyes de pelegrinatge del segle XV, l'existència de les quals era ben documentada, però els estudiosos de la medallística no en podien respondre. Hom no trobava a les col·leccions cap exemplar que pogués ésser considerat d'aquell moment.

Tampoc es tenia constància material d'unes medalles que, com les del segle XV, eren d'un aliatge d'estany i plom i que, segons és documentat, eren fabricades per un dels eremites vers l'any 1661. Joan Buch i Parera, un dels primers estudiosos del tema, no deixà d'exclamar-se, l'any 1974, de la precarietat de l'evidència medallística montserratina, la qual li plantejà incògnites que no podia resoldre. Sortosament, algunes s'han anat desvetllant i ben segur que hom obtindrà encara noves dades en l'esdevenidor.

L'any 1989, publicarem per primera vegada tres exemplars medallístics montserratins clarament atribuïbles al segle XV.¹ Així ho mostrava el seu art netament gòtic, l'estudi paleogràfic, l'anàlisi comparativa amb els segells de l'època i, sobretot, la presència en una de les plaquetes d'elements heràldics que es corresponien plenament amb els de l'escut de l'abat Marc de Villalba (1410-1453). En l'estudi d'aquest nou material, a la llum de les clarícies que hi aportaren la paleografia, la sigil·lografia i l'heràldica, mostrarem amb arguments definitius que calia rectificar

1. A. M. BALAGUER, «Les medalles montserratines el segle XV», *Acta Numismàtica*, 19 (1989), p. 167-174.

l'atribució a aquest mateix període d'una menuda medalla o ensenya de plom amb caràcters llatins que hom havia situat a la primeria del segle xv.²

En terrenys tan difícils de documentar i tan poc fressats com el de la numismàtica o el de la medallística medievals, són relativament freqüents les correccions, els reajustaments i les esmenes que hom ha de fer respecte a conclusions o a hipòtesis anteriorment formulades, sobretot quan apareixen nous i abundants materials. Si hom entén l'estudi històric amb esperit científic veritable –lluny de lamentar-se d'aquest fet o de voler ignorar-lo–, valorarà l'avenç que comporta en ampliar els coneixements que es tenien fins aleshores. Certament, serà una peça més que s'haurà encaixat en aquest enorme trencaclosques que és la història.³

Avui tornarem sobre el tema de la medallística montserratina del segle xv per fer-hi noves aportacions de material. També per intentar recapitular, datar i documentar, tant com sigui possible, el conjunt de la documentació medallística disponible de Montserrat des del segle xv fins la primeria del xviii.

MEDALLÍSTICA MONTSERRATINA DEL SEGLE XV: LES NOVES ENSENYES DE PELEGRINATGE DE PLOM

A la primera meitat del segle xv –i segurament també abans– era ja ben consolidat el costum dels romeus d'endur-se de Montserrat medalles, rosaris, ciris i potser també les cèlebres culleretes, com a record del seu pelegrinatge.⁴ Un document referent a l'anada de la reina Maria a Montserrat l'any 1416 ho mostra ben clarament en dir que la sobirana adquirí «vint-i-vuit fils de parenostres [rosaris] e curanta senyals d'estany e plom ab l'emprenta de Sancta Maria [medalles], los quals parenostres e senyals la dita Senyora decontinent donà e compartí entre les seues companyes per ço que aquells aportassen en demostració de venguda de romiatge».⁵ És a dir, que la medalla tenia –i té encara– la funció de testimoni i també de recordança d'un fet. En aquest cas, el pelegrinatge a Montserrat bé podia ésser tot un esdeveniment en la vida d'una persona a l'edat mitjana.

L'ús de les ensenyes o senyals de pelegrinatge no era, però, un fenomen aïllat,

2. Es tracta de l'atribució feta per M. FORASTÉ, «Les primeres medalles de Montserrat», *Acta Numismàtica*, 17-18 (1987-1988), p. 300, tipus I.

3. És una llàstima que en el magnífic i documentat catàleg de l'exposició *Nigra Sum. Iconografia de Santa Maria de Montserrat*, Montserrat, 1995, no es tingué en compte l'existència i la informació iconogràfica sobre la Verge de Montserrat de les medalles del segle xv que havíem publicat a *Acta Numismàtica* l'any 1989. Això li privà de recollir la que és probablement una de les més antigues representacions de la Verge Bruna amb els atributs que li són característics, com és ara el de la serra. L'obra, en la qual M. Forasté consta com a col·laborador, continua donant com del segle xv i com una de les més antigues conegudes la que publica aquest autor el 1987-1988, cosa que no era ja sostenible i que deixava en l'oblit materials publicats.

4. Sembla ésser que hi ha documents ben antics que esmenten aquestes culleretes i que fins i tot n'hi havia d'argent; vegeu A. M. ALBAREDA, *Història de Montserrat*, Montserrat, 1931, p. 180.

5. F. CARRERAS CANDI, *Visites dels nostres reis a Montserrat*, Barcelona, 1911, p. 43.

sinó que era ben estès –almenys des del segle XIV– en els grans santuaris llenguadocians i francesos. Per comprovar-ho només cal repassar la descripció de més d'una trentena d'ensenyes diferents de santuaris d'enllà del Pirineu que ens dóna A. Blanchet en una obra publicada en el ja llunyà 1930.⁶

Aquest autor apunta que les medalles religioses tenen un precedent en aquestes ensenyes de pelegrinatge i afegeix que són anomenades també *sportelles* i que n'hi ha una sèrie abundant i variada dels segles XIV i XV. Encara és més interessant la definició que fa de les característiques d'aquestes ensenyes, ja que concorden plenament amb les dels «senyals» montserratins coneguts. Segons l'autor francès, són sempre de plom o d'estany, són fabricats per fusió –és a dir, emmotllant un model i fent colar metall fos en l'espai buit creat– i prenen formes ovals, rodones o bé rectangulars. També tenen unes petites bagues per tal que les ensenyes puguin ésser subjectades o cosides a la roba.

Perquè el lector pugui fer-se una idea més clara de com eren aquestes ensenyes, reproduïm, a la làmina I, una *sportelle* de Saint Fiacre et Saint Fanon⁷ i una altra del famós santuari llenguadocià de Rocamadour.⁸ La primera té la forma d'una capelleta molts similar a la de les nostres ensenyes montserratines, mentre que la segona, que data del segle XIV, conserva encara la forma habitual del segell religiós, cosa que fa evident una vegada més que els artesans que fabricaven les matrius dels segells sovint feien també els models per a les medalles.

Tot seguit exposarem la documentació, les justificacions per a la datació i les atribucions de cadascun dels tipus coneguts.

TIPUS I

El tipus medallístic més antic conegut és encara la plaqueta de plom i estany que donàrem a conèixer l'any 1989. Per tant, aquest tipus encapçalarà el catàleg de les produccions medallístiques montserratines que inclou el present treball. Hem d'afegir, però, que coneixem avui un fragment d'un altre exemplar d'aquest tipus que també descrivim i fotografiem en el catàleg.

Exposem ara les dades que ens permeten situar aquest tipus en la primera meitat del segle XV i també relacionar-lo molt directament amb la primera notícia documental disponible sobre la medallística montserratina. Ens referim novament als comptes efectuats per Pere Eres l'any 1422 de les despeses fetes per la reina Maria i entre les quals s'esmenten les realitzades l'any 1416 amb motiu de la peregrinació de l'augusta dama a Montserrat. La part que interessa del document diu així:

6. A. BLANCHET, A. DIEUDONNÉ, *Manuel de Numismatique Française*, vol. III, capítol X titulat «Enseignes de pèlerinage», «Médailles religieuses», París, 1930, p. 138-142.

7. *Ibidem*, p. 141, fig. 6.

8. A. BERLANDE-BRANDENBURG, P. I. LE POGAM, D. SANDRON, *Musée national du Moyen Age Thermes de Cluny*, París, 1993, p. 51, núm. 47.

... E mes li son deguts per vint e huyt fils de pater nostres de boix que compra, qui a rahó de dotze diners lo fil, fan ab sis sols huyt diners que li costaren Quarente senyals destany e plom ab emprenta de Sacta Maria en cascu de aquells, a raho de dos diners la peça los quals pater nostres e senyals la dita senyora decontinent donà e comparti entre sues companyes per ço que aquells aportassen en demostracio de venguda de Romiatge, trenta quatre sous huyt diners: e així munten en suma totes les dites quantitats al dit Pere Eres degudes».⁹

Hem comentat ja la informació que ens dóna el document sobre la funció que tenien aquestes medalles o senyals de pelegrinatge, però veiem que ens proporciona encara altres dades. D'una banda, ens fa saber el seu preu, dos diners, una dada que la història monetària no pot menystenir. De l'altra, ens informa del material amb què eren fabricades, és a dir amb un aliatge de plom i estany. Més important és encara la precisió que fa sobre el fet que els senyals en qüestió provaven «l'emprenta de Sacta Maria».

Indicàrem ja en el nostre anterior treball¹⁰ que per poder identificar aquest tipus I amb les medalles que l'esposa del Magnànim adquirí a la seva anada a Montserrat l'any 1416 calia fer una anàlisi molt aprofundida de totes les dades disponibles i que, tot i així, quedarà sempre oberta la possibilitat de no haver encertat la identificació exacta amb les de la reina, ja que podien coexistir mides i models diferents dintre d'un mateix estil. És a dir, el gòtic imperant, tant en les figures com en la lletra.

Resulta, però, que hi ha en la mateixa peça un element preciós que ens ajuda a datar aquest tipus amb una exactitud inusitada. Es tracta dels dos escudets que hi ha a baix, a cada banda, al final de les llegendes dels dos costats. Aquests escudets presenten una sola faixa en camp llis, heràldica que es correspon amb la de Marc de Villalba —el primer abat de Montserrat en desistir-se de l'autoritat de Ripoll—, que tenia en el seu escut una faixa de güella en camp d'or.¹¹

Que aquest escudet representa l'heràldica de l'abat ho confirma de manera indiscutible el bàcul que l'acompanya i que apareix en el fragment del segon exemplar que aportem. Aquesta composició d'escut, que es sobreposa a un bàcul, és habitual en els escuts abacials de l'època. Un exemple el tenim a les rajoles de Poblet que reproduïm a la làmina del catàleg al costat del tipus I, juntament amb el detall dels escudets. La rajola correspon a l'abat Porta (1505-1526).

La presència d'aquests escudets en aquest senyal de pelegrinatge no és un fet sorprenent quan observem que heràldiques similars apareixen en segells d'abats de Montserrat en aquest mateix segle. Observeu, per exemple, el segell de l'abat Pere Antoni Ferrer (1455-1470), on apareixen dos escudets al peu de la Mare de Déu en una disposició molt semblant a la de la nostra plaqueta.¹² Les analogies de concep-

9. F. CARRERAS CANDI, *op. cit.*, p. 42-43. (v. nota 5).

10. A. M. BALAGUER, *op. cit.* (v. nota 1).

11. P. CRUSELLAS, *Nueva historia del santuario y monasterio de N. S. de Montserrat*, Barcelona, 1896, p. 398.

12. F. DE SAGARRA, *Sigil-lografia catalana*, vol. III, Barcelona, 1922, 4.786. Reproduït a la làm. I, fig. 4.

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 2

Fig. 1

Làm. I

Fig. 1-2, ensenyes o «sportelles» de N.S. de Rocamadour (s. XIV) i dels sants Fiacre i Fanon de Meaux (s. XIV-XV). Fig. 3, retaule de Santa Maria de Montserrat d'Aqui Terme, la Verge seu damunt la serra com en el nostre tipus 1. Fig. 4, segell de l'abat Pere Antoni Ferrer (1455-1470) amb semblances tipològiques amb el nostre tipus 2.

ció i disposició que trobem en aquesta època entre els segells i aquestes medalles incipients són ben notables. Això es deu, sobre tot, al fet que sovint els artesans que obrien les matrius dels segells eren els mateixos que feien els dels senyals de pelegrinatge o les medalles. En realitat, la tècnica per fer una i altra cosa era ben propera i difícilment en l'àmbit del monestir hi hauria hagut una especialització per a cadascun d'aquests afers, especialització que no devia haver-hi ni tan sols en l'àmbit estatal, ja que consta que sovint artesans gravadors de monedes intervenen en la fabricació de matrius per als segells.

Totes les dades i argumentacions que hem anat exposant ens permeten datar amb extraordinària precisió aquest primer tipus. Atesa la informació que ens donen els escudets –que han de correspondre, com hem vist, l'abadiat de Marc de Villalba (1410-1453)–, gairebé podríem afirmar que era aquest el tipus de senyal de pelegrinatge que s'expandia a Montserrat en aquell any 1416, en què la reina Maria hi pelegrinà amb el seu seguici.

A totes aquestes consideracions, que glossen i amplien les que ja havíem fet en l'anterior estudi,¹³ n'hi hem d'afegir encara algunes d'altres prou importants. D'una banda, l'aparició d'un segon exemplar, la qual cosa demostra que no ens trobem davant d'un exemplar únic que podria ésser excepcional, sinó davant d'una producció seriada.¹⁴ En aquest sentit, hem, de remarcar també que els dos exemplars coneguts, per bé que un és sencer i de l'altre només en tenim un fragment, mostren ben clarament que no provenen del mateix motlle, la qual cosa denota una certa amplitud de producció. Pensem que si no hagués estat així, difícilment la reina Maria i els molts altres pelegrins, al marge dels del seu seguici, que devia haver-hi aquell dia a Montserrat, haurien pogut endur-se el seu senyal de romiatge. I recordem que només la casa reial en va adquirir quaranta.

Voldríem encara fer alguns comentaris sobre la composició tant original com elegant que ens presenta aquesta plaqueta, on la Verge, amb el cos lleugerament inclinat cap a l'esquerra, sembla voler seure, o millor recolzar-se, damunt l'emblema serra montserratina que té al darrere. És curiós observar que aquesta representació iconogràfica es repeteix en un magnífic retaule de santa Maria de Montserrat de finals del segle xv i que pintà Bartolomé Bermejo a València per encàrrec de Francesco de la Chiesa, comerciant italià establert en aquella ciutat. Aquest darrer disposà en les seves darreres voluntats que fos remès a Itàlia per fundar una capella en honor de Nostra Senyora de Montserrat a la seva ciutat nadiua d'Aqui Terme, on encara es conserva.¹⁵ Es tracta certament d'una representació

13. A. M. BALAGUER, *op. cit.* (v. nota 1).

14. Es tracta de l'exemplar que descrivim amb el núm 1.1 al catàleg que el lector trobarà al final d'aquest treball.

15. Sobre aquest retaule, vegeu J. de C. LAPLANA, «La Montserrat d'Aqui Terme», *Montserrat. Butlletí del Santuari*, núm. 32 (gener-abril 1992), p. 24-27, i del mateix autor el resum i comentari documentat de la història d'aquesta obra que fa a *Nigra Sum*, p. 68, juntament amb una magnífica reproducció fotogràfica.

força lliure¹⁶ i sembla prou clar que el pintor no havia estat mai a Montserrat. Devia, però, disposar d'alguna informació sobre la iconografia de la Verge. El més probable és que aquesta informació li provingués d'alguna ensenya de pelegrinatge similar a les que publiquem i que podia haver-li facilitat el mateix Francesco de la Chiesa, que com a gran devot de santa Maria de Montserrat devia tenir. Això explicaria la coincidència de la plaqueta i el retaule en representar la serra per darrere de la Verge i fer que ella graciosament la utilitzi com a setial, cosa que no trobarem en cap altra representació coneguda de la Mare de Déu de Montserrat.¹⁷ Vegeu làm. I, Fig. 3

TIPUS 2

Aquest tipus presenta unes característiques molt similars a les de l'anterior. Malauradament, l'exemplar que ens ha pervingut no és complet i ara com ara continua essent l'únic exemplar conegut d'aquest tipus. Pensem que la fragilitat del metall amb què s'han fabricat aquestes plaquetes i la seva notable superfície fan que els exemplars sovint apareguin fragmentats i que la descoberta d'una peça sencera sigui un fet excepcional. Tot i així, el fragment disponible del tipus 2 és prou gran i permet veure tota la imatge de la Verge.

Les diferències entre aquest tipus i l'anterior s'evidencien en l'execució artística –que és menys acurada– i en alguns detalls en la composició. Així, veiem que la representació i la posició de la serra montserratina se soluciona de forma menys elegant que en el tipus primer. Observem que la serra és molt grossa i que sembla situar-se per davant de la Mare de Déu. En el tipus número 1, la serra se situa clarament per darrere, tot fent la funció d'un setial on la Verge vol asseure's. Les muntanyes que es troben als peus de la figura són més prominents i la Mare de Déu sembla portar un ceptre o lliur, i a dalt del camp esquerre s'aprecia un estel de sis puntes. Malgrat aquestes diferències, tot fa pensar que es tracta, en conjunt, d'una peça força similar a l'anterior, tant per la disposició dels seus elements, com perquè encaixa igualment dins de les característiques figuratives, cal·ligràfiques i ornamentals del gòtic.

Tot plegat fa que puguem considerar que aquest tipus correspon a una cronologia no gaire allunyada de la del primer que hem presentat. Aquesta opinió no es re-

16. Els comentaris de J. de C. Laplana, continguts a *Nigra Sum*, p. 68, assenyalen també aquest fet, però anà més enllà en dir «ningú podia sospitar que aquesta bellíssima madona fos la Mare de Déu de Montserrat si no hi hagués al darrera una sòlida documentació que ho acredita», i afegeix: «La iconografia de la Mare de Déu de Montserrat encara no estava ben definida [...]». Aquestes afirmacions semblen indicar que no s'ha donat que l'esplèndida madona gòtica de Bermejo està asseguda damunt d'una serra, una iconografia que trobem també en les nostres medalles o plaquetes de pelegrinatge, tipus 1 i tipus 2, i que la identifiquen de forma prou inequívoca amb la Mare de Déu de Montserrat.

17. En aquest sentit és utilíssim el documentat i esplèndid catàleg de l'exposició *Nigra Sum*, Montserrat, 1995.

colza, però, únicament en la seva inferior qualitat artística, sinó també en la tipologia. Es coneix un segell de l'abat Pere Antoni Ferrer (1455-1470) –i al qual abans també ens hem referit¹⁸ que presenta una Verge amb una serra sobreposada a la seva figura. Aquest segell té una notable analogia tipològica i estilística amb la representació de la nostra peça núm. 2. En ambdós casos, la Mare de Déu apareix ben dreta, havent desaparegut aquella graciosa lleu inclinació del seu cos que observàvem a la peça núm. 1. La similitud de la peça núm. 2 amb l'esmentat segell de l'abat Pere Antoni Ferrer constitueix un important argument per situar-la a la segona meitat del segle xv.

TIPUS 3

El tipus de senyal de pelegrinatge que porta el número 3 en el nostre catàleg, haurem de situar-lo a continuació, encara dintre del segle xv o potser molt a la primera del segle següent.

Observem que la serra ha passat a les mans de l'infant Jesús, que s'afanya a serrar turons. Una representació ben curiosa que es mantindrà llargament en la iconografia montserratina dels dos segles següents. Hi ha notícies de viatgers del segle xvii que indiquen que fins i tot a la imatge original venerada a Montserrat es penjava –almenys ocasionalment– una serra als braços del Nen.¹⁹ A aquest punt arriba l'èxit assolit per aquesta figuració tan original, però que ens fa copsar la singularitat geogràfica de Montserrat com un do del Creador. Ben cert és que els dissenyadors d'aquells segles pretèrits –si els podem anomenar així– no podien haver trobat un «logotip» més suggerent per fer conèixer Montserrat enllà de la nostra terra. No podem oblidar que un dels pocs *mass media* existents –però ben eficaç entre la nombrosa població analfabeta– eren les representacions gràfiques que contenien les monedes, les ensenyes o medalles i les estampes, en arribar la impremta.

És precisament a través de la impremta que tenim la primera imatge de la representació de la Verge amb el Nen serrador datada amb tota exactitud. Es tracta del segell xilogràfic que apareix en l'edició de la butlla de privilegis per als confreres de Montserrat, atorgada per Alexandre VI, i que realitzà el mestre impresor alemany J. Rosenbach a Barcelona l'any 1498.²⁰ L'any següent, el 1499, trobarem novament aquesta representació en xilografies més conegudes del mestre Joan Luschner, que instal·là el seu taller a Montserrat.²¹

18. Vegeu la nota 12, i làm. I, fig. 4.

19. Viatger francès anònim que visità Montserrat el 1660, *Viajes de extranjeros por España y Portugal*, recopilat per GARCÍA MERCADAL, vol. 2, Madrid, 1952, p. 699, citat a *Nigra Sum*, p. 27, nota 44.

20. *Nigra Sum*, p. 64-65, núm. 5.2. Vegeu també làm. II, figs 5 i 6.

21. *Ibidem*, p. 64-65, núm. 5.1.

Malauradament, l'exemplar d'ensenyament de pelegrinatge que ens ha arribat és força mutilada, però és suficient per fer-nos adonar que el Nen s'asseu de gairell a la falda de la Mare, asseguda de front. En la mateixa posició trobarem, en davant, tots els nens serradors de turons. Cal remarcar també que s'aprecia la serra i les seves dents.

Aquest tipus d'ensenyament de pelegrinatge és de plom i estany com els dos tipus anteriors, però les seves dimensions són més reduïdes. A pesar de les seves mancances, observem que no devia dur llegendes laterals, ja que als costats s'aprecia una orla de punts com a tanca. La llegenda, encara en lletra gòtica, figura a la base i en llegim la part final ON:SER (la E i la R annexades).

Aquesta plaqueta devia dur, com les dels dos tipus anteriors (núm. 1 i 2), algun punt de subjecció per ésser lluïda damunt dels vestits del romeu en senyal d'haver pelegrinat a Montserrat. Podia tractar-se, segurament, d'unes simples baguetes que, per la seva fragilitat, no s'han conservat en els exemplars que ens han pervingut, però que trobarem en altres peces similars d'aquesta època.

ENSENYES DE PELEGRINATGE I MEDALLES DEL SEGLE XVI

A principis del segle XVI devia continuar a Montserrat la tradició de les plaquetes de pelegrinatge de plom i estany. Veiem com van variant estilísticament i van adoptant, en les seves llegendes, la cal·ligrafia de la lletra capital llatina, més d'acord amb les noves tendències renaixentistes. Més endavant aniran prenent morfologies més pròximes a les medalles convencionals, de manera que vers la fi del segle XVI s'hauran convertit en unes medalles religioses semblants a les que encara avui podem trobar a Montserrat o en altres santuaris. A. Blanchet, que ha estudiat l'evidència medallística de molts llocs de pelegrinatge europeus, suggereix també aquesta cronologia, que sembla encaixar prou bé amb el cas montserratí, almenys en la vista de l'evidència del material avui disponible.²²

Algunes dades documentals fan pensar que en aquell segle es regularen o bé es reorganitzaren les qüestions referents a la venda d'imatges i altres objectes als pelegrins que anaven a Montserrat. Així, l'any 1504, el papa Juli II concedí que el monestir pogués vendre imatges, ciris i també articles de primera necessitat a seglars i a eclesiàstics. El lucre que se'n derivés es destinaria al manteniment de la generosa hospitalitat que Montserrat donava als pelegrins que volien acollir-s'hi.²³ Sembla, però, que el santuari hagué de lluitar contra d'altres iniciatives de particulars que miraven de participar en el benefici de la venda d'aquests articles als romeus. Veiem que Lleó X i Climent VII —entre els anys 1521 i 1534— imposen pena d'excomunió als que, sense llicència de l'abat, expendeixin imatges o candeles amb l'escut del

22. A. BLANCHET, A. DIEUDONNÉ, *op. cit.* p. 142-144 (v. nota 6).

23. M. MUNTADAS, *Montserrat: su pasado, su presente y su porvenir*, Manresa, 1871, p. 223.

monestir.²⁴ Cal recordar aquí que les candeles que hom podia portar de Montserrat tenien molta anomenada en aquest segle i hom tenia gran fe en els seus beneficis espirituals a l'hora de demanar la curació d'alguna malaltia. També servien de confortació a l'hora de la mort. El mateix emperador Carles V, que tantes vegades visità Montserrat, duia sempre un d'aquests ciris en els seus llargs i continus viatges. Carles, retirat ja a Yuste, morí tenint un ciri de Montserrat encès, ritual que es reiterà a la mort del seu fill Felip II.²⁵ Seria ben interessant poder conèixer la iconografia d'aquests ciris, per comparar-la amb la d'altres objectes, dedicats igualment a la difusió popular, com són les medalles i les plaquetes. L'única referència que hem trobat data del 1574 i diu que a una malalta igualadina li posaren damunt del pit «una candela de cera en la qual estava esculpida la imatge de Nostra Senyora de Montserrat».²⁶

Ara comentarem les característiques i la cronologia de les diferents plaquetes i medalles atribuïdes a aquest període.

TIPUS 4

Hem de situar a la primeria d'aquest segle una plaqueta fins ara no coneguda i que publiquem per primera vegada. Sortosament, la peça és força sencera, ja que només li manquen dos dels tres acabats dels extrems superiors i les baguetes de subjecció. Aquestes darreres, però, s'endevinen per les restes de les dues que devia haver-hi als extrems de la base, a continuació de la llegenda.

Trobem analogies entre aquesta plaqueta i l'anterior. Les dimensions són similars, la llegenda se situa també a la base exclusivament, i una tanca de punts envolta igualment la peça, que té una forma rectangular, però acaba en tres lòbuls a la part superior. Així li dona l'aspecte d'una petita capelleta o d'un petit finestral gòtic. Les llegendes són encara escrites en cal·ligrafia gòtica, per bé que força degenerada, però tot i així s'hi reconeix el nom de Montserrat. Pel que fa a les figures, veiem la mateixa representació de la Mare amb el Nen que serra turons, encara que l'execució artística és força diferent de la dels tipus anteriors. La figura i la solució donada als vestits, la corona, el cabell, etc., confereixen al conjunt un aire menys hieràtic, sens dubte més d'acord amb els canons renaixentistes. Cal observar, també, que pengen dues llànties dels dos lòbuls laterals, segurament una al·lusió a les moltes que cremaven vora de la Verge Bruna i que cridaven l'atenció del visitant.²⁷ En el lòbul central figura un estel de sis puntes, que també teníem en el camp esquerre del ti-

24. A. M. ALBAREDA, *op. cit.*, p. 314. (v. nota 4).

25. C. CORNET I MAS, *Tres días en Montserrat*, Barcelona, 1863, p. 285.

26. J. SEGURA, *Historia de Igualada*, vol. II, p. 192, citada por F. CARRERAS CANDI, *op. cit.*, p. 63, nota 2.

27. Hieronymus Münzer, un metge nuremburgès que visità Montserrat els dies 26-28 de setembre de 1494, ens diu en el seu *Itinerarium Historicum Hispanicum* que «davant de l'altar major hi cremen dia i nit vint-i-tres llànties, la major part de les quals és de plata i or». Es veu que aquestes llànties devien impressionar força el visi-

pus 2. Aquesta disposició de les dues llànties i l'estel al mig perviurà en un tipus posterior més simplificat i que porta lletra llatina (vegeu el tipus núm. 7).

Hem vist, doncs, que en aquest tipus 4 els trets de modernitat, com són el Nen serrant i l'aire més natural de les figures, s'uneixen encara als de tradició medieval, com són els de la seva morfologia ogival i la lletra gòtica. Tot plegat ens porta a situar l'emissió d'aquest tipus a la primeria del segle XVI, quan les arts menors comencen a ésser influïdes pels corrents renaixentistes, però són encara concebudes des de l'estètica del gòtic.

TIPUS 5 i 6

Tenim a continuació dues ensenyes de pelegrinantge. Dissortadament, són força mutilades, ja que en tenim només la meitat inferior amb la lectura MONSERAT O D.MONER a la base.

La principal característica i font de datació d'aquests dos tipus és que en ambdues els caràcters de les lletres són ja plenament llatins. El tipus 5 enllaça tipològicament amb l'anterior, ja que sembla tenir la Verge asseguda i una tanca de punts envolta la peça.

El tipus núm. 6 és de dimensions més reduïdes, no porta orla de punts al voltant i la Verge sembla estar en una posició similar a la que trobàvem en el tipus següent. En qualsevol cas, podem assegurar que porta el Nen a l'esquerra i no a la dreta, com en tots els tipus precedents. Així ho demostra la part de serra que s'aprecia a l'extrem superior esquerre del nostre fragment.

Poc més podem dir d'aquests dos tipus que, al costat d'una lletra llatina, conserven encara l'estructura dels senyals de pelegrinatge medievals, per bé que ja força simplificada. Totes aquestes observacions ens porten, però, a situar-los entre el principi i la meitat del segle XVI.

TIPUS 7

Arribem ara al tipus que d'alguna manera tanca la sèrie de plaquetes de pelegrinatge de tradició medieval de plom i estany i fabricades per fusió. Es tracta igualment d'una plaqueta de dimensions molt reduïdes i du encara baguetes de subjecció. La seva forma és pentagonal, en forma d'una simple caseta, i havent de-

tant, ja que altres viatgers dels segles XV i XVI en parlen sovint. Així A. de Lalaing, que el 15 de gener de 1503 acompanyà l'arxiduc Felip el Formós en la seva visita a Montserrat, també remarca el nombre de llanties. Aquestes i encara d'altres impressions de viatgers a Montserrat al llarg dels temps han estat recollits en l'obra utilíssima, tantes vegades citada, *Nigra Sum*, p. 24, notes 31 i 32.

saparegut les formes ogivals que trobàvem al tipus 4. El nen Jesús, ocupat en serrar turons, és a l'esquerra, la qual cosa enllaça amb el que veiem en el tipus 6. L'execució artística no és gaire acurada i s'observa que, tot i conservar encara un cert aire goticitzant, s'aparta ja de les figuracions pròpies d'aquest estil. La composició d'una llàntia per banda i l'estel central, però de migradíssimes dimensions, enllaça amb la que trobàvem en el tipus 4. Cal dir, també, que la lletra és llatina i forma simplement el nom de MARIA. Possiblement l'artista no es veia amb cor de gravar en el curt espai disponible el nom de Montserrat, ni que fos abreujadament.²⁸

Avui coneixem bastants exemplars d'aquest tipus, sencers o bé fragmentats. D'entre ells hem pogut distingir almenys una variant, la que porta una petita creu a la dreta damunt d'un turó. Totes aquestes dades ens porten a situar la fabricació d'aquest tipus cap a mitjan segle XVI.

TIPUS 8

Tenim, a continuació, un altre tipus montserratí no publicat fins avui. Es tracta d'una medalla rodona fabricada en plom i estany per fusió, com els tipus anteriors.

La representació de la Verge s'aparta ja definitivament de la línia gòtica. La Mare de Déu, asseguda damunt de les muntanyes, porta el Nen serrador a la dreta. A l'altra mà porta una gran branca, que potser vol representar el gran lliri d'orfebreria que solia lluir la imatge montserratina a la mà.²⁹ Es tracta, de tota manera, d'un tipus d'escassa qualitat artística. Cal remarcar que aquest tipus, a diferència dels anteriors, té revers, i en aquesta cara veiem la creu, l'escala i el sant sudari amb la lectura S.MAR.DE.MO[ntserrat].

Els exemplars coneguts d'aquest tipus són, com hem dit, fosos en plom i els situem entre la meitat i el final del segle XVI. Per la seva rusticitat, no és impossible que es tractés de produccions medallístiques fetes a les ermites, com les que ens consta que feia fra Foquet a la de Santa Caterina a mitjan segle XVII.

TIPUS 9

Fins ara coneixíem només aquesta versió més reduïda del tipus anterior que copia l'anvers amb art més degenerat, gairebé pastoral. Al revers hi ha també la creu i

28. Es tracta del mateix tipus publicat per M. FORASTÉ, «Les primeres medalles...», p. 300, tipus I i a *Nigra Sum*, 51.1, p. 156, ue, per totes aquestes consideracions i en vista dels materials coneguts, no és possible de datar al segle xv. I encara menys fer-lo coetani de la visita de la reina Maria, com apuntava aquell autor.

29. *Nigra Sum*, p. 27, nota 46, ens cita la descripció que en fa en el seu armorial Jaume Ramon Vila, que ens diu que la Verge «té uberta la palma de la mà i en ella li solen posar un pom de cristall amb un ram de flors ricas», la qual cosa consona amb la representació que veiem en un oli sobre taula del Museu de Montserrat, datat el 1599, i publicat a *Nigra Sum*, núm. 16, p. 86. Vegeu-la reproduïda a la làm. II, fig. 7.

Fig. 5

Fig. 7

Fig. 6

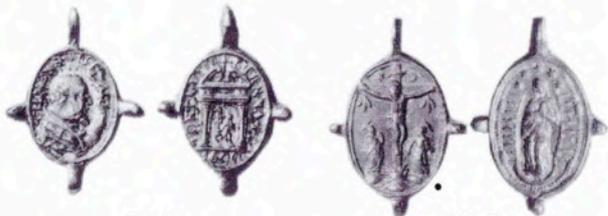

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Lam. II

Figs. 5-6, xilografies de J. Luschner i de J. Rosenbach, 1499 i 1498 amb la imatge del Nen serrant que anirem trobant a les medalles a partir del tipus 3. Fig. 7, pintura datada el 1599 de la Verge i el Nen de front, ella porta un lliri, com en els nostres tipus 8 i 9. Fig. 8 medalla pontifícia amb data 1600 a l'exerg del revers, commemora l'Any Sant, la seva factura es similar a la de les nostres medalles de la fi del s. XVI i primeria del XVII (Tipus 11-12, etc.). Figs. 9-10, altres medalles de l'època fetes a Roma amb una de les cares idèntiques als reversos dels nostres tipus 11-13; 27 i 42, per exemple.

l'escala, però hi ha el cos de Crist extès a terra. La llegenda està circumscrita dintre d'un arc circular i també al·ludeix a Montserrat.

Aquest tipus es clarament derivat de l'anterior i per tant vindria a continuació, sense que poguem descartar la seva pervivència al llarg del segle següent en convivència amb d'altres tipus.

MEDALLES DE FINALS DEL SEGLE XVII I DE LA PRIMERA MEITAT DEL SEGLE XVII

Vers les darreres dècades del segle XVI hem de situar l'aparició d'unes medalles que presenten un aspecte i unes característiques properes a les medalles religioses actuals. Es tracta de peces fabricades ja per encunyació i en metall groc, que tant pot ésser bronze com llautó.³⁰ Són de forma ovalada, tenen una anella a la part de dalt per poder penjar-les d'una cadena i als costats i a baix, unes petites protuberàncies, que són encara el record d'aquelles petites bagues dels senyals de pelegrinatge i que servien per poder cosir-los a la roba.

La iconografia de la Verge amb el Nen serrant ja se soluciona plenament dintre de l'estètica renaixentista i acaba adquirint una forma estereotipada. Tot i així, trobarem una varietat molt notable de tipus a causa sobretot de la diversitat dels reversos i de les mides de les medalles. Molts d'aquests reversos són dedicats a temes no montserratins –sants, escenes de la vida de Crist, etc.– i els trobarem gairebé idèntics en altres medalles d'aquesta època. Aquesta analogia artística i tipològica fa pensar que pot haver-hi algun denominador comú pel que fa a la fàbrica de la major part de la medalla religiosa d'aquest període. En aquest sentit, cal recordar que moltes de les medalles de devoció dels segles XVII i XVIII es fabricaven a Roma per encàrrec d'esglésies, santuaris i confraries d'arreu del món catòlic.³¹ És cert que moltes d'aquestes produccions porten la indicació ROMA. De tota manera, no sabem quan s'inicià la pràctica de posar-la, però pot tractar-se d'un costum relativament tardà, ja que en general apareix en emissions que s'acosten ja a finals del segle XVII i durant el segle XVIII.

Sigui com sigui, el fet és que el parentiu tipològic estilístic que trobem fa pensar que bona part de la producció medallística montserratina, o era encarregada a Roma, o sortia de tallers locals que seguien molt d'aprop els models i els gustos marcats per aquell taller. Això farà també que poguem trobar importants elements de datació per a les nostres medalles en el context general de la medallística religiosa. En veurem diversos casos.

30. El bronze, aliatge de coure i estany, i el llautó, aliatge de coure amb zenc, donen com a resultat un metall de color groc d'aspecte molt semblant a la vista. En rigor no és possible determinar de quin dels dos es tracta, caldria evidentment fer una anàlisi metal·logràfica.

31. J. GUDIOL, *Nocions d'arqueologia sagrada catalana*, vol. II, Vic, 1933, p. 694.

Al costat d'aquestes medalles encunyades de bronze o de llautó, en tenim també d'argent i de plom i estany. Les d'argent són escasses i algunes vegades dona la impressió que han estat fabricades per fusió.³² Això explicaria que sovint la seva anella sigui plana i no travessera, ja que fent-la plana és menys probable que es trenqui a l'hora de retirar-la del motllo. Les medalles de plom són certament més abundants i són fabricades per fusió, gairebé sempre prenent per model una medalla de bronze. La major part de les medalles foses de plom i estany tenen l'anella plana per les mateixes raons de fabricació que hem dit abans. No cal dir que la qualitat de les medalles de plom és inferior.

Ens consta que, a mitjan segle, un dels ermitans es dedicava a la tasca de fondre medalletes de plom que distribuïa als romeus que el visitaven.

TIPUS 10

Coneixem un únic exemplar d'aquest tipus i no gaire ben conservat. Tot i així, podem dir que el seu estil artístic té certa qualitat i és menys estereotipat que el de molts que seguiran. La medalla és de llautó o de bronze, ha perdut l'anella i els pius, però no hi ha dubte que en duïa. El revers, força millor conservat, presenta un sant Jaume vestit de pelegrí, tipus que no tornarem a trobar en la medallística montserratina coneguda d'aquesta època.

Pensem que pot tractar-se d'una emissió de finals del segle XVI o de primers del segle XVII.

TIPUS 11 i 12

Tenim ara unes medalles també de bronze o llautó encunyat. Són molt regulars i s'hi denota una fabricació força abundant i clarament seriada. Aquestes peces són d'un estil i d'una factura ben semblant a la de les que es fabricaven a Roma a finals del XVI i principis del XVII. Així ho demostren alguns exemplars datats sortits del taller romà, com és ara el que commemora l'any sant de 1600. També el fet que el seu revers —un Crist a la creu amb la Verge i sant Pere al peu— el trobem gairebé idèntic en altres medalles de l'època fa pensar en una emissió, o feta a Roma o molt propera als seus models. (Vegeu lám. II, figs. 8, 9 i 10).

Pel que fa a la Mare de Déu de Montserrat, se la representa asseguda girada cap a l'esquerra amb el Nen dret damunt la falda i ocupat en serrar. Aquesta iconografia, que trobem també en gravats de l'època,³³ quedarà fixada en la medalla durant

32. La fabricació per fosa a voltes deixa senyals, com és ara concrecions, petites bombolles d'aire, però no sempre és així, i si el treball ha sortit com cal no és fàcil de distingir una peça fosa d'una d'encunyada, sobretot si té cert desgast.

33. Vegeu, per exemple, els reproduïts a *Nigra Sum*, núm. 11, p. 76; núm. 12, p. 78; núm. 15, p. 15.

quasi tot el segle XVII. És cert que en aquest segle algunes pintures i gravats ens representen ja una santa Maria de Montserrat asseguda de front d'aires majestàtics i amb el Nen inactiu a la falda,³⁴ però no sembla que les medalles que porten aquesta figuració puguin ésser anteriors als darrers temps del segle XVII i amb més seguretat del XVIII, com anirem veient.

Conexim exemplars de dues mides diferents amb aquests tipus d'anvers i de revers, núm. 11 i 12 del catàleg.

TIPUS 13

Tipus de característiques i de cronologia semblant als tipus 11 i 12, però més petit i amb l'escena de l'anunciació al revers.

TIPUS 14

Tipus similar als anteriors pel que fa a la tècnica de fabricació i a la temàtica montserratina. Al revers veiem la figura de sant Domènec, que pot tenir relació amb l'esclat de la devoció entorn del rosari que es produí al segle XVII.³⁵ D'altra banda, cal recordar que els rosaris eren un dels altres objectes que podien adquirir-se a Montserrat.

TIPUS 15

Tipus de plata similar als anteriors pel que fa al tema montserratí. Els pius laterals s'han convertit, com en altres exemplars d'aquest metall, en flors de llir. Al revers trobem la figura de sant Benet. Cal observar que aquest sant és el que més trobarem en els reversos de les medalles montserratines, sobretot a partir de finals del XVII i encara més al segle XVIII.

34. Per exemple, l'oli sobre tela atribuït a Ricci c. 1639, reproduït a *Nigra Sum* amb el núm. 32, i també d'altres. Trobarem, però, gravats de finals del XVI i la primera del XVII, en què hi ha una doble representació de la Mare de Déu en la seva santa muntanya. A baix, prop del monestir, és reina asseguda al seu tron amb àngels serrant als seus peus, però vora les encimbellades ermites és una Verge volant damunt d'un núvol i amb el Nen als braços, enfeinat serrant un dels turons, *Nigra Sum*, núm. 18 i 19. Vegeu lám. III, fig. 11 en el present estudi.

35. J. GUDIOL, *Nocions d'arqueologia sagrada...*, vol. II, p. 693.

TIPUS 16 i 17

Similar al tipus 15, però el 16 és amb bronze o llautó encunyat, i el 17 és més petit, d'anella plana i fos en plom.

TIPUS 18 i 19

Les característiques d'aquests dos tipus no s'aparten de les que hem anat comentant darrerament. La seva peculiaritat més notable és que són d'argent i que el número 18 és més treballat. Vegeu com els tres piuetes s'han convertit en tres flors de lliri i a la clàssica representació de la Verge de Montserrat se li ha afegit la de l'Esperit Sant en forma de colom. Al revers, ambdós tipus representen un calze eucarístic, un tema que anirà repetint-se amb molta freqüència al llarg de tot el segle XVII, i no sols a la medalla montserratina, sinó també a la d'altres advocacions, però sempre amb característiques tipològico-estilístiques molt properes.

En aquests dos tipus l'anella és plana, la qual cosa fa pensar que pogueren haver sigut fabricats per fosa. De tota manera, no podem afirmar-ho només en vista de les fotografies disponibles. Aquests tipus se situarien a la primera meitat del segle XVII.

TIPUS 20 i 21

Es tracta també de dos tipus fabricats en plata, com els anteriors, però de mida més petita i de molt poc gruix. L'anella és també plana i sembla que no pot haver-hi dubte, en aquest cas, que foren fabricades per fosa. A l'anvers tenim la típica representació de la Verge amb el Nen serrador, però d'un art molt tosc. Observem que la serra adquireix dimensions desproporcionades, i damunt d'un dels turons veiem com a novetat una creu també força gran. Al revers, ambdós tipus presenten també el calze eucarístic. Malgrat les diferències de qualitat artística amb els tipus anteriors –en part atribuïbles al fet d'haver de gravar un model tan petit–, tot fa pensar que es tracta d'una producció de la primera meitat del segle XVII.

TIPUS 22

Tenim ara un tipus similar, però fos en plom. És una mica més gran i al revers porta un calze custodiat per dos àngels, tot damunt d'un paviment enrajolat. Aquest detall és important, ja que és un record de la tradició figurativa de finals del gòtic i dels primers temps del renaixement. El trobarem a moltes medalles, montserratines o no, i on les temàtiques dels reversos van repetint-se. Observarem també que a

partir de mitjans segle XVII van desaparèixer aquestes acarçants representacions dels paviments, a mesura que les medalles també perden els tres additaments en forma de pius.

TIPUS 23

És fabricat en argent i semblant en tot als tipus 20 i 21, també d'aquest metall. L'única diferència és que al voltant del calze del revers llegim en català: ALABAT-SIA. El fet és veritablement remarcable, ja que les llegendes solen aparèixer sempre en llatí. Fins ara no teníem notícia de medalles montserratinas en la nostra llengua fins entrat el segle XIX.

Veient que, per les seves característiques, aquesta medalla se situa a mitjan segle XVII, bé podríem relacionar-la amb el període de la Guerra del Segadors. Recordem que en aquest moment la comunitat montserratina intenta recuperar la independència i l'arrelament a la terra que li foren llevats en ésser sotmesa a l'autoritat de la congregació benedictina de Valladolid, per obra dels Reis Catòlics.³⁶

Veurem que les llegendes en català es repeteixen en els tipus següents.

TIPUS 24 i 25

Se'ns presenta una madona de gust italianitzant, de bon art i que s'escapa dels tipus estilísticament força estereotipats que havíem anat trobant des de finals del segle XVI i que anirem trobant al llarg de gairebé tot el segle XVII. En aquest tipus veiem que el Nen és a la dreta i no a l'esquerra, i la Verge mira de front amb el cap lleument inclinat cap a l'esquerra. Els vestits tenen un moviment natural i el conjunt és ple d'elegància.³⁷

Tots els exemplars d'aquest tipus que coneixem són de plom i amb anella plana, però no podem descartar que hagin estat emmotllats a partir del model d'una medalla encunyada en bronze o llautó. Observem també que molts dels exemplars coneguts han anat perdent definició i qualitat a força d'anar emmotllant còpies de còpies, però sortosament disposem d'un exemplar molt ben conservat que mostra amb fidelitat totes les característiques del model original.

36. En aquest moment, els monjos castellans que havien tingut l'hegemonia en la direcció de l'abadia de Montserrat surten de Montserrat per fundar un convent d'aquest nom a Madrid. Vegeu P. CRUSELLAS, *Nueva historia...*, p. 189-193 i 419-420.

37. És una representació molt propera a la del gravat reproduït a *Nigra Sum*, 15, p. 84, i datat el 1626. Vegeu-la també a la lám. III, fig. 12 del present estudi.

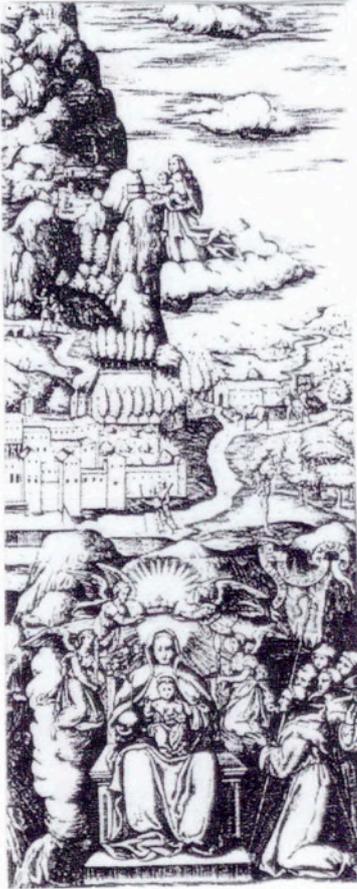

Fig. 11

Fig. 12

Fig. 13

Làm. III

Fig. 11, detall d'un gravat de finals del s. xvi o primeria del xvii amb una doble representació de la Verge i el Nen, en actitud majestàtica i de front, a baix i amb el Nen serrador i de perfil, a dalt. Les medalles del s. xvi-xvii solen prendre aquesta segona forma que anirà canviant vers la postura majestàtica a mida que ens acostem al segle xviii. Fig. 12, gravat del 1626 amb semblances amb els nostres tipus 24-25. Fig. 13, medalla amb data de l'Any Sant 1650, ja sense pius, com en els tipus monserratins de la segona meitat del s. xvii, a partir del tipus 26.

Coneixem aquest tipus d'anvers amb dos reversos diferents: un Crist voltat dels impropis de la passió, sense llegendes (tipus 24) i sant Benet amb llegenda (tipus 25). Pel que fa a les llegendes, veiem que a l'anvers diu MONT.SERRA, mot que, per ésser un topònim, podríem dubtar si és escrit o no en català, però la lectura S. BENET del revers no ens permet ja dubtar-ne. També aquests dos tipus, com l'anterior, podran posar-se en relació amb el període de la guerra dels Segadors (1640-1652), com hem comentat abans. En qualsevol cas, les seves característiques ens permeten situar-los a mitjan segle XVII.

MEDALLES DE LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XVII

La notícia documental que un ermità de Montserrat d'origen francès, anomenat Fra Pierres Foquet, fabricava vers el 1661 medalles foses de plom-estany amb la Verge burna a una banda i la Puríssima a l'altra,³⁸ fa que situem en aquesta cronologia les medalles amb aquesta darrera advocació al revers. Aquestes no s'aparten ni tipològicament ni estilística de les que hem considerat com de la primera meitat del segle XVII i duen encara els característics pius, que en endavant deixarem de trobar.

Certament, hi ha una bona part de la medallística montserratina que, tot i presentar uns trets molt similars als que fins ara hem anat veient en les produccions atribuïbles vers la fi del segle XVI i a la primera part del XVII, no porta ja els petits pius de subjecció. No és impossible que ambdues modalitats arribessin a coexistir durant un temps, però dóna la sensació que la desaparició d'aquest record de les baguetes de subjecció de les plaquetes de pelegrinatge medieval —que són els pius— ha d'interpretar-se com un signe de modernitat.

Com que la medallística montserratina no és un fet aïllat —i per això no pot ésser estudiada sense tenir en compte el context de la medallística religiosa del moment— hem intentat buscar alguns elements que ens permetin justificar millor la cronologia de la desaparició dels pius. Per això hem examinat alguns centenars de medalles no montserratines, però de similar factura, i a vegades fins i tot amb reversos idèntics als de les montserratines, per tal de descobrir-hi alguna dada que ens servís para la datació. Hom sap com és de difícil trobar medalles de devoció datades, però hem tingut la fortuna de trobar la que commemora l'any sant de 1650. Aquesta medalla, feta a Roma, és encunyada de llautó o d'bronze, i la seva factura és pràcticament idèntica a la de les nostres medalles montserratines. Però el més important a remarcar és que no porta ja els petits pius (vegeu-la a la làm. III, fig. 13).

Sembla evident que totes aquestes dades ens permeten datar amb certa base les medalles que comentarem tot seguit i que podem considerar com d'entre la meitat i

38. F. CURIEL, «Un ermitaño insigne en Montserrat», *Revista Montserratina* [Montserrat], núms. 2 i 3 (1907), citat per J. BUCH I PARERA, «Les medalles antigues de Montserrat», *Acta Numismàtica*, IV (1974), p. 303, nota 4.

el final del segle XVII. Però al mateix temps semblen confirmar més i més la hipòtesi d'una fàbrica comuna, potser romana, per a bona part de la producció medallística religiosa del segle XVII. És a dir, abans que comenci a figurar el nom ROMA a les pròpies medalles, fet que no trobarem fins acostar-nos ja al segle XVIII.

TIPUS 26 i 27

Presenten una tipologia de l'anvers molt similar als tipus 11 i estandarditzats (per exemple, 11 i 12) que hem anat trobant anteriorment. Al revers, una Puríssima força esquematitzada i que apareix gairebé idèntica en produccions medallístiques no montserratines, vegeu làm. II, fig. 9. Presenten encara pius. El tipus 26 és d'argent i el 27, de llautó encunyat.

TIPUS 28, 29 i 30

Similars a les anteriors amb lleugeres diferències tipològiques a l'anvers i sobretot en el revers per l'estil progressivament més esquemàtic que va adoptant la Puríssima. Al tipus 30, la Puríssima i també la Mare de Déu de l'anvers són tan iguals a les dels tipus 26 i 27 que tot fa pensar que són una còpia fosa en plom d'un d'aquells models. Cal remarcar que tots aquests tipus (28, 29 i 30) són de plom, fabricats per fusió i duïen pius que no sempre s'han conservat.

Hem de posar en relació aquestes emissions de plom amb les que, segons és documentat, fabricava l'ermità de Santa Caterina, fra Pierres Foquet, vers el 1660. Hom diu també que les medalles que fonia aquell ermità, que morí el 1670,³⁹ portaven la imatge de la Mare de Déu de Montserrat i de la Puríssima.

TIPUS 31-35

Tipus encunyats de llautó o de bronze i sense pius. L'anella és, però, travessera, i es mantindrà quasi sempre així durant tot el segle següent.

Tots aquests tipus presenten el model habitual de la Mare de Déu a l'anvers, força estereotipat, i la imatge de sant Benet dret amb petites variacions i diversitat de mides.

39. P. CRUSELLAS, *Nueva historia...*, p. 487. Obra citaba abans a la nota 11.

TIPUS 36 i 37

Com els anteriors, no porten pius i són encunyats en bronze o en llautó. Destaquen per la seva qualitat artística, que els aparta ben clarament dels models estereotipats que hem anat trobant. La Verge porta vel i la seva figura i la del Nen són més naturals i expressives. Aquesta singularitat artística s'aprecia també als reversos, que fugen igualment dels models estandarditzats que hem trobat i que tornarem a trobar més endavant. Veurem que el tipus 40 correspon també a aquesta tipologia artísticament més acurada.

TIPUS 38 i 39

Es tracta de tipus similars als núms. 32 i 34 pel que fa als seus tipus d'anvers i a la seva mida. Al revers, però, un sant Pere en el tipus 38 i un reliquiari de sant Jaume en el 39.

TIPUS 40

A pesar que coneixem només un exemplar molt gastat, es pot assegurar que el seu anvers és del mateix tipus i estil que el del tipus 36, on el braç de la Verge apareix estès cap a la dreta. El tret més singular i destacat d'aquest tipus és que porta la indicació ROMA a l'exerg del revers, on hi ha un calze custodiat d'àngels. Ja hem assenyalat que això no es generalitza fins acostar-nos al segle XVIII, però tot fa suposar que és també el taller romà el que abasteix de medalles les devocions i els santuaris del món catòlic al llarg del segle XVII. Aquesta medalla amb llegenda ROMA —que per les seves característiques hem de considerar encara del segle XVII— confirma prou el que hem anat dient i també l'ordenació de la medallística montserratina que hem anat traçant.

TIPUS 41 i 42

Similar a l'anterior, però de dimensions més reduïdes i sense ROMA a l'exerg.

TIPUS 43

Similar als anteriors, però d'art veritablement tosc i fosa en plom.

TIPUS 44

Ens trobem davant d'un tipus de molt mala factura. Tot i així, no es tracta de les rústegues còpies foses en plom que hem anat trobant al llarg del segle XVII, sinó d'una medalla encunyada i de llautó que sembla voler imitar les que podríem anomenar regulars. El seu art i la seva execució és tan grollera que si en lloc de tenir al davant un medalla hi tinguessim una moneda, no dubtaríem a dir que és l'obra d'un taller de fals. Ben cert és que el concepte de fals no escau a la medalla, però podem dir que es tractaria d'una fabricació local que trobaria potser canals de distribució diferents dels que podríem anomenar autoritzats. Recordem que diferents notícies documentals ens mostren que hi havia, efectivament, un control del monestir en la venda d'imatges, medalles, ciris, rosaris, etc., però tot i que era penat, hom podia intentar de fer algun guany introduint productes d'aquesta mena.⁴⁰ Això devia ésser més fàcil i també més lucratiu els dies de grans aglomeracions a Montserrat.

MEDALLES DE FINALS DEL SEGLE XVII I DEL TRÀNSIT AL SEGLE XVIII

Tenim ara un tipus que, tot i participar de moltes de les característiques tipològiques que hem anat trobant fins ara –sobretot la del Nen serant–, introdueix ja alguns trets diferenciadors. Veurem com aquests tres es generalitzen en les produccions datables al segle XVIII. L'aparició freqüent del nom ROMA i la progressiva substitució de la imatge de la Verge amb el Nen serrador per la d'una Mare de Déu que va girant-se de cara fins a quedar asseguda de front en el seu setial i amb l'Infant entre els genolls i en actitud majestàtica, són alguns dels trets més característics d'aquest moment.

També la iconografia de sant Benet varia a mesura que ens acostem al segle XVIII. Els tipus benedictins sovintegen molt més com a tipus de revers en detriment d'imatges eucarístiques o de la vida de Crist i de representacions d'altres sants que teníem en el segle XVII. Apareix sovint la creu de sant Benet, que no hem vist fins ara.

Al segle XVIII, les medalles tendeixen clarament a augmentar les seves dimensions, són més arrodonides i de més gruix. N'hi ha igualment d'octogonals, tot i que aquesta morfologia no és gens corrent per a les medalles montserratines, però en tenim alguna petita mostra datable a finals del segle XVII o a la primeria del XVIII.

TIPUS 45 i 46

La característica més sobresortint d'aquests dos tipus és el de la seva forma octogona. Aquesta morfologia no sol trobar-se en la sèrie montserratina, però és molt

40. Vegeu la documentació citada a les notes 23 i 24 d'aquest treball.

comuna entre les sèries de medalles, fetes a Roma, per a santuaris i devocions del País Valencià, de Castella, d'Andalusia i encara d'altres indrets, sobretot a mesura que ens acostem al segle XVIII.

La representació de la Verge i el Nen és diferent respecte a les anteriors. Cal observar que el Nen, dret damunt de la falda de la mare i completament nu, mira del front amb els braços estesos. No està, per tant, ocupat en serrar, però la serra és a la vora del seu braç, en el camp esquerre. Els reversos són diferents, i sobretot en el del tipus 45 s'aprecia molt bon art.

TIPUS 47 i 48

A l'anvers veiem encara el Nen serrant. El sant Benet del revers dret, però camacurt, adopta ja una iconografia més pròpia del segle XVIII. També la forma més arrodonida del cospell és una característica que l'acosta a les produccions d'aquest darrer segle.

TIPUS 49

Hi trobem molts elements de transició. D'una banda, veiem que conserva l'elegant forma de les medalles ovals anteriors, però de més bona mida. Es manté la imatge del Nen serrant, però la solució que se li dona no té res a veure amb les formes estereotipades que hem anat trobant, ni tampoc amb les rígides, majestàtiques i novament estereotipades que trobarem en ple segle XVIII. La Verge seu frontalment, però tot el seu cos s'inclina amorosament cap a l'esquerra, pendent de l'entremaliat minyó que té dret a la falda. Els vestits són folgats i voleien, tot donant al conjunt un aire de graciosa naturalitat.

Un altre signe innovador és la paraula ROMA que figura a l'exerg de l'anvers, mentre que el tema eucarístic del revers sembla que encara enllaça amb el gust per aquesta temàtica que teníem en el segle XVII. L'exemplar que coneixem d'aquest tipus té l'anella plan i no és impossible que es tracti d'una còpia feta per fusió extrema a l'època d'algun model original encunyat a Roma. Les rugosistats que presenta al revers i alguns defectes damunt de les llegendes de l'anvers, juntament amb la particularitat de l'anella plana, poden fer-ho pensar. Situaríem l'emissió d'aquest tipus a finals del segle XVII.

TIPUS 50

El tipus que situem a continuació té ja una factura que l'assimila plenament a les medalles de llautó del segle XVIII. És gran, arrodonida, molsuda i amb anella

travessera. A l'anvers trobem una representació de la Verge molt semblant a l'anterior. La veiem lluint una solemne corona, després del llarg període de dos segles en què només se la representava a les medalles amb una simple aurèola. En endavant, la corona serà un element constant.

Les figures conserven, en aquest tipus, aquell aire graciós i natural que tenien en el tipus anterior. Tot plegat ens fa pensar que es tracta d'una producció sortida del taller de Roma vers la fi del segle XVII o a la primeria del XVIII.

TIPUS 51

Aquest tipus correspon segurament a una emissió local. És de plata, té l'anella plana i sembla haver estat fabricat per fosa. Presenta encara elements figuratius del segle XVII, com és ara el del Nen serrant, però n'hi trobem també de més nous. Així veiem, per exemple, que la Verge porta corona. El revers és dedicat al tema eucarístic amb una llegenda en llatí.

El conjunt té un estil i uns trets singulars qu l'aparten de les altres produccions, i crida l'atenció que sigui de forma rodona i no ovalada. Tot fa pensar que es tracta de l'obra d'un artista local, segurament argenter, que podia haver-se inspirat en els models de l'anvers que li oferien els dos tipus precedents, o potser encara d'altres que no coneixem. Per tant, correspondria, també, a finals del segle XVII o a la primeria del segle següent.

TIPUS 52-53

Tenim encara unes altres emissions autòctones d'aquesta època. Són artísticament menys cuidades que l'anterior i fabricades en metall més pobre, plom i estany fos. La Verge, representada també amb corona, seu gairebé de front. En coneixem amb dos reversos diferents. El tipus 52 presenta una custòdia i el 53, un sacerdot oficiant mentre un àngel allibera una ànima del purgatori.

TIPUS 54

Aquí se'ns presenta ja la Verge totalment de front amb l'Infant assegut als seus genolls i també mirant frontalment. La composició ha adquirit ja un aire majestàtic. És talment una reina asseguda en el seu tron amb tots els seus atributs: corona, globus i ceptre en forma de llir. Les muntanyes són un teló de fons i a la dreta sembla veure-s'hi el monestir. És, de fet, la composició que trobarem durant el segle XVIII. Tot i així, cal tenir present que som davant d'un tipus completament excepcional,

tant pel seu perfil en forma de cor, com per la seva llegenda, una jaculatòria en castellà que no fa cap referència a Montserrat, sinó al cor que s'ofereix a Jesús i Maria.

L'aparició de llegendes en castellà és un fet que podem relacionar amb la subjecció de l'abadia montserratina a la congregació benedictina de Valladolid i a la difusió del culte a la Verge Bruna que s'estén entre els segles XVI i XVIII a la resta de terres de la península i també d'Amèrica.⁴¹

Coneixem, ara per ara, un únic exemplar d'aquest tipus, és de llautó o de bronze, la seva anella és plana i el seu aspecte sembla indicar que ha estat fabricat per fosa. Aquesta peça la situaríem ja a principis del segle XVIII.

TIPUS 55

Es tracta ja d'un tipus que presenta les figuracions que trobarem a les medalles que podem considerar ja plenament del segle XVIII.

CATÀLEG

Ensenyes de pelegrinatge del segle xv

Núm. 1. Descripció:

Plaqueta rectangular uniface de la qual sobresurt una prominència central en forma d'espadaña fanqueada per dues petites torres acabades amb ornament trilobulat. El cos central de les torres laterals és perforat i deixaria passar una cinta per penjar la peça. Manca la torre de la dreta que per simetria devia ésser anàloga a la de l'esquerra, perfectament conservada. Al centre de la plaqueta, emmarcada per una capellet formada per una arcada trilobulada, flanquejada per dues fletxes gòtiques i amb petits ornaments a la part superior, veiem una imatge de la Verge amb el Nen. La figura és de cos sencer, dreta, lleugerament inclinada cap a la banda que sosté l'infant. La figura se sobreposa a una serra. Als peus de la Verge, representació dels turons. Mare i Nen porten corona de nimbe. A banda i banda de la capelleta, cartel·la amb llegendes escrites amb caràcters plenament gòtics i acabades a la part inferior amb un escudet amb una faixa.

Cartel·la de la dreta: SANTA MAR (escudet amb una faixa).

Cartel·la de l'esquerra: AD MOSER (escudet amb una faixa).

Mides: 66 mm x 37 mm (llargades i amplades màximes). Metall. Plom i estany.
Referència: Balaguer, 1989, núm. 1.

1.1: Variant d'encuny del tipus 1. Fragment del quart inferior esquerre. És visible

41. Recordem que per aquesta època coneixem monedes de tallers americans (Mèxic, Potosí, etc.), tallades en forma de cor, que segons diuen tenien una determinada funció en actes religiosos, com és ara processons.

part de la lectura de la cartel·la esquerra, l'escudet de l'abat que es sobreposa a un bàcul, la meitat esquerra de la serra, la part de vestit que cobreix les cames de la Verge, els turons que hi ha als seus peus i una rosa de cinc pètals que hi ha prop de la serra.

Mides: 21 × 23 (fragment)

Metall: plom i estany

Núm. 2. Descripció:

Fragment d'una plaqueta uniface similar a l'anterior. Conserva completa la imatge de la Mare de Déu. La serra se sobreposa a la figura i és més gran que en la número 1. En el camp esquerre, un estel de sis puntes. És visible una petita part de la cartel·la de l'esquerra i s'aprecia que la lletra és gòtica. El conjunt no té la delicadesa artística de l'anterior.

Mides: 44 mm × 35 mm (fragment)

Metall: plom i estany

Referència: Balaguer, 1989, núm. 2.

Núm. 3. Descripció:

Fragment de plaqueta: de factura similar als anteriors, però amb notables diferències tipològiques i estilístiques. La Mare de Déu apareix asseguda amb el Nen a la falda. L'infant sosté una serra i està enfeinat serrant turons. La Verge porta una corona formada de perles molt característica que retrobarem en medalles força posteriors. La plaqueta que podia haver estat de forma simplement rectangular o potser en forma de capelleta (no tenim indicis suficients per inclinar-nos a favor d'una o altra possibilitat) no porta cartel·les laterals, sinó una lectura a la part inferior. Als costats veiem una orla de punts que devia emmarcar la peça.

Les lletres són plenament gòtiques. A la part de lectura conservada llegim: ON:SER.

La figura de la Verge és una representació molt més fidedigna que les anteriors de la imatge romànica que es venera a la muntanya de Montserrat.

Mides: 34 mm × 19 mm (fragment)

Metall: plom i estany

Referència: Balaguer, 1989, núm. 3.

Ensenyes de pelegrinatge i medalles del segle XVI

Núm. 4. Descripció:

Plaqueta uniface de forma rectangular, però que en la part superior presenta tres lòbuls, el del mig és més alt i els dels costats són simètrics. El conjunt sembla una petita capelleta gòtica envoltada per una orla de punts. Al centre, la Verge, asseguda entre les muntanyes, porta el Nen que, girat cap a la dreta, serra turons. A banda i banda penja una llàntia. A dalt, un estel de sis puntes. Petits additaments acabaven la capelleta, només en resta el de la dreta. A la base, una cartel·la amb llegenda.

Cartel·la: M MONRAT. En lletra gòtica, bastant degenerada.

Mides: 42 mm × 23 mm

Metall: plom i estany

Referència: inèdita

Núm. 5. Descripció:

Fragment d'una plaqueta uniface de forma quadrangular, en resta la meitat inferior. S'aprecia la part final del cos de la Verge entre les muntanyes, amb tanca lateral d'orla de punts. A la base, una cartel·la.

Cartel·la: MONSERAT. Letra llatina i la N al revés.

Mides: 22 mm × 16 mm (fragment)

Metall: plom i estany

Referència: inèdita

Núm. 6. Descripció:

Fragment de plaqueta uniface similar a l'anterior. És visible la part inferior del vestit de la Mare de Déu i una part de la serra que el Nen deu portar a les mans. No porta orla de punts al voltant. A la base, una cartel·la, i als costats sobresurten dues petites bagues per cosir l'ensenya als vestits.

Cartel·la: D. MONSER.

Mides: 16 mm × 14 mm (fragment)

Metall: plom i estany

Referència: inèdita

Núm. 7. Descripció:

Petita plaqueta uniface de forma pentagonal. Verge dreta de mig cos amb el Nen que serra els turons de l'esquerra. Penja una llàntia a cada costat i al centre, a dalt, un estel, tot molt petit i d'escassa qualitat artística, envoltat per una orla. A la base, llegenda: MARIA, en lletra llatina. Als costats i a dalt, restes de les petites bagues per fixar l'ensenya, tot i que devia dur anella per penjar.

Mides: 23 mm × 14 mm

Metall: plom i estany

Referència: un exemplar similar publicat per Forasté, 1987-1988, tipus 1. També el mateix exemplar a *Nigra Sum*, núm. 51.1, p. 156. Cal remarcar, però, que l'esmentat exemplar ha estat restaurat per afegir-hi els seus additaments, però tenim raons per pensar que de forma poc fidedigna, ja que a cap dels sis altres exemplars que hem pogut estudiar s'observen indicis de la presència d'una anella a la base.

7.1. Variant del tipus 7 on s'observa una petita creu coronant un turó en el camp dret.

1

1.1

2

3

4

5

7

6

7.1

8

9

10

11

12

Núm. 8. Medalla rodona d'anella plana

Anvers: Mare de Déu asseguda damunt de les muntanyes amb el Nen, que serra turons, a la dreta, i una branca a l'esquerra. Voltat d'orla de punts.

Revers: S.MAR – DE.MO. Creu del Calvari amb l'escala i la tovallola penjada.

Diàmetre: 25 mm Metall: plom i estany Pes: 4,2 g

Referència: inèdita

Núm. 9

Anvers: semblant a l'anterior, però més petita, sense orla i d'art molt degenerat.

Revers: semblant a l'anterior, però entre dues línies, i al voltant, S.M.D.MONSE. Al centre, creu amb l'escala i el cos de Crist estès al peu.

Diàmetre: 22 mm Metall: plom i estany Pes: 3,6 g

Referència: similar al publicat per Forasté, 1987-1988, tipus XIV.

Medalles de finals del segle XVI i primera meitat del XVII**Núm. 10.** Medalla ovalada.

Anvers: Mare de Déu amb el Nen dret a la falda que serra els turons de l'esquerra.

Revers: S. IACOB9.APOSTOL9. Sant Jaume vestit de pelegrí camina cap a l'esquerra.

Mides: 22 × 16 mm Metall: bronze o llautó Pes: 3,05 g

Referència: inèdita. Observacions: devia tenir anella travessera i pius que no ha conservat.

Núm. 11. Medalla ovalada d'anella travessera i amb els tres pius.

Anvers: LA.M.D:MON.SER, Mare de Déu i Nen Jesús com l'anterior, però està ja completament girada cap a l'esquerra. Aquesta figuració, o molt semblant, és l'estereotip que anirem trobant al llarg del segle XVII.

Revers: Crist clavat a la creu i, al peu, la Verge a l'esquerra i St. Pere a la dreta.

Mides: 24 × 22 mm Metall: bronze o llautó Pes: 2,6 g

Referència: semblant a la publicada per Forasté, 1987-1988, tipus V.

Núm. 12. Tot igual que l'anterior, però un xic més petita.

Mides: 20 × 16 mm Metall: bronze o llautó Pes 1,4 g

Referència: inèdita

Núm. 13. Medalla ovalada d'anella travessera i amb tres pius.

Anvers: similar a l'anterior, però de menys bon art i sense llegenda.

Revers: escena de l'anunciació a Maria.

Mides: 17 × 12 mm Metall: bronze o llautó Pes 1,2 g
Referència: inèdita.

Núm. 14. Tot igual que l'anterior, però en el revers: .SAN. – DOM i la figura de sant Domènec avançant de front.

Mides: 15 × 11 mm Metall: bronze o llautó Pes: 1,1 g
Referència: inèdita

Núm. 15. Medalla ovalada d'anella travessera i amb els tres pius en forma de flor de llir.

Anvers: M.D.MON.SER. similar al de la núm. 11.

Revers: .S.BENE – ORA PRON. Sant Benet de front amb bàcul a l'esquerra.

Mides: 19 × 15 mm Metall: argent Pes: –
Referència: Exemplar publicat per Forasté, 1987-1988, tipus II.

Núm. 16. Medalla ovalada d'anella travessera i amb tres pius.

Anvers: MAD.D.MO.SER. Similar a l'anterior.

Revers: .S.BENED. –.ORA PRNO. Com l'anterior.

Mides: 19 × 15 mm Metall: bronze o llautó Pes: 1,8 g
Referència: inèdita.

Núm. 17. Medalla ovalada d'anella plana i amb tres pius.

Anvers: .MO– SE. Similar al de les anteriors però d'art més tosc.

Revers: .SA.– BENE. Sant Benet amb el bàcul caminant a la dreta.

Mides: 33 × 10 mm. Metall: plom i estany Pes: 1,1 g.

Núm. 18. Medalla ovalada d'anella plana amb els pius en forma de flor de llir.

Anvers: similar a l'anterior, però amb un baldaquí per damunt de la Mare de Déu i el Nen, i dalt de tot, l'Esperit Sant.

Revers: calze eucarístic amb inscripció.

Mides: 30 × 20,2 mm Metall: argent Pes: –

Referència: el mateix exemplar fotogrufiat només de l'anvers a *Nigra Sum*, 51.2, p. 156. Tampoc no es transcriu la lectura del revers.

Núm. 19. Medalla ovalada d'anella plana i tres pius.

Anvers: similar al de la núm. 13.

Revers: calze eucarístic.

Mides: 20 × 1,7 mm Metall: argent Pes: –

Referència: el mateix exemplar fotografiat només de l'anvers a *Nigra Sum*, 51.3, p. 157.

Núm. 20. Medalla ovalada d'anella plana i tres pius.

Anvers: similar al de la núm. 13, però d'art encara més groller. La serra, desproporcionadament gran.

Revers: calze eucarístic voltat de raigs.

Mides: 11 × 9 mm Metall: argent Pes: (0,5 g), trencada.

Referència: inèdita.

Núm. 21. Tot com l'anterior, però al revers, calze eucarístic o custòdia amb un ciri a cada banda. L'art és molt tosc.

Mides: 12 × 9 mm Metall: argent Pes: 0,7 g

Referència: inèdita.

Núm. 22. Medalla ovalada d'anella plana i tres pius.

Anvers: similar a l'anterior.

Revers: calze eucarístic damunt d'un paviment enrajolat i custodiat per dos àngels drets.

Mides: 16 × 12 mm Metall: plom i estany Pes: 1,2 g

Referència: inèdita.

Núm. 23. Medalla ovalada d'anella plana i tres pius.

Anvers: similar a l'anterior.

Revers: ALABATSIA, al voltant d'un calze eucarístic.

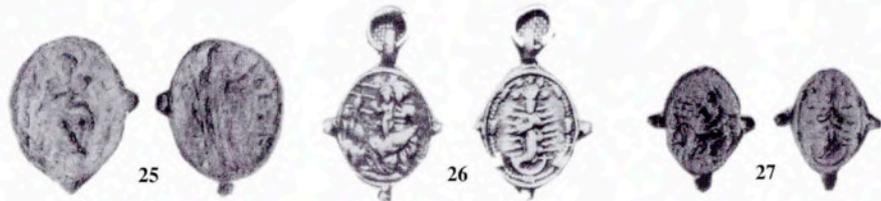
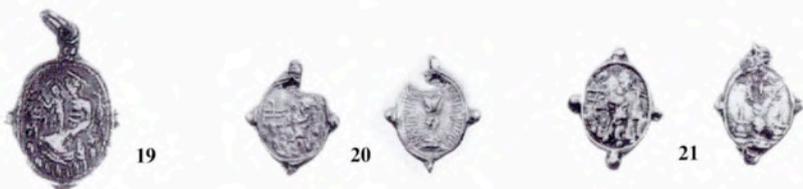
Mides: 13 × 10 mm Metall: argent Pes: 0,7 g

Referència: inèdita.

Núm. 24. Medalla ovalada, d'anella plana i amb tres additaments o pius.

Anvers: (estrella) MONT (estrella) SERRA. Verge de bon art reinaxentista assegurada de mig front amb el Nen que serra els turons de la dreta.

Revers: cos del Crist flagel·lat que surt d'un calze i voltat dels impropis de la passió.

Mides: 22 × 18 mm Metall: plom i estany Pes: 2,6 g
 Referència: inèdita.

Núm. 25.

Anvers: com l'anterior.

Revers: S. BENET. El Sant, dret, de front i portant bàcul a l'esquerra. Es representa un paviment enrajolat.

Mides: 22 × 18 mm Metall: plom i estany Pes: 2,8 g
 Referència: inèdita.

Medalles de la segona meitat del segle XVII

Núm. 26. Medalla ovalada d'anella travessera i amb tres pius.

Anvers: similar al de la núm. 13.

Revers: Puríssima Concepció.

Mides: 18 × 16 mm. Metall: argent Pes: –
 Referència: Forasté, 1987-1988, tipus III. També a *Nigra Sum*, 51.4, p. 157, fotografiada només d'anvers.

Núm. 27. Medalla ovalada d'anella travessera i amb tres pius.

Anvers: MO.SE; fora d'això, similar al de la núm. 13.

Revers: com l'anterior.

Mides: 16 × 11 mm Metall: bronze o llautó Pes: 1,1 g
 Referència: inèdita.

27.1. Variant una mica més petita i sense llegenda a l'anvers.

Mides: 15 × 10,5 mm. Metall: bronze o llautó. Pes: 1 g
 Referència: inèdita.

Núm. 28. Medalla ovalada, segurament amb anella plana i tres pius.

Anvers: similar al de la núm. 13, però amb rastres de llegenda.

Revers: Puríssima, menys estilitzada que l'anterior.

Mides: 10 × 13 mm. Metall: plom i estany Pes: 2,2 g
 Referència: inèdita.

Núm. 29. Similar a l'anterior, però sense rastres de llegenda a l'anvers i art més tosc.

Mides: 17 × 13 mm Metall: plom i estany Pes: 1,5 g
Referència: inèdita

Núm. 30. Similar a l'anterior, però més petita i amb la Puríssima més esquemàtica.

Mides: 13 × 9 mm Metall: plom i estany Pes: 1,5 g
Referència: inèdita.

Núm. 31. Medalla ovalada amb anella travessera i sense pius.

Anvers: M.D. MONSER. Tipus similar al de la núm. 11.

Revers: S.BENE—ORA PRON. Sant Benet caminant cap a l'esquerra.

Mides: 19 × 16 mm Metall: bronze o llautó Pes: 2 g
Referència: similar a la publicada per Forasté, 1987-1988., tipus VI.

31.1. Variant, llegenda de revers: .S.BENE. —.ORA PRO.

Mides: 18 × 14 mm Metall: bronze o llautó Pes: 2,2 g

31.2. Variant: .S.BEN.— .ORA.PRO.

Mides: 18 × 14 mm Metall: bronze o llautó Pes: 1,8 g

Núm. 32. Similar a l'anterior, però de la mida més petita, sense llegenda a l'anvers, i al revers, només S-B al camp dret.

32.1. Variant amb S-B als costats del sant.

Mides: 12 × 10 mm Metall: bronze o llautó Pes: 0,7 g
Referència: Forasté, tipus VII, similar.

Núm. 33. Medalla ovalada amb anella travessera i sense pius.

Anvers: sense llegenda. Verge de Montserrat similar a la del núm. 13.

Revers: .SANTO-BENE. Sant de front amb el bàcul a la dreta.

33.1. Com l'anterior, però .BEN. —.SA.

Mides: 18 × 13 mm Metall: bronze o llautó Pes: 1,5 g
Referència: inèdita.

Núm. 34. Com l'anterior, però la mida més petita, i al revers, .SA.— .BEN.

34.1: similar a l'anterior, però sense llegendes i el bàcul a l'esquerra.

Mides: 13 × 10 mm Metall: bronze o llautó Pes: 0,75 g

Referència: inèdita.

Núm. 35. Similar a l'anterior, però a l'envers, llegenda M.S.E. i al revers, sant Benet a l'esquerra i S.BEN.OR.PRO.

35.1. Variant de l'anterior, sant Benet a la dreta i S.BENEDIC.ORA.PR.

Mides: 18 × 14 mm Metall: bronze o llautó Pes: 1,3

Referència: Forasté, 1987-1988, tipus VIII i IX.

Núm. 36. Medalla ovalada d'anella travessera i sense pius.

Anvers: .M.D. – MON.SER. Verge amb el Nen a la falda girat cap a l'esquerra serrant turons de la forma habitual, però amb un estil artístic diferent, més acurat i menys estereotipat. La Verge té el braç estès cap a la dreta i esguarda en aquella direcció.

Revers: S.BENEDI – CTVS. Sant Benet caminant cap a la dreta. També d'estil artístic diferent de l'habitual i de més qualitat.

Mides: 22 × 17 mm Metall: bronze o llautó Pes: 2,3 g

Referència: inèdita.

Núm. 37. Medalla ovalada, segurament d'anella travessera i sense pius.

Anvers: M SR. Semblant a l'anterior, també d'estil artístic més acurat. El nen Jesús té la serra a la mà, però el seu cos i el seu esguard es giren vers la Mare, despreocupat de la feina de serrar el turons de l'esquerra.

Revers: .S.BEN.AR. Sant Benet caminant cap a la dreta, amb un bàcul en forma de falç. L'estil artístic també és singular.

Mides: 18 × 13 mm Metall: bronze o llautó Pes: 1,2 g

Referència: inèdita.

Núm. 38. Medalla ovalada d'anella travessera i sense pius.

Anvers: similar al de la núm. 32.

Revers: Sant Pere avançant de front i portant una clau a la mà dreta.

Mides: 12,5 × 9 mm Metall: bronze o llautó Pes: 0,8 g

Referència: inèdita.

30

31

31.1

31.2

32

32.1

33

33.1

34

34.1

35

35.1

36

37

38

39

40

41

42

43

Núm. 39. Similar a l'anterior en tot, llevat del revers, on figura el bust del reliquiari de l'apòstol sant Jaume que es venera a Compostel·la. Al voltant .S.P – IAC.

Mides: 12,5 × 10 mm Metall: bronze o llautó Pes: 0,9 g
Referència: inèdita.

Núm. 40. Medalla ovalada d'anella travessera i sense pius.

Anvers: llegenda i tipus com els de la núm. 36, la Verge també té el braç estès cap a la dreta.

Revers: calze eucarístic custodiat per dos àngels agenollats. A l'exerg, ROMA.

Mides: 23 × 18 mm Metall: bronze o llautó Pes: 2,5 g
Referències: exemplar molt gastat publicat per Forasté, 1987-1988, tipus x, amb diferències de lectura de l'anvers, ara revisades.

Núm. 41. Medalla ovalada d'anella travessera i sense pius.

Anvers: S.M.DE.MON.S. La Mare de Déu i l'infant Jesús en una figuració semblant a la de la núm. 37, però d'art una mica inferior.

Revers: [Llegenda], calze eucarístic amb dos àngels agenollats.

Mides: 16,5 × 13 mm Metall: bronze o llautó Pes: 1,4 g
Referència: inèdita.

Núm. 42. Medalla ovalada d'anella travessera i sense pius.

Anvers: similar al de la núm. 32.

Revers: custòdia com l'anterior, però sense llegendes.

Mides: 14 × 11 mm Metall: bronze o llautó Pes: 0,75 g
Referència: inèdita.

Núm. 43. Medalla ovalada, segurament d'anella plana i sense pius.

Anvers: .N..D., representació molt tosca de la Mare de Déu amb el Nen que serra.

Revers: custòdia amb un àngel de genolls a cada banda.

Mides: 14 × 12 mm Metall: plom-estany Pes: 1,6 g
Referència: inèdita.

Medalla del segle XVII de mala factura

Núm. 44. Medalla ovalada sense pius, no podem saber com duia l'anella.

Anvers: S.M.MONT.SIRAT. Composició habitual de la Mare de Déu amb el Nen serrant, executada d'una forma esquemàtica i ingènua.

Revers: custòdia amb dos àngels de genolls. També de mal art.

Mides: 20 × 17 mm Metall: llautó Pes: 2,2 g
Referència: inèdita.

Medalles de finals del segle XVII i del trànsit al segle XVIII

Núm. 45. Medalla octogonal d'anella travessera i sense pius.

Anvers: Verge de Montserrat que mira de front, però amb les cames cap a l'esquerra. El Nen ben nu damunt dels seus genolls i amb les braços estesos, també en posició frontal. En el camp esquerre i a sota del braç del nen, una serra. Sense llegendes.

Revers: sant Josep de mig cos i de perfil a la dreta amb l'infant Jesús.

Mides: 16 × 13 mm Metall: llautó o bronze Pes: 2,1 g
Referència: inèdita.

Núm. 46. Medalla octogonal semblant a l'anterior, però més petita. A l'anvers, llegenda MD MO i al revers, custòdia amb dos àngels.

Mides: 13 × 11 mm Metall: llautó o bronze Pes: 1 g
Referència: inèdita.

Medalles de finals del segle XVII i de principis del segle XVIII

Núm. 47. Medalla ovalada d'anella travessera i sense pius.

Anvers: .NSMON-TSE. Figura de la Mare de Déu asseguda cap a l'esquerra amb el Nen serrant.

Revers: CRUX.S.P – BENEDICTI. Figura de sant Benet mig girat cap a l'esquerra que sosté una creu amb la mà esquerra, i reposa l'altra mà damunt d'un llibre. A terra, a l'esquerra, una mitra, i a la dreta, l'au, que sol acompanyar el sant. Tot i que l'execució artística és acurada, la figura del sant és poc esvelta i fa la sensació que és de mig cos.

Mides: 22 × 20 mm Metall: bronze o llautó Pes: 3 g
Referència: inèdita.

Núm. 48. Similar a l'anterior, però més petita i amb llegenda de l'anvers MS.DE-MON-SER i del revers CRUX.S. – PBENEDIC.

Mides: 17 × 15 mm Metall: bronze o llautó Pes: 1,3 g
Referència: inèdita.

Núm. 49. Medalla ovalada d'anella plana i sense pius.

Anvers: .S.M.D.MONTSERRAT; a dalt, al voltant, a l'exerg, ROMA. La Verge que està serant, porta vel i els vestits voleiant.

Revers: .S.LAV. – IL.SS.S i calze eucarístic custodiat per dos àngels de genolls.

Mides: 30,1 × 23 mm Metall: bronze o llautó Pes: 4,5 g

Referència: mateix exemplar de Forasté, 1987-1988, tipus XI; també a *Nigra Sum*, 51.6, però sense fotografia del revers i foto de l'anvers bastant ampliada.

Núm. 50. Medalla ovalada amb anella travessera i sense pius.

Anvers: representació de la Verge i del Nen similar a l'anterior. La Mare seu una mica entregirada vers l'esquerra i porta damunt del cap una corona solemne voltada d'aurèola. Molt bon art.

Revers: SOC.IESV. Crist a la creu, i a cada banda, religiosos i romeus venerant-lo.

Mides: 40 × 37 mm Metall: bronze o llautó Pes: –

Referència: Forasté, 1987-1988, tipus XIII; també a *Nigra Sum*, 51.7, sense fotografia del revers.

Núm. 51. Medalla rodona amb anella plana.

Anvers: Mare de Déu coronada, asseguda cap a l'esquerra i amb el Nen serrant. Recorda la composició anterior amb diferent estil més tosc.

Revers: LAVD.SS – SAC.AL. Calze eucarístic amb un ciri a cada banda.

Diàmetre: 16 mm Metall: argent Pes: 1,3 g

Referència: inèdita.

Núm. 52. Medalla ovalada d'anella plana i sense pius.

Anvers: semblant a l'anterior, però d'art més tosc; la corona de la Verge adquireix una forma triangular i és força exagerada.

Revers: custòdia voltada de raigs i de núvols.

Mides: 17 mm Metall: plom i estany Pes: 1,8 g

Referència: inèdita.

Núm. 53. Semblant a l'anterior, però la corona de la Verge és diferent, en forma de corona reial o bé amb llàgrimes. Al revers, escena d'un sacerdot oficiant la missa, mentre un àngel salva una ànima del purgatori.

44

45

46

48

47

51

49

52

53

50

54

50

55

55

Mides: 17 mm Metall: plom i estany Pes: 1,5 g
 Referències: inèdita.

Núm. 54. Medalla en forma de cor amb anella plana.

Anvers: JESUS AVE MARIA OS DOY EL CORASON Y EL ALMA MIA. Verge asseguda de front amb el Nen a la falda també mirant de front.

Revers: No descrit.

Mides: 66 × 56 mm Metall: bronze o llautó Pes: –

Referència: *Nigra Sum*, 51.12. No es descriu el revers, ni es dona el pes d'aquesta medalla. El revers tampoc es fotografia a l'esmentat catàleg.

Núm. 55. Medalla ovalada amb anella travessera.

Anvers: Verge de Montserrat asseguda de front en el seu tron, porta corona, globus i llirs. El Nen, dret de front damunt dels genolls de la Mare. A dalt, MSD– MONS. A l'exerg, ROMA.

Revers: S.PA-TER-BE-NEDIC. Sant Benet amb mitra, bàcul i llibre, representat de mig cos. Al camp esquerre, escut o creu de sant Benet.

Mides: 47 × 43 mm Metall: bronze o llautó Pes: 37,5 g
 Referència: similar a la de Buch, 1974, C-1.

Observacions: considerem que aquest tipus correspon ja plenament al segle XVIII i l'incloem només a tall d'exemple prototípic de les figuracions medallístiques que trobarem en aquell segle.

BIBLIOGRAFIA DEL CATÀLEG

- BALAGUER, A. M., 1989, «Les medalles montserratines del s. xv», *Acta Numismàtica*, 19, p. 167-174.
 FORASTÉ, M., 1987-1988, «Les primeres medalles de Montserrat», *Acta Numismàtica*, 17-18, p. 299-305.
 NIGRA SUM. *Iconografia de Santa Maria de Montserrat*, ed. J. de C. Laplana; T. Macià, Montserrat, 1995.

Troballes monetàries XIII

ANNA M. BALAGUER

TROBALLEES INDIVIDUALS DIVERSES A NAVARRA

Número:

AN-52.

Lloc:

Diverses individuals.

Composició:

1. Comtes de Vendome, anònima, segle XII, 1 diner.
2. Comtes del Perigord, anònima, segle XII, 1 diner.
3. Comtes del Perigord, anònima, segle XII, 1 òbol.
4. Comtes de Blois, Hugues de Chatillon (1292-1307), 1 òbol.
5. Bretanya, Joan III (1312-1341), 1 diner.
6. Provença, Robert d'Anjou (1309-1343), 1 sol provençal.
7. Flandes, Carles el Temerari (1467-1477), 1 gros.

Dates límit:

Segons la cronologia de cada peça.

Localització:

Dispersa.

Data de la troballa:

Entre 1965 i 1972 aproximadament.

Circumstàncies de la troballa:

Casual.

Descripció:

1. Diner dels comtes de Vendome. Anònima, segle XII.
Anvers: +VDON CAOSTO, creu interior.
Revers: bust degenerat, creueta en el lloc de l'ull, a la dreta creixent, al davant, anell, i a sota, un punt, una s i tres línies horitzontals.
Pes: 0,7 g. Ø: 19 mm. Billó. Poey d'Avant, 1779, làm. 35, núm. 19.
2. Diner dels comtes del Perigord. Anònima, segle XII.
Anvers: +LODOICVS (tres punts en triangle). Creu amb una A al segon espai i una s al quart.
Revers: +EGOLISSIME, creu de cinc anells al camp.
Pes: 69 g. Ø: 19 mm. Billó. Poey d'Avant, 2676, variant de tres punts del final de la llegenda de l'anvers i de quarterejat en la creu de l'anvers.
3. Òbol dels comtes del Perigord. Anònima, segle XII.
Similar al diner anterior.
Pes: 0,3 g. Ø: 14 mm. Billó. Poey d'Avant, 2678, similar
4. Òbol del comte de Blois, Hugues de Chantillon (1292-1307).
Anvers: +H COM BLESENSIS. Creu interior.
Revers: Efigie degenerada, l'ull és un anell del qual surten dues branquetes. Al darrere, flor de llir i a sota, estrella entre punts.
Pes: 0,45 g. Ø: 15 mm. Billó. Poey d'Avant, 1714, làm. xxxiii, núm. 11
5. Diner de Bretanya, Joan III (1312-1341)
Anvers: .I.DVX.BRITANIE. Al voltant d'un escut apuntat amb Dreux i amb Bretanya al primer quarter.
Revers: +COMES. RICHEMUD. Creu interior.
Pes: 0,71 g. Ø: 19 mm. Billó. Poey d'Avant, 401
6. Sol provençal. Provença, Robert d'Anjou (1309-1343).
Anvers: +R:IH'RET:SICIL':REX. Corona al camp.
Revers: (flor de llir) COM-ES'P-VIN-CIE. Creu amb un llir a cada espai.
Pes: 1,73 g. Ø: 22 mm. AR. Roland, 56.a
7. Gros. Flandes, Carles el Temerari (1467-1477).
Anvers: +KAROLUS:DEI:GRA:DUX:BG:CO:FL. Armes de Borgonya.
Revers: +MONETA :NOVA:COMITI:FLAD. Creu amb llir al centre i un llir a cada espai.
Pes: 1,82 g. Ø: 23 mm. AR. Van Gelder-Hoc, 25.3

Comentaris:

Aquestes set monedes medievals europees trobades a Navarra no fan altra cosa que augmentar l'evidència del rosari de petites pèrdues de numerari que anem tro-

bant al llarg de la ruta de pelegrinatge que mena de Compostel·la. Aquesta via és un enllaç amb els països transpirinencs transitada pels pelegrins, però evidentment també per viatgers que es desplacen amb altres finalitats, que poden ésser comercials, militars, polítics, migratòries, etc. Tot aquest tràfec és el que ocasiona l'abundant varietat de numeraris que anem trobant-hi.

Sis de les set monedes descrites corresponen a senyorijs o a petits estats feudals de la meitat occidental del que avui coneixem com a França, i també, en un cas, de Flandes. Aquests orígens fan prou versemblant que haurien entrat a Navarra per la ruta compostel·lana occidental que, des de San Juan de Pie de Puerto, travessa el Pirineu i va a parar a Roncesvalles. L'única peça que escapa a aquest esquema, ja que prové del vessant mediterrani, és el sol provençal.

Pel que fa a la cronologia, veiem que aquestes peces cobreixen el període que va del segle XII al XV, sens dubte el de més tràfec en la ruta compostel·lana.

TROBALLA DE L'ERMITA DEL PERDÓN (NAVARRA)

Número:

AN-53

Lloc:

Als voltants de l'ermita del Alto del Perdón (Navarra).

Tipus de troballa:

Petit conjunt o tresoret.

Composició:

- Alemanya, Gerhard I (1239-1290), Hamburg, un pfennig, 2 peces.
- Alemanya, – (c. 1350), Lübeck, un pfennig, 4 peces.

Dates límit:

Des de la fi del segle XIII fins al XIV.

Data de l'amagatall:

Perdudes per algú pelegrí alemany durant el segle XIV. No podem precisar més, puix que els tipus monetaris de Lübeck es mantenen immobilitzats almenys des del segle XIII al XV.

Localització:

Dispersa.

Data de la troballa:

Abans del 1970.

Circumstàncies de la troballa:

Casual.

Descripció:

1. Alemanya. Gerhard I (1239-1290). Hamburg. Pfennig bracteate d'argent.
Anvers: àliga amb escut.
Pes: 0,45 g. Ø: 17,5 mm. Hatz, 100; Gaeddechens, 1333
2. Similar a l'anterior, tipus més esquemàtic i degenerat.
Pes: 0,40 g. Ø: 16 mm. Gaeddechens, 1293
3. Alemanya. Ciutat de Lübeck, moneda municipal. Pfennig bracteate d'argent.
Vers 1350.
Anvers: bust de front coronat, força esquemàtic.
Pes: 0,45 g. Ø: 16 mm. Behrens, 9; Jesse, 180
4. Similar a l'anterior.
Pes: 0,46 g. Ø: 16,5 mm.
5. Similar a l'anterior, però d'art més degenerat.
Pes: 0,45 g. Ø: 17 mm. Behrens, 14, similar.
6. Similar a l'anterior.
Pes: 0,40 g. Ø: 17 mm.

Comentaris:

Es tracta d'un petit conjunt de diners bracteats encunyats com a moneda menuda local per a les ciutats nord-alemanyes d'Hamburg i de Lübeck, no gaire allunyades l'una de l'altra.

El lloc on foren descobertes aquestes sis monedes, l'ermita del Alto del Perdón, és un punt de pas del camí que va a Compostel·la en el tram entre Pamplona i Puente la Reina. Tot fa pensar en una pèrdua ocasional de moneda menuda per part d'algun pelegrí alemany que, com tants d'altres d'arreu d'Europa, s'encaminava a Sant Jaume de Galícia¹. No és fàcil determinar amb més precisió la cronologia de les peces, ja que la moneda de Lübeck restà immobilitzada fins al segle XV amb emissions d'art cada vegada més degenerat. La cronologia de finals del segle XIII que ens donen els diners d'Hamburg no ens permet datar la pèrdua del conjunt gaire més enllà de mitjan segle XIV.

Aquesta troballa representa, doncs, una dada més en el panorama de les descobertes de monedes transpirinenques en la ruta que des de Roncesvalles mena a Compostel·la.

1. Per una panoràmica general de les troballes efectuades anteriorment vegeu A. M. BALAGUER, «Método de análisis de los hallazgos numismáticos, el Camino de Santiago». *Gaceta Numismática*, 115, 1994, p. 19-36.

1

2

3

4

5

6

7

1

2

3

4

5

6

1

TROBALLA A IBERO (NAVARRA)**Número:**

AN-54.

Tipus de troballa:

Individual.

Composició:

Diner del Poitou.

Dates límit:

Des de finals del segle XI a principis del XII.

Localització:

-

Data de la troballa:

Vers 1965.

Circumstàncies de la troballa:

Casual.

Descripció:

Diner de la seca de Metallo. Tipus immobilitzat de Carlès el Calb, emès pels comtes de Poitou. Possiblement de finals del s. XI o principis del XII.

Anvers: +CARLVS REXR. Creu interior.

Revers: MET-ALO, en dues línies.

Pes: 0,9 g. Ø: 21 mm. Metall: billó. Poey d' Avant, 2.457

Comentaris:

Tenim altres treballes de diners de Metallo (Melle), trobats a la península o bé a les Balears. A Navarra mateix tenim presència d'un diner d'aquesta seca trobat a Ibañeta, i també hi ha constància de la seva aparició a Santiago de Compostel.la.¹

La descoberta d'una peça d'aquest tipus a Ibero, és a dir, en una variant en el tram de la ruta compostel.lana entre Pamplona y Puente la Reina, no fa altra cosa que confirmar el panorama de contactes que ens donaven les descobertes anteriors.

1. A. M. BALAGUER, «Método de análisis de los hallazgos numismáticos, el Camino de Santiago», *Gaceta Numismática*, 115 (1994), p. 19-36, treballes núm. 3 i 4. Per a un recull de les treballes peninsulars de monedes de tipus carolingi, vegeu A. M. BALAGUER, «Troballes de moneda carolíngia en l'àmbit peninsular, *Acta Numismàtica*, 17-18 (1987-1988), p. 324-330.

BIBLIOGRAFIA DE LA CATALOGACIÓ

BEHRENS, H., *Münzen und Medaillen der Stadt und des Bistums Lübeck*, Berlín, 1905.

GAEDECHENS, O. C., *Hamburgische Münzen und Medaillen*, Hamburg, 1850.

HATZ, G., *Die Anfänge des Münzwesens in Holstein*, Hamburg, 1952.

POEY D'AVANT, F., *Monnaies féodales de France*, París, 1862, 3 vols.

VAN GELDER, E., HOC, M., *Les monnaies des Pays-Bas Bourguignons et Espagnols*, Amsterdam, 1960.

Recensions bibliogràfiques

DIVERSA

BALAGUER, A. M., «Gaceta Numismática. Índice núms. 101-125». *Gaceta Numismática*, 125 (juny 1997), p. 21-66.

L'autora ens ofereix aquests índexs que faciliten la consulta dels vint-i-cinc números de *Gaceta Numismática* que van des del 101 al 125 i que cobreixen l'espai de sis anys, del juny de 1991 al juny de 1997.

Per als números anteriors de la publicació hom comptava ja amb els índexs del núm. 1 al 100, que ocupen tot el núm. 101 de *Gaceta Numismática* (juny 1991), i foren realitzats també per Anna M. Balaguer.

Els repertoris ara presentats segueixen, bàsicament, la mateixa estructura dels anteriors i consten d'un índex per autors i un altre per matèries. La realització de treballs de tipus bibliogràfic en general, i en particular el que ara comentem, són tasques que demanen molta paciència i són de poc lluïment, però requereixen un profund coneixement dels continguts, de manera que són realment una tasca d'especialista.

M. Crusafont

DOMÍNGUEZ, Almudena; ESCUDERO, Francisco; LASA, Carmelo. *El patrimonio numismático del Ayuntamiento de Huesca*. Huesca, 1996.

El fons numismàtic de l'Ajuntament d'Osca, constituït inicialment per només 356 monedes, gairebé totes del regnat d'Isabel II, va passar a tenir-ne prop d'un miler i mig, gràcies a les donacions del Sr. Federico Balaguer, arxiver municipal. Les noves aportacions comprenien materials de totes les èpoques, de manera que s'hi troba representació des de l'època ibèrica fins a l'actualitat. Tot sembla indicar que l'origen del nou fons és local, per la qual cosa es poden obtenir dades sobre la circulació monetària a la zona. Hi ha, però, l'inconvenient que el fons llegat no és

encara complet, i per això els autors consideren que caldrà fer més endavant l'estudi global en aquest sentit.

Conscient de la importància del seu patrimoni numismàtic, l'Ajuntament d'Osca va encarregar la seva catalogació i publicació a un equip d'experts. Aquests, en una primera fase, han optat per una classificació rigorosa del fons i la seva presentació exhaustiva. Aquesta tasca, molt ben resolta pels autors, no ha deixat de presentar importants esculls, com ara la reconstrucció de les llegendes dels diners jaquesos del temps dels Àustria. Amb un bon domini de la bibliografia i un treball acurat, s'ha assolit l'objectiu primordial, que era posar a l'abast dels investigadors i de tota persona interessada aquest important fons numismàtic.

Cal constatar, finalment, la felicitat continuïtat en els estudis numismàtics a l'Aragó, que des dels primerencs i lúcids treballs d'Agustín i de Lastanosa, i passant per San Pío i la magnífica tasca de Codera, ha arribat al nostre segle amb la «saga» dels Beltrán i es projecta al futur amb els autors d'aquest treball.

M. Crusafont

HURTADO, Víctor; MESTRES, Jesús; MISERACHS, Toni. *Atlas d'història de Catalunya*. Barcelona: Edicions 62, 1997.

Com a complement de la seva monumental *Història de Catalunya*, closa adientment amb un bon *Diccionari d'història de Catalunya*, aquesa editorial hi ha afegit ara l'*Atlas* que comentem. Es tracta d'un instrument ben necessari i gairebé del tot mancat d'antecedents. No hem pas de comentar el seu contingut general, que és ben presentat i sembla fet a consciència, ber bé que sí podem indicar que l'expansió occitana resta prou confosa. El motiu principal de la nostra nota és el tractament donat a la numismàtica. En un atlas que té 132 temes en 271 pàgines, només hi apareix tres vegades, i es reproduïxen un total de quatre monedes i dues mitges monedes, és a dir, peces vistes només per una cara. S'ha optat pel dibuix, elecció que no discutirem, però les dues monedes de l'edat antiga (p. 35) semblen dues caricatures. En una d'elles es transcriu EMPORION en lloc d'EMPORITON. A la part medieval (p. 70) s'ha dibuixat un mancús que s'ha posat de gairell, i malgrat que diuen que l'han copiat d'un llibre on consta correctament com a mancús de Bonhom i, per tant, de Barcelona, aquí ha passat a ésser un «mancús andalusí». Les mitges monedes són un florí i un croat (p. 105), però sense cap preocupació ni per les mides ni per les proporcions, de manera que, tot i que s'han posat de costat, el florí és força més gran que el croat. Tant costaria assessorar-se una mica?

M. C. S.

PIRAS, Enrico. *Le monete delle Sardegna (dal IV secolo a.C. al 1842)*. Sassari: Banco di Sardegna, 1996. Gran format, 304 pàgines, innumbrables il·lustracions de monedes i d'ambientació.

Quantes vegades hom s'ha de lamentar de les supèrflues despeses en edicions

de luxe que fan algunes institucions sobe la base de textos buits o motivacions intrascendents! Quin goig, en canvi, quan el luxe de medis, que només algunes institucions es poden permetre, es posen al servei d'un text sòlid i d'una motivació es-tudiosa feta amb el necessari rigor!

En aquest cas, ha estat el Banco di Sardegna el que ha posat els medis, i el nostre amic Enrico Piras el que hi ha abocat responsablement tot el seu saber. Perquè - i això també és bàsic- no tothom sap servir l'avinentesa amb un treball de qualitat, i sovint veiem també obres d'encàrrec fetes de qualsevol manera i a cuita-corrents.

Aquí s'han conjugat la catalogació exhaustiva, la base documental i l'ambientació històrica amb una presentació gràfica molt notable. Tenim, doncs, no solament magnífiques visions de llocs arqueològics i edificacions que es corresponen amb l'època històrica de les peces, sinó també reproduccions en color i grans ampliacions de monedes. Al marge de les positives consideracions estètiques, hom s'adona de la utilitat de la gran ampliació aplicada a peces d'excel·lent conservació: molts detalls de gravat, de composició, de petits elements marginals i fins dades de caràcter paleogràfic es fan ara evidents, mentre que en la reproducció a mida real amb prou feines s'endevinaven.

El nou llibre de Piras abraça els amonedaments sards en tota la seva amplitud, incorporant-hi totes les descobertes recents, com ara l'òbol de l'Alguer de Carles I o bé l'òbol de Vila d'Esglésies de Pere III. Felicitem, doncs, l'autor, per haver pogut disposar d'aquesta oportunitat i per haver-la sabut correspondre amb rigor i dignitat, i al Banco di Sardegna per haver aportat a la numismàtica aquesta gran obra.

M. Crusafont

PELLICER I BRU, J. *Glosario de maestros de ceca y ensayadores*. Madrid: Museo Casa de la Moneda, 1997.

Reedició ampliada d'aquesta obra editada el 1975 i que ja havia arribat al seu exhauriment. A més de les noves inclusions, s'ha ampliat la part justificativa, en la qual l'autor ha comptat amb la col·laboració de diferents investigadors, la més important de les quals és, per la quantitat de dades, la de Glenn Murray.

L'edició d'aquesta obra és del Museo Casa de la Moneda de Madrid. Cal agrair, una vegada més, la seva decidida actuació de suport a la numismàtica estudiosa.

A. N.

SUCHODOLSKY, S., «Absence of mind or magic? A few remarks on the so called small or single coin finds». *Numismatica e Antichità Classiche, Quaderni Ticinesi*, 25 (1996), p. 317-327.

L'autor fa una sèrie de reflexions sobre la interpretació de les troballes de monedes aïllades. Se suposa que el conjunt de l'evidència d'aquest tipus de troballes ha de reflectir el nivell de presència o l'abastament de moneda en el circulat en un moment donat. O si es vol, la intensitat de la seva circulació.

L'autor admet la bondat d'aquest principi que, naturalment, pressuposa que les monedes hagin estat perdudes a l'atzar i sense d'altres condicionaments. Aleshores crida l'atenció sobre el fet que, per una manca d'informació, i a voltes també de bon criteri, hom barreja en aquesta categoria de troballes d'altres que responen a dipòsits intencionats, selectius, i encara n'hi ha d'altres que ni són pèrdues, ni poden considerar-se pròpiament dipòsits. Les peces que apareixen aïllades, però que formaven part d'un gran tresor d'ocultació premeditada, els dipòsits d'una o poques monedes amb finalitats màgiques, rituals, funeràries, fundacionals, ofrenes votives a esglésies, a un riu, a un arbre, a una font, etc. són exemple de tot això.

Segons l'autor, després d'extreure aquests tipus de troballes, ens restaran les que responen efectivament a pèrdues ocasionals i involuntàries de numerari. L'autor reconeix, però, que no és fàcil discernir a quina categoria respon cada troballa si no es coneix molt bé el seu context i les seves circumstàncies: per això l'article és una crida a posar-hi més esment. D'altra banda, no deixa de recordar que l'evidència de les troballes aïllades només ens reflectirà una part de la realitat de la circulació en un moment donat, i aquesta és la que es mou al nivell dels valors més baixos.

Anna M. Balaguer

MÓN ANTIC

ABASCAL PALAZÓN, J. M., «Excavaciones y hallazgos numismáticos de Fernando Sepúlveda en Valderrebollo (1877-1879)», *Wad-alHayara. Revista de Estudios de la Institución Provincial de Cultura Marqués de Santillana de Guadalajara*, núm. 22 (1995), p. 151-175.

El autor presenta la transcripción y el estudio del informe de las excavaciones y los hallazgos numismáticos realizados por el farmacéutico de Brihuega, D. F. Sepúlveda, en Valderrebollo entre 1877 y 1879. El citado informe se dirigía a la Real Academia de la Historia, y de su archivo lo ha exhumado ahora J. M. Abascal para darnos a conocer este documento, ciertamente curioso, pero no exento de interés al ser bastante detallado y ofrecer datos sobre los antecedentes de las excavaciones practicadas en la zona.

Por lo que a hallazgos numismáticos se refiere, Abascal reconoce que el informe «es sorprendente por la adecuada distinción cronológica de unas y otras series». Según Sepúlveda, aparecieron tres tipos de moneda: bronce de época imperial, emisiones hispano-romanas y monedas acuñadas en las cecas de la Celtiberia y Valle del Ebro. De estas tres series, la última está referida de forma muy detallada y se incluyen dibujos. La información de primera mano que ello supone, es comentada por Abascal e incorporada en el contexto del panorama de la circulación monetaria de la zona.

B. P.

BOUDET, R.; DEPEYROT, G. *Monnaies gauloises à la croix*. Wetteren, 1997. 106 p. 4 làm. (Collection Moneta; 7).

Amb molt d'interès hem rebut aquest llibre, puix que els problemes que presenten les monedes à la croix són per a nosaltres molt importants, i repetides vegades hem tractat sobre ells.

És obra de G. Depeyrot, que ha treballat amb els materials recollits per Richard Boudet, malauradament traspasat als 38 anys, que s'havia especialitzat en l'estudi de les civilitzacions de l'edat de ferro del sud-oest de la Gàl·lia.

El principal problema que s'estudia és el de la cronologia. L'escola francesa, seguint el professor Colbert de Beaulieu, presenta una cronologia baixa i així situa les monedes à la croix de pes alt, entorn dels 3,40 g, en el segle II aC, després de l'any 121 aC.

Fa anys, A. Soutou, de Toulouse, discrepà de tal cronologia i l'endarrerí, proposant per a les dites monedes la primera meitat del segle II aC. Aquesta cronologia fou el resultat de seguir la proposada per a l'origen del denari romà de Sydenham. Si traspasessim la seva interpretació seguint la data més alta de Crawford, caldria situar les monedes à la croix a finals del segle III aC.

Savès, en la seva important obra sobre les monedes à la croix, seguí la cronologia tradicional francesa. En canvi, els numismàtics anglesos Allen i Nash es decantaren per una cronologia alta.

Per a nosaltres, aquestes monedes, les que pesen entorn dels 3,40 g, es corresponen amb el victoriat romà pesat, amb les dracmes pesades massalïotes i amb les dracmes d'Arse pesades. Totes elles batudes en el segle III aC.

Aquest paral·lelisme evident no fou assenyalat per l'escola francesa, però vingueren nous testimonis a afavorir la nostra idea. Es tracta dels tresors de Drieves, Valeria, La Plana d'Utiel i altres no publicats, tots ells amb monedes à la croix de 3,40 g amagats a la península durant la segona guerra púnica.

Tot això ho publicarem conjuntament amb el Dr. Ripollès a l'*Acta Numismàtica*, 11, de l'any 1981, p. 29-40.

En el llibre que ara comentem es parla d'això, però no en profunditat, i s'accepta a l'últim que l'origen de les monedes à la croix és a finals del segle III aC, però s'afegeix que la seva emissió es prolongà durant bona part del segle II aC, cosa que no trobem acceptable, i ens basem principalment en què el tipus de monedes de 4,50 g de pes desapareix a Roma en rebaixar-se el pes del victoriat romà, en el canvi del pas del segle III al II. També en aquesta època s'encunya a Massàlia la dracma lleugera de 2,40 i les d'Arse a la península.

L'altra qüestió que ens preocupa és la dels dos sistemes d'encunyar les monedes à la croix, la que ho fa sobre cospells rodons tradicionals i la que talla els cospells a la cisalla. Fins ara només Savès havia esmentat aquest fet. Els autors ara en parlen breument, i consideren més antigues les monedes batudes sobre cospells rodons, però accepten que ambdues maneres d'encunyar pogueren ser utilitzades si-

multàniament en tallers diferents. A la península, totes les monedes à *la croix* trobades en tresors de la segona guerra púnica han estat encunyades en cospells rodons.

Assenyalades aquestes dues qüestions, hem de remarcar que els autors, malgrat que parlen de les imitacions de les dracmes de Rhode, no les qualifiquen de monedes à *la croix*, com altres autors han fet, però veiem que desconeixen el nostre estudi sobre aquestes imitacions que publicàrem a *Acta Numismàtica*, 16, de l'any 1986.

El primer tipus que presenten és el *Languedocien*, que és el tipus al qual pertanyen la majoria de les monedes dels nostres tresors. En aquest apartat i en els següents donen els tipus amb il·lustracions de dibuixos, i falten en aquest primer els tipus de l'1 al 4 i del 10 al 15, i d'altres en els següents. Això fa difícil seguir les descripcions en monedes de tipus tan variables. Donen sempre el pes de les monedes traçant histogrames, però no donen mai els paràmetres estadístics.

Els grups que successivament van establir de pobles emissors, ho són sense discussió i no veiem la seva justificació. Creiem que es dona per entès que se sap la classificació que es proposa, però per a nosaltres, que no la sabem, resulta que falta la informació que creiem necessària.

Aquest mètode és ben diferent del de Savès, que establia els grups per les característiques tipològiques; era, doncs, un sistema més clar i senzill per al neòfit, fet que no és comentat pels autors.

Hem de comentar l'aspecte dels repertoris bibliogràfics, que són 13 els que es donen en diferents llocs de l'obra, i les referències dels quals estan contínuament repetides. Millor hauria estat donar-ne un de sol.

Tenim, doncs, a les mans una important contribució a l'estudi de les monedes à *la croix*, malgrat les poques il·lustracions, puix que solament estan fotografiades 16 monedes.

L. Villaronga

BRENOT, C.; SCHEERS, S. *Catalogue des Monnaies Massaliètes et monnaies celtiques du Musée des Beaux-Arts de Lyon*. Lovaina, 1996. 182 p. 44 làm.

Magnífic treball amb la catalogació completa i sistemàtica del fons important de monedes massaliotes i cèltiques del Museu de Lió. Una obra on es reuneix la tasca de dues grans especialistes en cada tema: la Dra. Claude Brenot per a la moneda de Massàlia i la Dra. Simone Scheers per a les sèries cèltiques.

Encapçala l'obra un introducció de S. Scheers que parla de la formació de la col·lecció i de les peces que han pogut ésser identificades com a procedents de diferents troballes.

Segueix la presentació i catalogació de les 264 monedes de Massàlia realitzada per C. Brenot i precedida per una aclaridora introducció a aquesta sèrie.

La col·lecció de monedes cèltiques és força més nombrosa, consta de 1.244

exemplars que S. Scheers cataloga, tot mostrant un gran domini en el coneixement d'aquesta sèrie monetària tan extensa com intricada.

Si el treball de les autores és exemplar, hem de dir que també ho és la presentació del volum, que és magnífica, i la qualitat de les fotografies, que és excel·lent.

Anna M. Balaguer

CHAVES TRISTAN, F. *Los tesoros en el Sur de Hispania. Conjunto de denarios y objetos de plata durante los siglos II y I aC*. Sevilla: Fundación el Monte, 1966. 754 p.

Tenim a les mans un voluminós llibre de quatre quilos de pes i de 754 pàgines. El seu títol, *Los tesoros en el Sur de Hispania*, és d'una gran amplitud que queda reduïda pel subtítol *Conjunto de denarios y objetos de plata durante los siglos II y I aC*, de manera que es tracta d'un catàleg dels tresors de la zona, que després serà la Bètica, dels denaris romans republicans, amb un seguit de comentaris comparatius. Insistim que l'obra està destinada als denaris romans, puix que els ibèrics, si n'hi ha en els tresors, solament van registrats i mai il·lustrats.

Si l'estudi dels nostres tresors sempre s'havia fet prestant l'atenció principal a la moneda hispànica, ara en aquesta obra l'atenció se centra en els denaris romans, els quals són il·lustrats totalment sempre que ha estat possible. Així veiem, per exemple, que el tresor número 34, el de La Oliva, ocupa una extensió de cent pàgines, de la 244 a la 340, amb un catàleg de 1.222 denaris, tots il·lustrats. D'altres van més resumits, sense cap moneda il·lustrada, en no ser-ne accessibles els materials.

En el quadre I dels tresors de la pàgina 491 observem que el número 50, el de Cerro Casal publicat per nosaltres, diu que contenia 94 denaris, mentre que realment són 280.

Les monedes ibèriques són comentades en un capítol, pàgines 506 a 521, i s'arriba a la conclusió que els denaris ibèrics circulaven en peu d'igualtat amb els romans. Al final es formula una pregunta interessant: per què al nord, on la plata és escassa, s'encunyen denaris ibèrics i, en canvi, al sud, on s'exploten les mines amb abundància de plata, no s'encunyen denaris? Dóna algunes respostes hipotètiques, però per a nosaltres la resposta és senzilla i fàcil: perquè al nord feien falta i al sud, no. Tot és el resultat de les necessitats financeres militars.

En realitat, l'estudi va adreçat a la circulació monetària al sud de la península dels denaris romans i la informació que donen els tresors, però la manca de tresors durat quasi tot el segle II aC fa que només s'aprofiti la informació que donen els de final del segle. En aquests tresors, la circulació dels denaris romans de la segona meitat del segle pot estar ben representada, però en canvi no ho serà per als denaris de la primera meitat, que solament representen en els tresors de fi del segle una circulació residual. Així, com es veu a la pàgina 548, el percentatge del període 155-133 és més baix que el de 132-112, cosa ben natural, puix que les monedes més modernes estaran més presents en la circulació que no pas les antigues. En resum, falta informació, perquè no existeix, per fer un estudi total.

A causa de les característiques de la mostra, hi ha més monedes modernes, de la segona meitat del segle II aC, que antigues, de la primera meitat del dit segle, com veiem per exemple al gràfic A, que tant a la Tarraconense, com a Itàlia i a la Bètica, les monedes antigues són en menor nombre; en canvi, en «las decenas de cuños» les antigues són tan nombroses com les modernes.

Presenta alguns tresors italians, de la Lusitània i de la Tarraconense, i passa a continuació a l'anàlisi estadística. Per fer-ho divideix els tresors en períodes per la seva data d'ocultació, i amb les dades obtingudes no fa una estadística merament descriptiva, sinó que aplica les lleis estadístiques, utilitzant el mètode de la khi-quadrat. Continua amb una discussió entre els tresors, i en mostra les característiques que els ajunten o els separen.

El capítol «Tesoros y sociedad» es divideix en tres parts: l'arribada de les monedes, els atresoradors i la pèrdua dels tresors. El paralelisme entre la producció de la seca de Roma i la circulació de la moneda demostrada pels tresors fa evident l'arribada de la moneda romana, necessària per als moviments de l'exèrcit. S'insisteix en una major arribada de numerari en la segona meitat del segle II aC, però això, com ja hem dit, és resultat de treballar amb unes mostres dels tresors de finals del segle II aC. A continuació es pregunta qui poden ser els que creen els tresors: els atresoradors. En extensos comentaris lògics discuteix si poden ser els colons, els dedicats a negocis, les *societatis publicanorum* o tot l'entorn de l'exèrcit. Segueixen els comentaris sobre els motius de les pèrdues dels tresors: l'autora creu que corresponen més a problemes socials interns amb veritables enfrontaments que no a una guerra oberta entre romans i indígenes. Acaba amb unes reflexions sobre el procés d'atresorament coetani a Itàlia. Només ens permetem un comentari que l'autora no fa: un tresor descobert ara requereix la desaparició en el seu dia de qui l'amagà, i això no pogué ésser dintre d'una estabilitat social.

Amb referència a les contramarques que presenten els denaris d'alguns tresors, se'ns fa dir «atribuyó el inicio de su aparición en el circulante hacia 72 y 68 aC», quan el que diem a la pàgina 319 d'*Ampurias*, 33-34, 1971-72, és que «se empezaron a estampar entre el 72 y el 43 aC».

María Luisa de la Bandera Romero, en el capítol «Objetos de plata que acompañan las tesorizaciones», de la pàgina 603 a la 703, publica els objectes de plata, les joies, la viaxella, els lingots apareguts en els tresors. En dóna el repertori de 15 tresors, en fa un estudi tipològic i de composició, i a més analitza la seva relació amb altres atresoraments sense monedes. La cronologia, l'obté per la presència de moneda romana o per comparació dels components d'altres tresors datats.

S'hi han adjuntat unes taules amb l'anàlisi dels metalls.

Finalment, el professor Untermann dóna uns comentaris sobre els textos ibèrics inscrits en vasos de plata que es troben en els tresors junt amb monedes.

Felicitem l'autora per aquest primer treball sobre la circulació del denari romà al sud de la península i per donar-nos, a més del repertori dels tresors, l'anàlisi que

fa comparant aquests tresors amb d'altres d'Itàlia, la Tarraconense i la Lusitània, que posen en relleu la seva gran erudició.

L. Villaronga

METCALF, W. E. «The silver coinage of Cappadocia. Vespasian-Commodus». *Numismatic Notes and Monographs*, New York: American Numismatic Society, núm. 166 (1966). 174 pàgines. 54 làmines.

Aquesta obra és conseqüència de l'estudi d'un gran tresor de monedes de plata de la Cappadòcia, dels emperadors Vespasià a Commode. La composició del tresor estudiat dóna una perfecta representació del que foren les emissions de Cappadòcia. No són incloses les monedes de coure que són amonedaments de caràcter local.

La limitació cronològica d'aquest treball és deguda a la composició del tresor, de 931 monedes, entre dracmes i didracmes, material suficient que ha fet innecessari recórrer a les monedes guardades en els museus. Estendre l'estudi a emissions dels emperadors posteriors hauria fet la recerca de materials més llarga. L'autor ha cregut que no era convenient retardar la publicació.

La primera part comprèn el catàleg del tresor seguit d'uns comentaris sobre les encunyacions dels successius emperadors. El volum d'aquestes emissions sembla de gran importància, encara que el coeficient de monedes per encuny giri entorn del 1,50, que assenyalava una indeterminació important. Això posa en relleu que les emissions de la Cappadòcia són de les més importants de l'est de l'imperi.

Tracta de les relacions de la Cappadòcia amb la seva de Roma, i en presenta algunes evidències. Però afegeix que si la Cappadòcia encunya denaris, aquests circulen per tot l'imperi. En canvi, si encunya dracmes o didracmes, aquestes no es mouen de la Cappadòcia.

Una total il·lustració amb 54 làmines són un bon complement del catàleg i del conjunt de l'obra.

L'estudi de Metcalf serà de gran ajuda per als numismàtics especialitzats en les sèries monetàries de l'Àsia Menor, on podran estudiar les nombroses emissions de la Cappadòcia.

L. Villaronga

VILLARONGA, L. «Possibles divisors de la dracma de Rhode». *Gaceta Numismática* [Barcelona], 124 (1997), p. 17-20.

L'existència de divisors de la dracma de Roses era un dels temes en debat de la numismàtica catalana. Mateu i Llopis i Marta Campo li atribuïen un divisor amb rosa vista per baix i dues varietats de dibuix. Aquest punt de vista no era compartit ni per Guadán ni per Villaronga, i aquest darrer n'argumenta les raons. L'interès primordial del treball rau, però, en la presentació d'un nou divisor amb la rosa vista de perfil i que amb tota probabilitat ha de correspondre, ara sí, a la colònia empordanesa.

M. C. S.

MEDIEVAL

ALBUM, S. «Unknown find spot (Spain), 1995 or earlier». *Coin Hoards*, núm. 154 (1996), dins *The Numismatic Chronicle*, vol. 156, 1996, p. 305.

Hom informa d'un conjunt, aparentment un tresor o una part d'un tresor, que, procedent de la península Ibèrica, arribà a Londres, on fou estudiat. Es tracta d'un conjunt de tres-cents seixanta quatre dirhams de l'emirat dels omeies andalusins comprès entre els anys 161-258 H. La nota detalla les quantitats per any i dona els percentatges de peces foradades, suplementades i amb altres irregularitats.

Anna M. Balaguer

BOMPAIRE, Marc. «Le monnayage des évêques de Lodève au nom de Saint Fulcran». *Études Heraultaises*, 26-27 (1995-1996), p. 15-22.

Heus ací un estudi ben fet, malgrat la pobresa d'elements de base, d'altra banda honestament declarada pel mateix autor. Efectivament, en iniciar el treball es pregunta si cal afegir una altra anàlisi a uns amonedaments que disposen de més estudis que no pas de peces conegudes.

Hi ha, però, l'interès de l'aplec, de la reconsideració i de l'actualització, com ho justifica l'autor. Sempre es fa un bon servei a l'investigador si es recopila sistemàticament la bibliografia, l'evidència i les bases documentals. Cal tenir present la dificultat de retrobar materials dispersos que conflueixen sobre uns amonedaments des de dates i llocs d'edició allunyats temporalment, o des de recòndites publicacions locals.

L'autor s'esforça en una via difícil: la significació d'aquestes emissions, i conclou en el desig d'afirmació dels bisbes i del seu dret. Això ens suggereix un altre vessant de la qüestió: fins a quin punt aquests bisbes en posició feble que cuitaven a recaptar l'alt patrocini de la reialesa francesa actuaren, més o menys conscientment, com a tascons disgregadors del fallit estat occità?

M. Crusafont

CHAVES, M. J.: CHAVES, R. «Asidona (Medina Sidonia), ceca inédita de Egica & Witiza. Variante de leyenda con reverso Anci, para Suintila». *Gaceta Numismática*, 124 (1997), p. 21-24.

Un nuevo artículo que pone una vez más de manifiesto la labor paciente y continuada de ir recopilando y dando a conocer las novedades que van apareciendo en la numaria visigoda de oro. Una serie difícil tanto por la complejidad en la interpretación e identificación de sus leyendas, como por su rareza.

En esta ocasión, los tipos nuevos aportados por M.ª José y Rafael Chaves son: un triente de Asidona de Egica & Witiza, completamente inédito y otro triente que presenta una variante en su leyenda del reverso, procedente de la ceca de Anci y del reinado de Suintila.

Felicitemos a los autores por los descubrimientos efectuados y por su valiosa aportación a un mejor conocimiento de esta serie.

B. P.

CRUSAFONT I SABATER, M. «Triente visigodo de Sisenando con leyenda CORDOBA PATRICIA». *Numismatica e Antichità Classiche. Quaderni Ticinesi* [Lugano] XXV (1966), p. 301-304.

Presentació d'una peça que respon a la descripció d'un trient de Sisenand, però que fou obrat amb coure i, de segur, daurat després, encara que no queden rastres d'aquesta darrera manipulació. De bon art, es tracta amb tota probabilitat d'un fals d'època. Al marge de l'interès de la presentació d'una peça d'aquest gènere, l'autor pot avançar una hipòtesi suggestiva. Els falsos d'època sempre procuraven copiar un tipus en circulació més que no pas un d'inventat, que els delataria. Es dona, però, la circumstància que no coneixem trients de Sisenand amb la llegenda CORDOBA PATRICIA. Aquesta l'inaugurava fins ara la sèrie monetària de Xindasvint. Sembla molt probable, doncs, que també hi hagi trients autèntics de Sisenand amb llegenda CORDOBA PATRICIA i potser també dels regnats intermedis de Iudila, Xíntila i Tulga.

A. M. B.

CRUSAFONT I SABATER, M. «Nova moneda amb heràldica cardonina». XXXIX *Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos*. Cardona, 1994 (edició 1997), p. 277-280.

L'autor atribueix a Beatriu de Cardona, muller del comte Pere d'Urgell, un plom amb heràldica cardonina que ja havia publicat com a incert al seu llibre *La moneda catalana local* (1990). L'atribució actual es basa, sobretot, en el revers, que sembla fet amb el mateix encuny que els reversos dels diners més primerencs del comte Pere. La peça hauria estat batuda, doncs, entre el 1363, en què Beatriu es maridà amb Pere d'Urgell, i el 1371, en què morí, i probablement hauria circulat com a pugeses. Aquestes conclusions han estat després incloses al llibre *Plomos y jetones medievales de la Península Ibérica* (Barcelona, Madrid, 1996), del qual M. Crusafont n'és coautor.

A. M. B.

CRUSAFONT I SABATER, M. «El mostassaf, la rosa y los ponderales de croat de Barcelona», AS-36 (1997) [Sabadell], p. 21-23.

Una de les tasques que pot realitzar el numismàtic és el buidat documental de les noves edicions, una labor molt extensa si tenim en compte l'abundància de publicacions, d'altra banda no sempre de fàcil localització. A voltes, però, la feina dóna el seu fruit, com en aquest cas. L'autor ha pogut documentar que la rosa fou emprada als pesals monetaris com a distintiu de Barcelona. Es tracta d'una qüestió

ja plantejada com a hipòtesi per l'autor, però que ara s'ha pogut demostrar. També ha pogut documentar l'estampa que havien de tenir els pesals de croat. Botet deduí quines havien d'ésser aquestes peces, però hom no en tenia cap confirmació. A les ordinacions del mostassaf de Barcelona, origen d'aquestes notícies, s'hi explica que aquests ponderals hauran de dur a una de les cares una creu i a l'altra, una «testa dom», és a dir una 'testa d'hom', d'home, com així és. Com diu l'autor, l'hom en qüestió no és un de qualsevol, sinó el rei. Probablement a l'hora d'aplicar la norma, que fou promulgada el 1408, se cercà d'aproximar-se tant com fos possible a l'estampa de la mateixa moneda per comprovar: el croat.

Anna M. Balaguer

FRAMOND, Martin de. *Sceaux rouergats du Moyen Age*. Rodez, 1982.

Tinguérem ocasió de conèixer aquesta important obra sigil.logràfica en una visita als arxius departamentals de la Roergue i en parlem per les dades relatives a Catalunya que aporta. Procedeixen, és clar, d'uns territoris que mantingueren fortes vinculacions amb les nostres terres, però d'aquest tema no se'n sap gairebé res. L'obra descriu minuciosament el corpus sigil.logràfic de la zona i ens fa conèixer nombrosos segells i documents que poden ésser d'interès. Per exemple, la dels bisbes de Rodés, que acompanyen documents de jurament de fidelitat a Simó de Montfort o al seu fill Amalric. La sèrie més notable per a nosaltres és la relativa a la ciutat de Millau, on es mantenen les armes catalanes i el nom d'Alfons (al.ludint a Alfons I) fins al 1269, és a dir, ben entrats en el regnat de Jaume I i onze anys després del tractar de Corbeil.

M. Crusafont

IBRAHIM, T.; CANTO, A. *Moneda andalusí de la Alhambra* (Granada, marzo-agosto 1977), Sevilla, 1997, 276 p.

Se trata del catálogo de la exposición de moneda de al-Andalus que ha permanecido abierta al público, entre los meses indicados, en el Palacio de Carlos V de la Alhambra granadina con gran éxito de visitantes.

La obra consta de una primera parte en la que se traza una síntesis de los grandes rasgos de la historia de la moneda andalusí desde sus orígenes hasta el fin de la presencia de un estado musulmán en la Península Ibérica, es decir, hasta el fin del reino nazarí de Granada (1492). Siguen unos capítulos dedicados a dar una concisa visión sobre la función, la fabricación y el uso de la moneda, así como de los hallazgos monetarios y de la historiografía de la numismática andalusí. Mapas, fotografías, de monedas y de documentos, ilustran estas páginas, en las que podemos ver también una serie de dibujos realizados a propósito para esta exposición en los que se visualizan aspectos de la fabricación de la moneda o de su función en el ámbito de la fiscalidad. Así vemos representados la recogida de impuestos, pagos de soldadas a la tropa, o ciertas operaciones de la ceca. Advertimos, sin embargo, que

la lámina de la página 62 se repite seguramente por error en la p. 82 con diferente título.

Tras esta parte introductoria, se inicia la catalogación de los materiales expuestos, consistentes en más de doscientas cincuenta piezas, monedas en su mayor parte, pero también alhajas, improntas, libros, vasijas que contuvieron hallazgos, etc. Sigue a ésta otra catalogación sucinta de todas las monedas andalusíes que conserva el Museo de la Alhambra, que han servido de base para esta muestra.

La obra se concluye con una extensa bibliografía de los estudios existentes sobre moneda andalusí. Un trabajo ciertamente meritorio, realizado con ánimo de exhaustividad, del que se han ocupado R. Esparcia, G. García y L. Quintanar, pero que a pesar de su utilidad contiene algunos errores. Por ejemplo, el de incluir, inexplicablemente, un estudio de J. Montañés i Boncompte que evidentemente no trata de moneda árabe, sino de un *pedfört* del año 1610.

En su conjunto, la obra está bien presentada y es meticulosa en las descripciones y los comentarios. No cabe duda de que una exposición como la que T. Ibrahim y A. Canto han realizado tiene el doble efecto de difundir el conocimiento de la numismática y poner al alcance del investigador un importante fondo museístico, el de la Alhambra de Granada.

B. P.

OMAN, G. «Medaglia aurea di epoca Omayyade con effigie di Cavaliere che caccia con falcone». *Numismatica e Antichità Classiche. Quaderni Ticinesi* (1996), p. 305-312.

La medalla, certament poc abundosa a l'antiguitat tardana i a Bizanci, esdevé gairebé un fet excepcional si ens situem en el món islàmic i en els primers temps de la seva expansió.

L'autor ens fa conèixer amb aquest article un singularíssim testimoni medallístic d'època omeia. Es tracta d'una peça de 18 mm de diàmetre i 3,246 g d'or que porta a l'anvers un genet amb un falcó al braç i un gos llebrer corrent a sota. Una típica imatge del lúdic i aristocràtic esport de la caça amb falcó. Al voltant, una llegenda alcorànica. El revers és ocupat totalment per llegendes de caràcter religiós. Les figures humanes, com la d'aquesta medalla o bé les que ens ofereixen les monedes omeies, aviat deixaran de sovintejar en la numismàtica, o en les arts plàstiques en general, per certs prejudicis de la tradició que arrelen en l'Islam. Aquesta circumstància dóna encara més valor documental a aquestes representacions humanes. L'autor compara l'escena de caça de la medalla amb d'altres de similars que troba en ceràmiques islàmiques, i també fa referència a l'excel·lent treball d'A. Oddy, que assenyala la presència d'un falcó a les primitives monedes omeies de cour de Síria i Palestina (*The Numismatic Chronicle*, 1991, p. 59-66, làms. 19-20).

Es tracta, en definitiva, d'un treball rigorós i ben documentat que aporta el co-

neixement d'aquest magnífic exemple medallístic. Això si descartem que pel seu pes, massa baix, no pugui ésser una moneda o una prova monetària entorn de la reforma del califa omeia Abd al-Malik. Aquesta darrera possibilitat, però, l'autor ni se la planteja.

Anna M. Balaguer

SANAHUJA, Xavier. «Els senyals del Camp de Tarragona del segle XV». *Gaceta Numismática* [Barcelona] (1997), p. 37-47.

Seguint la via empresa el seu dia per J. M. Llobet i Portella, Sanahuja s'ha proposat anar escorcollant els arxius locals a la recerca de noves notícies monetàries. No cal dir que l'evidència monetària actual, tan àmpliament incrementada en els darrers anys, dona noves motivacions i al·licients a aquesta recerca.

En aquest cas, l'autor comenta i amplia les dades sobre Tarragona que recentment ens havia facilitat J. M. Requesens per a la nostra aportació a l'obra de J. Benages i eixampla notablement la informació que es tenia sobre Reus, procedent de les recerques de Vilaseca. Fa també una certa discussió sobre l'atribució dels dos tipus de Tarragona, però sense noves dades. Les informacions obtingudes als arxius de Reus, la Selva del Camp i Tarragona aporten també dades complementàries sobre les encunyacions locals del Camp de Tarragona, eixamplant, per exemple, la cronologia inicial de les peces reusenques.

Nou treball, doncs, de Xavier Sanahuja que, amb les seves aportacions, ben segur farà avançar decididament la numismàtica catalana.

M. Crusafont

STAHL, A. «Coins from the excavations at Isabela, D. R., the first European Colony in the New World». *American Journal of Numismatic*, 5-6 (1993-1994), p. 189-208, lám. 22-25.

El autor presenta el estudio de setenta y ocho monedas de plata y de vellón - siendo la mayoría de esta última aleación- aparecidas en el curso de excavaciones efectuadas en la Isabela. Como es sabido, la Isabela se fundó en la isla Hispaniola (hoy Haití) durante el segundo viaje de Colón (1494), y se trata en realidad del primer establecimiento en el Nuevo Mundo.

Las monedas aparecidas en este lugar nos ofrecen una muestra de la moneda menuda y, excepcionalmente, de la de plata que circulaba entre la marinería y los primeros colonos. Esta muestra se compone básicamente de las últimas blancas acuñadas por Enrique IV y un real y cuatro medios reales de este monarca y de los Reyes Católicos. Entre las monedas no castellanas más representadas, tenemos los ceitiles portugueses de finales del siglo XV (7 piezas) y vellones coetáneos de Navarra, Aquileya y Génova, representados por una sola pieza en cada caso.

La composición de esta muestra viene a comprobar la hipótesis planteada por A. M. Balaguer («La moneda y su historia en el reinado de los Reyes Católicos».

Numisma, 233 [1993], p. 93-154) de que no hubieron labras de vellón en la primera etapa del reinado de Isabel y Fernando, 1475-1497, y de que el circulante seguía abasteciéndose del numerario existente en circulación, especialmente del de Enrique IV, que quizás siguió batiéndose por algún tiempo después de su muerte.

Debemos felicitar al Dr. A. Stahl por su interesante trabajo y por la luz que aporta al mejor conocimiento de la circulación monetaria a finales del siglo xv.

B. P.

WOODHEAD, Peter; WILSON, Antony. «A Medieval Sicilian Group». *Coin Hoards, A: The Numismatic Chronicle*, Londres, 1996, p. 306-312.

Una acumulació de moneda menuda medieval siciliana va anar a raure a un comerciant londínic, sense que sembli haver-hi hagut intencions de selecció prèvia, ja que el valor individual de les peces és molt reduït. A nosaltres ens interessa particularment la presència de peça de l'època catalana, ja que ens ofereix una mostra aparentment no manipulada d'una suma de troballes individuals, la qual cosa pot reflectir indirectament les produccions inicials. Si la hipòtesi és certa, els períodes més productius serien els regnats de Jaume II (1285-1296) i de Frederic III (1296-1337) que, amb 13 i 11 exemplars, són els més àmpliament representats, mentre que els de Pere II (1337-1342), Frederic IV (1355-1377) i Alfons IV (1416-1458) només hi tenen dues peces, i Joan II (1458-1479) pren una posició intermèdia amb 5 peces. Aquestes proporcions no s'aparten gaire de les impressions que ens donen les rareses actuals. Són força rars els diners corresponents als regnats no representats de Pere el Gran, Lluís, Maria, Maria i Martí i Ferran I, i no tant, sense que abundin, els de Ferran II. Potser l'única discrepància notable es produeix amb els diners d'Alfons IV, que semblen prou abundants a l'evidència actual. És probable que això sigui resultat de la pitjor factura de les seves emissions, i que el buit que trobem el pugui omplir el conjunt de set exemplars amb escudet i no identificats i que, almenys en part, podrien ésser d'aquest regnat.

M. Crusafont

MODERN I CONTEMPORANI

ALEDON CUESTA, J. M. *La Peseta. Catálogo básico. La Moneda española desde 1868 y los billetes desde 1783*, València, 1997, 271 p.

Fa quasi cent trenta anys que la pesseta és la unitat monetària de l'Estat espanyol. Ara que, substituïda per l'euro, potser aviat deixarà de ser-ho, hom li dedica tot un llibre.

Es tracta d'una de les catalogacions més completes que s'hagi fet mai sobre aquest valor monetari, però la novetat d'aquesta obra no resideix en aquest fet. La

diferència és que inclou textos explicatius de les circumstàncies històriques, numismàtiques, tècniques, etc. que condicionen l'emissió i la circulació de les monedes que va catalogant. Es donen també nombres per any de les quantitats de monedes encunyades, la qual cosa representa una notable labor de recerca sobre documentació de primera mà.

Cal fer esment també de l'original maquetació de cada pàgina feta per contenir paral·lelament la catalogació i els textos explicatius. La fotografia és de qualitat i de color, i no es limita a les monedes, sinó que reproduïx també maquinària, edificis, determinats moments de la fabricació de monedes, etc.

Pel que fa als bitllets, l'obra es remunta al 1783, data de la seva implantació a l'Estat espanyol, de manera que aquest sector escapa a la cronologia estricta de la pesseta, que arrenca del 1868.

Es tracta, en definitiva, d'una obra amena, ben presentada i divulgativa en la qual l'afecionat a aquesta sèrie trobarà quelcom més que l'estricta i eixuta catalogació que li oferien les obres existents.

Anna M. Balaguer

BALAGUER, Anna M.; CRUSAFONT, M. «Cara y cruz de la moneda en la etapa franquista». A: *Imaginaires et symboliques dans l'Espagne du franquisme*. París: Centre National de la Recherche Scientifique, 1996 (1997), p. 159-175.

La història de la moneda fou present en aquest interessant col·loqui que, com a una de les primeres revisions històriques del franquisme, s'obrí solemnement al paranif de la parisenca Universitat de la Sorbona a finals del 1995.

Els autors analitzen el tema de la vehiculació de missatges propagandístics a través de la moneda i com aquesta intencionalitat es fa transparent en la moneda petita, d'ús quotidià. El gran bitllet de banc, en canvi, sol ésser presidit per una iconografia enaltidora i amb matisos ideològics molt més neutres, ja que és destinat a tenir un major abast internacional i el crèdit de la moneda és l'objectiu principal. En comparar les línies seguides per la República i els militars revoltats, hom observa que al llarg de la guerra ni l'un ni l'altre bàndol introdueixen missatges ideològics als grans bitllets, de manera que el seu aspecte i fins i tot les seves temàtiques tenen grans similituds.

Després d'assenyalar la singular presència de l'efígie del dictador a la moneda de postguerra, un fet inèdit en aquests tipus de règims, s'assenyala la progressiva intensificació d'aquesta estampa. La cara que aparegué en un primer moment a les pessetes, en substitució de la xifra 1, acabaria essent el tema únic de tots els valors monetaris. L'altre aspecte detonant és l'apelatiu *POR LA GRACIA DE DIOS*, usurpat de la monarquia i totalment insòlit.

S'assenyala igualment la impermeabilitat artística del paper moneda del franquisme als grans corrents artístics, en contrast amb els avançats dissenys d'algunes sèries republicanes, especialment les perifèriques. També l'etapa monotemàtica

Reis Catòlics/Amèrica i la llarga inèrcia postfranquista del numerari: més de vint anys. Els catalans de la Guerra dels Segadors, per posar un exemple, només tardaren set anys en substituir la moneda del «rei traïdor».

A. N.

DOT, Josep; ROSELL, Montserrat. *La numismàtica de Centelles*. Centre d'Estudis Centellencs. Sense data (1997).

Els centres d'estudis locals, afortunadament prou arrelats al nostre país, prenen sovint iniciatives de gran interès. En aquest cas, recopilant materials i fonts d'informació que d'altra manera es perdrien irremissiblement.

La numismàtica centellenca comprèn, d'una banda, les pellofes eclesiàstiques, amb l'interés afegit que una d'elles no es pot pas descartar que sigui, en realitat, una moneda local de caràcter civil. També té emissions de paper moneda de l'Ajuntament del període de la pasada Guerra Civil de 1936-1939. Finalment, compta amb les monedes i el paper moneda de la cooperativa La Económica Centellense, que l'any 1958 va canviar el seu nom pel de La Económica. També en aquesta darrera etapa va emetre paper moneda, i les planxes d'aquesta darrera emissió han estat salvades de la destrucció pel Centre, segons ens ha informat un dels seus directius.

Els autors descriuen totes les peces i les documenten fins on els ha estat possible, i així transcriuen, per exemple, l'Acta del municipi, per la qual s'acorda l'emissió de paper moneda de la Guerra Civil. Un exemple, doncs, a imitar, ja que només sobre la base de monografies locals serà possible escriure un dia una síntesi plenament documentada.

M. Crusafont

MARTÍNEZ, A.; RIPOLLÈS, P. P. *El tesoro de la familia Ferrer de Plegamans*. València, 1997. 272 p. 342 lám.

Els autors obren l'estudi d'un important conjunt de moneda d'or dels segles XVIII-XIX, aparegut a l'antiga casa-palau que els Ferrer de Plegamans tenien a Requena amb un aprofundit treball genealògic sobre aquesta família. La recerca comença al segle XV i ocupa gairebé la meitat de l'obra. Es tracta d'un treball basat en documentació de primera mà -extreta de diferents arxius i en particular de l'Arxiu històric de Requena- que cal valorar justament des de la perspectiva de la seva aportació al coneixement de la història local.

Segueix un capítol dedicat a fer una síntesi de la història de la moneda espanyola durant el període comprès per la cronologia de les monedes del tresor. Un apartat que ajuda al lector, sobretot al no especialista, a situar-se en el context i en els paràmetres de la numismàtica i de la història de la moneda. Idèntica funció té el glossari d'alguns termes numismàtics que hom inclou al final de l'obra.

En una segona part es desenvolupa la presentació i l'estudi de la troballa pròpiament dita. Es tracta d'un conjunt de 223 monedes d'or espanyoles -compreses

entre els anys 1758-1835- del tresor inicial format per un nombre indeterminat de peces (potser prop de 600) que aparegué de forma casual en enderrocar l'edifici que es començà a construir vers el 1786 i que fins al 1928 fou el casal de la família Ferrer de Plegamans. Els autors expliquen detingudament les circumstàncies de la descoberta i la recuperació de la part de la troballa que és objecte del seu estudi. Són 124 unces (55,6 %), 64 mitges unces (29,14 %) i 34 peces de 2 escuts (15,24 %) dels regnats de Ferran VI, Carles III, Carles IV, Ferran VII i Isabel II amb 1, 80, 108, 33 i 1 monedes respectivament.

L'absència de monedes de Felip V i la minsa mostra de les del seu successor s'explica com un fet derivat de l'escassa presència de monedes d'aquests regnats en circulació després del decret de Carles III del 1772, que disposava la reencunyació de la moneda d'or i plata dels regnats anteriors. Com a confirmació d'aquest fet, hom invoca l'evidència d'altres tresors d'or (Lebrija, Montefrío, Motril) i també d'argent (Pinto I, Pinto II i Parla), tots de cronologies més o menys similars a la d'aquest, però que en la seva major part es tanquen amb la Guerra del Francès. Entre els tresors coetanis obliden, però, de considerar l'evidència que aporta el tresor de Castellbell i Vilar, representat per 76 monedes d'or d'una composició i d'una cronologia semblant a la del tresor de Requena. Observem que, com aquest darrer, el de Castellbell es clou en els primers anys d'Isabel II, potser també com a conseqüència de la primera carlinada. Un moviment que no afectà amb igual intensitat a tots els territoris de l'Estat, però que sí tingué una particular incidència a Catalunya i a les zones interiors del País Valencià.

El tresor de Castellbell i Vilar, estudiat per S. Datzira a *Acta Numismàtica* 11, 1981, conté un 21 % de monedes de Felip V i de Ferran VI, una presència força notable malgrat que ha de tractar-se ja d'un circulant residual en el moment d'efectuar-se l'atresorament. Aquest fet ens porta a preguntar-nos si l'ordre del 1772 fou tan eficaç com suggereixen els autors de l'estudi de Requena. En qualsevol cas, el que sembla indicar la troballa de Castellbell i Vilar és que la moneda dels valors més petits de l'or en sortí menys afectada, ja que totes les monedes de Felip V i de Ferran VII que conté són migs escuts. Caldria, doncs, replantejar l'anàlisi de tots els tresors similars (Lebrija, Montefrío, Motril, etc.) també des de la perspectiva dels seus valors facials. Anant a la font d'informació del de Montefrío (Granada) s'observa que, d'un total de 92 peces, 7 són anteriors a Carles III, però totes set corresponen a la denominació més gran, és a dir, els 8 escuts. Per tant, sembla que amb valors alts el percentatge de residual tendeix a ésser inferior, el 7,6 % en aquest cas. En canvi, a Castellbell i Vilar amb valors petits arribem a un 21 %.

Després d'un estudi sobre els pesos de les monedes del tresor, els autors dediquen unes pàgines a intentar avaluar la importància crematística que pogué tenir el conjunt de l'atresorament a la seva època, tot aportant el referent important de preus i de salaris. El treball es clou amb una curiosa catalogació de les peces i les seves reproduccions fotogràfiques de qualitat excel·lent.

Es tracta, en definitiva, d'un treball complet i meticulós, com solen ser-ho els del grup d'investigadors valencians que encapçala P. P. Ripollès.

Anna M. Balaguer

MARTINI, R. *La Monetazione di Filippo V e di Carlo III/Carlo IV*, Milà, Civiche Raccolte Numismatiche, 1997. 56 p. + 31 làm.

Es tracta de la catalogació sistemàtica del fons de monedes d'aquests dos regnats encunyades a la seca de Milà que es conserven en el gabinet de la Civiche Raccolte Numismatiche d'aquesta ciutat italiana.

Com és sabut, Milà és un dels estats eurpeus que reuní la corona dels Àustries hispànics, sobirania que es mantingué des dels dies de Carles I fins a la fi de la Guerra de Successió. Felip de Borbó, nomenat rei d'Espanya en morir Carles II, arribà a encunyar moneda a Milà en els primers anys del seu regnat. Aviat, però, els seus drets a la corona foren posats en dubte per l'arxiduc Carles d'Àustria, que com Carles III d'Espanya encunyà moneda a Milà a partir del 1704. La pau d'Utrecht (1714) rubricarà la definitiva pèrdua del ducat de Milà per la corona hispànica, que restarà en endavant sota el domini austríac. La moneda milanesa apareix aleshores a nom de l'emperador d'Àustria, dignitat que per un atzar del destí acabava de recaure en la persona del mateix arxiduc Carles, que havia aspirat al tron hispànic i que ara era coronat com Carles VI, emperador d'Àustria.

L'obra de Martini, que recull les monedes d'aquest moment, té el mèrit del treball pacient i meticulós que persisteix a posar a l'abast de l'especialista els fons d'un museu. Una tasca que no s'agraeix mai prou i que voldríem imitessin altres museus.

Anna M. Balaguer

MEDALLÍSTICA

JOHNSON, Cesare; MARTINI, Rodolfo. *Catalogo delle Medaglie. Milano. Civiche Raccolte Numismatiche. II. Secolo XVI. 4.II.3.1994. 158 p. + 24 làms.*

Continuant amb la seva llarga i ben realitzada labor, l'equip Johnson-Martini segueix publicant els importants fons medallístics del museu milanès. La sèrie s'inicià amb un magnífic volum dedicat a les medalles del segle xv, en el qual podem admirar nombroses mostres d'exemplars que ens concerneixen històricament, com, per exemple, les emissions que encomanà Alfons el Magnànim a diferents artistes italians. Han anat apareixent després els volums del segle xvi, una llarga tasca en la qual el volum comentat ocupa el tercer lloc.

Si el volum anterior era de gran interès per la inclusió de la sèrie de les imitacions romanes dites paduanes, aquest ens resulta atraient per l'alt relleu dels artistes que aplega: Cellini, Durer o els Leoni. No cal dir que en llurs obres abunden te-

mes relatius a la península i als seus sobirans, i també a personatges catalans que actuaren a Itàlia al seu servei.

Una catalogació precisa i exhaustiva, bones fotografies, dades complementàries i un aparell prou útil d'índexs converteixen l'obra en un excel·lent instrument de consulta sobre un tema de bibliografia, sempre tan escassa.

M. Crusafont

Publicacions de la S.C.E.N.

Al llistat s'hi inclouen tant les publicacions realitzades exclusivament per la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (Institut d'Estudis Catalans) com les que s'han editat amb convenis de coedició, participació o d'altres.

Acta Numismàtica

<i>Acta</i> I i II (1971, 1972)	Exhaurides*
<i>Acta</i> III a 11 (1973 a 1981)	Exhaurides**
<i>Acta</i> 12 a 15, 19 i 24 a 27 (entre 1982 i 1997)	4.500
<i>Acta</i> 16 i 17/18 (dobles, 1986 i 1987/88)	6.000
<i>Acta</i> 21/22/23 (triple, 1991/92/93)	7.500

Monografies i Simposi

<i>I Simposi Numismàtic de Barcelona</i> . I. 1979. G.	3.000
<i>I Simposi Numismàtic de Barcelona</i> . II. 1979. G.	3.000
<i>II Simposi Numismàtic de Barcelona</i> . 1980. G.	3.000
<i>III Simposi Numismàtic de Barcelona</i> . 1986	2.000
CRUSAFONT, M. <i>La moneda catalana local</i> . 1990. G.	6.700
DATZIRA, S. <i>La moneda a la Catalunya Central</i> . 1991	Exhaurit**
VILLARONGA, L. <i>Tresors monetaris de la Península Ibèrica anterior a August. Repertori i anàlisi</i> . 1993	2.500
BALAGUER, A. M. <i>Del mancús a la dobla. Or i paries d'Hispania 1993</i>	3.000
BENAGES, J. <i>Les monedes de Tarragona</i> . 1994. G.	10.000
CRUSAFONT, M; COMAS, R. <i>El florí d'or català: Catalunya, València, Mallorca</i> . 1996	3.500
<i>Obra numismàtica esparsa i inèdita de J. Botet i Sisó</i> , Ed. i caps. introdutoris de M. Crusafont. 1997. G.	6.000
VILLARONGA, L. <i>Monedes de plata emporitanes dels segles V-IV aC.</i> 1997	3.000

G – Formats grans

* – Només dins d'eventuals col·leccions completes.

** – Consultar. Resten uns pocs exemplars.

– Els preus inclouen l'IVA, però no les despeses de tramesa.

– Condicions especials als socis. Comandes a la SCEN, Apartat 5596, 08080 Barcelona o Redacció d'*Acta Numismàtica*, Escola Pia, 85, 08201, Sabadell (Barcelona.)

